Леонід Тендюк

ГОЛОВА ДРАКОНА

ДОРОГА В ПІДЗЕМЕЛЛЯ

Армійський джип мчав узбережжям, тягнучи за собою полусканий, схожий на гицельську будку фургон.

На борту емблема — дельфін із бомбою в зубах. Під нею напис: "Мир народам!" І трохи нижче, в чорній рамці, теж глузливе: "Нехай люди сплять спокійно".

У цій машині й везли нас по острову.

В кузові було темно. Знизу, крізь розсохлий настил, немов із пробоїн вода, сочилася їдка пилюка. Стомлені недавніми пригодами в океані, ми з Альфредом сиділи мовчки.

Альфред Заєць — морський геолог, спеціаліст із підводних кряжів, на яких він, жартували колеги, з'їдає свої заячі зуби.

Він невисокий, вайлуватий і до випадку, який трапився з ним під водою, був мускулястий, ніби накачаний. Тепер схуд і помарнів.

Під час спуску в глибини, коли ми, шукаючи затонулий материк Гондвану, вийшли з ліфта-дзвона, геолога схопив дельфін. Урятувався він дивом. Звідтоді став знервований, вкрай дратівливий, так, ніби то не Альфред, колишній, хоч і забіякуватий, але розсудливий науковець.

Ми сидимо з ним під кабіною. Командир підводного апарата, Кім Михайлович — наш старший товариш, чоловік неговіркий, розважливий — примостився поруч.

— Кахи! Кахи! — зайшовсь я кашлем.

— Дідько б його взяв! — вилаявся Заєць. — Під водою і то не так душно.

— Потерпіть трохи, — озвався командир. — Острів же не безкінечний — скоро приїдемо.

Мотор завив. Машину гойднуло, немов на хвилях, і вона повільно почала підніматися вгору.

Десь над океаном, над купками пальм та крутогір'ям хребтів сходило сонце.

Через нещільно пригнані дошки в кузов сійнулося світло. Проміння покраяло темряву. Піднята шинами віхола перетворилася на молочно-білу каламуть.

— Як у тумані… нічого не видно, — буркнув Заєць і додав — Хотів би я знати, куди нас везуть.

— Судячи з того, що сонце зліва, — на захід. Очевидно, в гори. А втім — побачимо.

Петляючи між скель, машина вибралася на перевал.

Я припав очима до щілини. Острів нагадував акулу, що повернулася пащею до материків. Океанський суходіл увесь лежав переді мною.

У пологий берег врізалася затока. Вологим полиском світилися лобаті валуни.

На цей берег нас переправили кілька днів тому.

"Ех, Гайовий, Гайовий! — подумки дорікнув я собі.— Накликав ти на свою голову лиха. Закортіло тобі ще раз побувати на островах".

Сміх і горе мені з тими островами. Малим я, бувало, тікав із дому на вцілілу п'ядь суші. Коли розливався ставок, половина нашого городу вкривалася водою. Тільки порослий вишняком пагорб лишався сухим. Там із хлопцями я й ставив курінь. Мені здавалося: ми на таємничому острові, як ото Робінзон Крузо або інші, викинуті бурею мореплавці.

Милі дитячі забави! Милі й наївні. Адже я набачився островів, про які мріяв змалку.

Звати мене Василь. Василь Петрович Гайовий, він же Солоний, він же — Васько да Гама, матрос першого класу, а віднедавна підводник дослідного судна "Садко".

Зріст — майже два метри. Чуприна густа, розкуйовджена, як швабра. Вигинисті брови, руда шкіперська борідка. Чим не морський вовк?

Раніше я на "Буревіснику" плавав — може, чули про той корабель? Він, як і "Садко", возить наукові експедиції. Вчені досліджують океан, а ми їм, значить, допомагаємо.

— Не принесе тобі море добра, — казав мені шкільний товариш, дізнавшись, що я збираюся в плавання.

Якщо зважити усе, що трапилося зі мною на морі,— слова його пророчі.

Ще на "Буревіснику" я сповна ковтнув біди, пройшов водохрещення в солоній океанській купелі — тому й прозвали Солоним.

Одного разу наша шлюпка наскочила на рифи, і ми, рятуючись од течій, висадились на безлюдний острів. Страшно згадувати про ті дні!

Та минуло небагато часу, і я знову подався в мандри.

Плавання почалося як завжди: перетнули океан-море, увійшли в тропіки... Вахти під зоряним небом, шторми й штилі й нові, далекі береги.

Мене п'янила ця невідомість, і я не нарікав на долю.

Тільки от що нежданo-негадано скоїлось. Опустившись в ліфті-дзвоні на півкілометрову глибину, ми потрапили в загадкове підводне поселення, до рук невідомих злочинців, які видавали себе за нафторозвідників.

Ті "нафтовики" і везли нас тепер невідь-куди.

Прибій, натикаючись на скелю, утворював водокруть.

Вода розходилась колами. Здавалося, хтось на плесі розгорнув величезне рухливе віяло. Посередині, де хвилі збиралися в пучок, то вужчала, то знову розросталася схожа на конус яма.

Страшний вир затягував у свою глибочінь усе без вороття.

Прямовисна — кілька десятків метрів завдовжки і така ж ушир — скеля була неприступна. З боків по вилицюватих схилах, ніби бородавки на обличчі велетня, звисали кам'яні нарости. Гостролезі карнизи, уступ

за уступом, вели аж до води, в якій миготіли плями рифів і чорніла глибина.

А вдалині, скільки й сягав зір, стелився океан.

Мабуть, над таким урвищем стояв замок графа Монте-Крісто. Принаймні потрапити сюди чи повернутися назад було неможливо — базальтову фортецю мурувала сама природа.

В океані подібних скель безліч. Вони небезпечні для судноплавства, і про них застерігають навігаційні довідники. В "Лоції островів Індійського океану" згадується й про цю, Голову Дракона, — про її обриси та підступи з моря й від острова. Лише основного не зазначено — що скеля, як і сусідній з нею острів Носі Мазава, — пристановище людоловів.

Хоч, правда, такими вони стали недавно. Та звідки було знати про це тим, хто складав лоцію! Таємницю Голови Дракона тримали за сімома замками.

...Коридор нагадував вхід до печери.

Вгорі щось клацнуло — спрацювало фотореле. Почувся приглушений шерхіт, і брама відчинилася.

Слідом за нами в тунель гунуло напоєне випарами джунглів повітря.

Не встигли ми кліпнути оком, як стулки дверей зійшлися.

— Сюди! — прогугнявив одягнений в зелену тропічну уніформу вартовий.

І показав на квадратну кабіну.

— Заходіль, руській Іваня! — почулося ззаду. — Заходіль!

Ми озирнулися: на приступці стояв містер Осел — той, хто охороняв нас у підводному поселенні, на об'єкті "Баракуда". Дурнувата посмішка не сходила у нього з обличчя.

— І ти, бовдуре, тут? — здивовано глянув на нього Кім Михайлович.

— Заходіль, комодоре, — прошу!

Містер Осел присів у реверансі і, розмахуючи моєю, привласненою ним ще на "Баракуді", безкозиркою, переступив поріг кабіни.

— То як, хлопці, поїдемо? — запитав командир.

— А чого ж, гайда! — погодився я.

— Чому бути, того не минути, — похмуро докинув Заєць.

— Не панікуй, Альфреде, — відповів Кім Михайлович. — Найгірше пережито.

Ми гуртом зайшли до кабіни.

Довгий тунель, прокладений у протоці, з'єднував острів із віддаленою скелею.

"Голова Дракона... Голова Дракона, — в думках повторював я. — Вона, мабуть, не краща за "Баракуду", де нас тримали так довго".

Вагон тихо ковзнув по колії й помчав від берега. Через кілька хвилин він зупинився.

Нас обступило підземелля.

БУРЯ

Вітер налітав поривами. Він шаленів, дув у щонайменшу шпарину. Сюди, в підземелля, долинало його різноголосе виття. Порожниста зсередини, скеля вбирала звуки, множила їх — неначе вигравали сотні органів.

Рівень води в печері піднявся. Вода затопила високу нижню терасу, і хвилі плюскотіли тепер у нас біля ніг.

Насувався шторм.

Вирушаючи в плавання, я й не сподівався на спокій. Бувалі люди радили: від моря, хлопче, ласки не жди. Воно щомиті підстерігає, коли ти стомишся і втратиш пильність. Отоді й кинеться люто.

Але в тому, що ми, акванавти, натерпілися за останні дні, винувата, звичайно, не стихія — з нею боротися ми звикли. Трапилось інше... Втративши надію вибратися з "Баракуди", ми заходились міркувати, як його сповістить на "Садко" про наш полон. І таки придумали — написали записку, в якій розповіли про все, що з нами скоїлось.

Її поніс на поверхню океану Данило Гнатович, наш пілот. Поніс і загинув, бо того, хто випірне з глибин і не пройде декомпресії, неминуче чекає смерть.

Данило Гнатович, вірний друже! Ціною твого життя товариші дізналися правду про зникнення ліфта-дзвона. Що вони дізналися, ми зрозуміли з того, як зненацька заметушилися підводні душогуби. З об'єкта "Баракуда" вони спішно перевели нас на острів.

У східній частині Носі Мазави, на мисі, зв'язаному підводними комунікаціями з "Баракудою", стояли барокамери. Там ми й пройшли декомпресію. І ось — Голова Дракона.

Скеля стугоніла й гула. По стінах печери сочилася вода, розпорошувалась на міріади бризок, підступала знизу.

Матове світло ліхтарів, що примарно висли над головою, переливалося багатоколірно, робило печеру якоюсь таємничою. Закрадалось відчуття, ніби ми потрапили до Нептуна, в його казкове царство.

А вітер і хвилі не вгавали, кидали й кидали дедалі більші вали.

Там, де стояла широченна брила, розділяючи печеру навпіл, утворилося невелике озеро, і ми побачили, що було за ним.

Містер Осел та кілька не знайомих нам чужинців, щоб не замочити ніг, раптом піднялися на гранітний виступ. Вони зачинили за собою браму, а ми втрьох залишилися внизу.

Із того виступу їм добре було видно, як прибуває вода, наповнюючи до країв новоутворене озеро.

Береги його щомиті вужчали, поступово зникали під водою.

На втіху душогубів-спостережників ми стояли, покинуті напризволяще. Вони бачили, як нам до ніг уже підступають хвилі: ось вони лизнули базальтовий окраєць берега, що відразу ж зник із очей; ось лунко сплеснули, вдарившись об бокові стіни.

Порятунку не було — ми стояли майже по шию у воді, приречені, її бранці.

Це видовище неабияк тішило містера Осла та його дружків. Бачити нашу безпорадність — кращого їм і не бажалося.

— Що, Іваня, немає — нєту Гондвани? Пошукайль очінь дуже, вона там була є.

— Ха, ха, ха! — почувся регіт у відповідь на Ослові слова.

— Впізнаєте? — кивнув головою в бік гранітного виступу Кім Михайлович.

— Містер Бетлер?

— Він.

Добродій Бетлер, як і містер Осел, мордували нас на "Баракуді". Незрозуміло, як він з'явився тут, — з нами Бетлер не їхав. Либонь, у печері був запасний вхід.

— Добрий день, панове!

Щелепи Бетлера звела судома, і увесь він якось здригнувся, неначе тілом пробіг струм.

— Радий вас бачити живими-здоровими, ха-ха-ха! — зайшовся він сміхом.

Я намацав під ногою уламок. Розмахнувшись, жбурнув ним у Бетлера.

— На, гадюко!

— Ха-ха-ха! — пролунало згори.

А вода прибувала. Приступка, на якій ми стояли, зникла в глибині. Вже цілісіньку годину тримались ми на плаву.

Відстань до стелі — всіяного шпилястими сталактитами склепіння — зменшувалась. Ще трохи — і вода притисне нас до тієї он страшної бані. І тоді кінець. Невже так безглуздо доведеться гинути? Аби ми знали, яку мишоловку готує нам містер Осел, вп'ялися б йому в горлянку ще там, у вагоні. Сподівались же на краще, ждали слушної миті, коли можна буде втекти. І от діждалися. Ну, та що жалкувати за тим, чого не вернеш!

Альфред звів руку над водою. Пальці торкнулися слизького, прозорого сталактиту.

— Краса яка! — не зважаючи на безвихідь, прокинувся в ньому на мить колишній оптиміст. — От де нашому брату, геологу, вистачило б роботи!

— Гарно, як у кіно, — невдало пожартував я.

А Кім Михайлович мовчав. "Тупцюючись" на одному місці, він уважно розглядав печеру та її зубате склепіння.

— Хлопці, сюди! — покликав. — Бачите от ту нішу?

— Що, схожа на саркофаг?

— Так.

— Бачу, — відповів я.

— До неї й попливемо.

Ми, не гаючи часу, швидко перепливли озеро.

Повітряна подушка над головою в цьому місці була ще тонша. Навислі шпичаки уже врізалися у воду — кам'яна паща от-от мала стулитися. Лавіруючи серед зубів цього страховиська, добралися до останньої кутньої стіни.

Ніша в ній, що спочатку здавалася саркофагом, виявилась печерою, з кількома довгастими отворами один над одним. Нижній був затоплений, крізь вищий з озера збігала, переливаючись за вертикальну брилу, вода.

— Пірнайте за мною!

Тієї ж миті Кім Михайлович зник у водокруті. Я з Альфредом пірнув слідом.

Здалося, минула вічність. Груди розпирала задуха, до болю тисло на скроні, паморочилась голова, а підводному тунелю не було кінця. Може б, краще вернутися назад? Що нас там чекає, за брилою, — невідомість, смерть. А на озері ми ще потрималися би трохи, поки воно не затопить печери. Якщо ж вода більше не підніметься (на що мало надії — шторм лютував, не вщухаючи), тоді ми взагалі врятовані.

Та командир не вертався, і ми поспішили за ним.

Вперед і тільки вперед! Закличні, крилаті слова. Їх неспроста обрали за девіз сміливці. Повертатися до вже пройденого, можливо, й легше, а тільки що з того! Хіба б людина, володар всесвіту, сягнула космічних висот, розщепила атом, створила нетлінні шедеври, якби не йшла, падаючи і знову підводячись, вперед і тільки вперед!

Коли, нарешті, випірнули по той бік озера, очі засліпило яскраве світло. Прямовисне сонце кулею висіло над головою.

Ми опинилися серед тісної скелястої порожняви, прикритої зверху клаптем високого неба. Спід її заповнювала вода. Водойма нагадувала океанарій — вона була розташована нижче від озера, і в неї з горішнього тунелю, по якому щойно пробралися, збігав стрімкий водоспад. Пінявий потік і виніс нас сюди.

— А що я казав — геологам тут роботи непочатий край. Та й спелеологам — теж. Погляньте, які чудесні довкруг корінні породи.

Аж не вірилось, що Заєць пробудився до життя, навіть став енергійним, сповненим віри, яку він, думалося, назавжди втратив. Чи, може, Альфред перебував у шоковому стані? Хто ж би йому дорікнув за це — хлопець таке стерпів…

Стіни порожняви до верхнього ярусу, мов криничними зрубами, були вимощені широкими складчатими базальтами. Океанарій нагадував глибочезний колодязь; і через те, що був вузький, із похмурими темними стінами, — здавався ще глибшим.

Потрапивши сюди, ми помітили над собою нешироκий майданчик; ковзкими уступами піднялися вгору.

Живі! Від радості хотілося сміятися й плакати.

І знову, вже не вперше, я пожалкував, що з нами немає суднового кока й веселого гітариста Антрекота Антрекотовича. Він би неодмінно затягнув пісню з репертуару Анни Герман — про те, що від життя часом доводиться-таки одержувати скупі телеграми радості.

Спливала хвилина за хвилиною, а ми нишком сиділи, звісивши ноги з карниза. Ні про що не думали, нічого не бажалось — просто смакували кожним ковтком повітря, який там, на озері, міг би стати останнім.

Сон зморював мене. Я вже склепив повіки, коли це раптом Альфред заволав:

— Кіме Михайловичу, утопленики!

Він, наляканий, квапливо показував на воду. Од неї нас відділяло не більш як десять метрів. Лавина водоспаду пінилась і гриміла на протилежному боці океанарію. А тут коливалась, мов жива, синя, сутінкова гладінь. Вода була незаймана й чиста — струмені водоспаду сюди не сягали.

— Там — люди! — вигукнув і я, глянувши на те місце, куди показував Заєць.

Перед нами з океанарію піднімалося кілька видовжених, із розчепіреними руками й ногами постатей: голомозі, білі, ніби привиди. Не було сумніву, що то люди.

Один… два… три… Кістляві, голі… Я налічив понад десять утоплеників. Та, досягнувши поверхні, люди-привиди враз ожили, заворушилися.

Хтозна-звідки у колодязі з'явилося кілька дельфінів. Описавши розгонисте коло, наблизились до загадкових плавців, підпірнули під них і, вишикувавшись по двоє, зупинилися.

Біля передніх спинних ластів — збруя й волочилися схожі на шлеї паски.

Люди, як по команді, пірнули в глибину й осідлали тварин: на кожну вийшло по два вершники.

Це було чудернацьке видовище.

Одного разу на Гавайських островах я відвідав тамтешній океанарій, спостерігав за витівками приручених дельфінів. Усе було набагато простіше. Дівчина-полінезійка, гукнувши "Алоха!", що мовою тубільців означає вітання, почала виманювати дельфінів на поверхню. Під схвальні вигуки глядачів ластоногі показували трюки: випірнувши, точніше — вирвавшись із води ракетою, на кількаметровій висоті пронизували металевий обруч, хапали з рук дресирувальниці рибу, перескакували через човен.

Звичайний цирк та й годі. Тут же, в скелі Голови Дракона, ми стали свідками іншого, схожого на те, що дехто з нас уже бачив на подвір'ї об'єкта "Баракуда": між дельфінами йшла війна.

Страшний то був поєдинок! Приборкані й скеровані людиною, тварини нападали одна на одну, намагаючись влучити в голову або живіт. Від притаманної їм доброти й грайливості нічого не лишилося — дельфіни стали жорстокими й агресивними.

Та нас не так вразили ці ластоногі, їхні "бойові" дії, як люди, ті, хто їх осідлав. Відомо, що без дихання дельфіни можуть пробути під водою лише кілька хвилин. Їм, як і китам, обов'язково треба піднятися на поверхню, щоб вдихнути чергову порцію повітря.

Ми бачили, як дельфіни перешикувались. Люди тепер опинилися під ними, в глибині. Дельфіни пірнали, роблячи віражі. З обережністю підпливали до нирців, брали в них щось із рук, відносили до невеличкої, що височіла серед океанарію, скелі.

— Веселі ігри, — посміхнувся Кім Михайлович і запитав: — Зрозуміли, що вони роблять?

— Ні.

— Ясніше ясного — мінують, узявши в нирців "вибухівку", підводний об'єкт.

Потім дельфіни транспортували, штовхаючи поперед себе щось видовжене, схоже на торпеди; відшукували в підводних "мінних" полях проходи.

Так тривало довго. І щоразу, аби вдихнути повітря, тварини вискакували на поверхню, тоді як люди залишалися під водою.

Страх пройняв мене від однієї лиш думки, що цим нещасним прищепили зябра, і вони вже ніколи не можуть вернутися на землю. І що, мабуть, нас теж чекає така ж доля…

Сумлінно попрацювавши, дельфіни зникли невідомо куди, а людинориби випірнули з глибини.

— Агов! — гукнув до них Альфред.

І луна підхопила басовито:

— …го-о-о-ов-ов-ов-ов…

— Гомо акватікус, пливіть-но сюди! — докинув я.

Підводні нирці почули — вони висунули голови з води, зацікавлено оглянули нас. І, наче марево, розтанули в сутінковій темно-синій глибині.

НАД ПРІРВОЮ

Скеляста порожнява нагадувала конус із зрізаною й перевернутою вершиною — багатометрова прірва, недоступна й похмура, велична і грізна, страшніше за яку важко й придумати.

Внизу лежав океанарій, де недавно відбувалися військові маневри. Дельфіни та загадкові людинориби зникли з очей, а ми, вражені побаченим, сиділи, не знаючи, що робити.

Було радісно від того, що залишились живі, але гнітила думка про безвихідь. Невже ми, як мовиться, потрапили з ринви та під дощ? Не загинули на "Баракуді", то сконаємо тут, у цій лиховісній Голові Дракона.

Сонце перемістилося лівобіч. Навкісне проміння, ковзнувши по скелях, упало півколом, освітило горішній ярус порожняви, через що низ її ніби звузився. В потемнілому повітрі окреслився кожен виступ, став схожим на щаблі довжелезної драбини, яка вела в самісіньке небо.

Із свого сідала — кам'яного карниза ми бачили, як вода в океанарії прибуває й прибуває, піднімаючись вище горловини, крізь яку ми сюди проникли.

Водоспад змовк — печеру затопило. Отже, рада Кіма Михайловича — перейти з озера — мудра: там уже все, мабуть, пішло під воду, і ми давно б захлинулися.

— Що ж далі?! — вихопилося у мене.

Хоч кожен із нас і був сповнений кращих надій, вірив удачі, проте розумів, боячись про це говорити вголос: перехід з озера — тимчасовий порятунок. Відмежовані од решти світу, рано чи пізно ми загинемо. Скоріше всього помремо з голоду. Правда, серед скель на присадкуватих кущах росли ягоди. Біля них метушились пташки, дзьобали ту дрібноту. Тож і нам ягоди можуть знадобитися.

Я нахилився над кущем, нарвав у жменю, поділився з товаришами, попробував сам. Ягоди були кислі й терпкі, мов терен. На зубах — оскома, а відчуття голоду стало ще дужчим.

— Повірите, вола з'їв би, — ковтаючи слину, озвався Альфред.

— Розмовами ситий не будеш. Треба, хлопці, добратися до вершини. На ній, можливо, знайдемо і їстівне.

Кім Михайлович відмовився од цієї кислятини, жбурнув ягоди у воду. Альфред мовчки жував.

Тим часом я переліз на іншу скелю.

У заглибинах лисніла вода. Дощова, рятівна і, може, необхідніша нині за хліб.

— Михайловичу, ідіть-но сюди! — покликав я командира.

Він по карнизу пробрався до мене. Угледівши калюжі, вигукнув:

— От і гаразд! Від спраги ми, здається, врятовані.

Я припав губами до води.

На озері і в океанарії вода була солона, а тут вона прісна, хоч і теплувата.

— Зупинись, Васько! — порадив командир. — Погамував спрагу — і досить. Навіщо себе накачувати? Ти ж не верблюд, який запасається наперед.

Мені так хотілося пити, що ніяка сила не могла відірвати мене од кам'яного келиха.

Альфред і собі підійшов до "кринички".

— Не вода — мед, — примовляв він. — Вода та ягоди — чим не компот! — поплескуючи долонею по животі, вдоволено говорив. — Такої смакоти і нашому чудодію Антрекоту Антрекотовичу не зварганити — краще за його остогидливу какаву, хоч зараз і вона стала б у пригоді.

Ми перепочили й полізли вгору.

Голова Дракона гула. За її неприступним базальтовим обводом лютував шторм. Відлуння наповнювало порожняву. Раз у раз чулися вдари, ніби хто молотом гатив по стінах. Примруженим оком синіло внизу плесо. До океанарію було далеко, але й вершина, в покручах чагарів, куди ми лізли, не ближче. Он вона над нами. Пошвидше б туди!

Добре, якщо там безлюддя. Та сподіватись на це даремно: містер Осел і його дружки від нас не відстануть. Вони, напевне, уже чекають, коли ми потрапимо до них у пазури.

"Не надійтеся! — з гнівом подумав я. — Тепер ви, злодюги, нас не обдурите — поквитаємось за все: за смерть Данила, за наш полон".

Як альпіністи, один за одним пробиралися ми по скелях: обходили завали, чіплялися за кущі й карнизи, підтягувались до них на руках. Та Голова Дракона вперто не пускала до вершини, щоміті загрожуючи кинути нас у прірву або розчавити під обвалом.

Спроба вилізти на одну, потім ще на кілька скель виявилась марною. Вони ошкірились урізнобіч, заважаючи просуватися.

Скелі довкола були крутобокі й стрімкі.

— Це — пастка, скажу я вам! — невтішно відзначив Альфред. — Доведеться або піднятися, чіпляючись за ікла над карнизом, або ж вернутися до океанарію. Іншого виходу не бачу.

Він наблизився до скелі, схопився за виступ, намагаючись підтягнутися до карниза, та шпичаки над головою, наїжачившись, не дали, і Альфред відступив назад.

— Пропоную, — сказав я, — подерти одяг, зв'язати мотузку і петлею накинути на той зубець.

На лобатій брилі, як ріг носорога, стирчав довгий кам'яний нарост.

— Слушно, — погодився Кім Михайлович. — А з нього потім переліземо на інший. Ану, Заєць, скидай штани!

Альфред без вагання скинув, лишився в самих трусах.

— Який ти, зайчисько, худий! — співчутливо мовив я. — Видно, дельфін тебе добре полоскотав.

— Краще бути худим, ніж мертвим, — по-філософському відповів він.

— Воно-то так...

Я віддав тільняшку й пасок — штанів на мені не було. Вони сподобались містеру Ослу, і він їх, як і безкозирку, поцупив на "Баракуді".

Ми заходилися дерти одяг. Мало-помалу вийшов канат. Справжнє тобі ласо — довге, з петлею на кінці, яким ковбої в преріях ловлять коней.

— А тепер спробуємо заарканити ним скелю. Кім Михайлович розмахнувся, кинув канат: петля, торкнувшись до виступу, ковзнула по стіні і з'їхала вниз. Ще і ще — не виходить. Тоді Кім Михайлович підійшов з іншого боку. Цього разу ласо зачепилося за ріг.

— Ви — неперевершений ковбой! — підморгнув Заєць. — Навіть не підозрював, що у вас така хватка.

— Ет, пусте, — засоромився командир. — А таки тримається міцно, — смикнувши за кінець, сказав він. — Можна лізти. Хто перший?

Ми підбігли до каната.

— Я!

— І я!

— Разом не вийде, — посміхнувся Кім Михайлович. — Нехай хтось один. Лізь, Альфреде! — наказав. — Ти найлегший — кістки та шкіра.

Заєць зрадів, як радіє дитина, коли їй дістається іграшка. Схопившись за канат, почав підніматися на скелю.

Кінець гойдався, звиваючись у повітрі, та Заєць ліз.

— О, тут справжні хороми! — заглянув він за скелю. — Грот веде кудись у глибину.

Після Альфреда поліз Кім Михайлович, за ним я. Так заарканюючи шпичак за шпичаком, нарешті подолали скелю. Якби-то вона була остання! За нею висли ще неприступніші. Не допомогло навіть ласо, хоч Кім Михайлович і орудував ним неабияк: нарости були ковзкі, петля за них не зачіплялася,

І тоді, щоб пройтися по вертикальному крутосхилу, як циркові акробати, ми почали ставати один одному на плечі. Останній, той, що опинявся вгорі,— ним був я — кидав ласо на гачкуваті виступи, закріпляв канат і, підтягнувшись, кінець подавав товаришу.

Так із горем пополам підкорили ще один бар'єр.

Розчахнута надвоє скеля — куці чортові ріжки — раптом виткнулась із-за чагарів. Вона ніби приросла до високої суцільної стіни, повиснувши над безоднею та над поверхнею океанарію під кутом у сорок п'ять градусів. Посередині на ній росло дерево, за яке я й хотів ухопитися.

Уві сні мені інколи привиджується, що я зупинивсь на краю прірви. Прірва бездонна, і приступка, на якій стою, рушиться, невблаганно тікає з-під ніг.

Цікаво, які жахи приходитимуть у мої сновидіння тепер?

Кім Михайлович і Заєць підтяглися по канату до чортових ріжок і стояли вгорі. Я залишався під ними на карнизі, збираючись піднятися теж.

Ось тоді-то і трапилось те жахливе й непередбачене, від згадки про що мене кидає в піт і стає млосно.

— Не випускай кінця! — гукнув Альфред. — Карниз крутий — ти на ньому не втримаєшся.

Але попередив він пізно, коли канат уже вискочив із рук.

Добравшись до сідловини між ріжками, я вирішив, що далі можна підніматися без каната — треба лише нагнути дерево. Та не встиг за нього схопитися, як воно, мов гумове, почало розтягуватись і довшати.

— Васько! Васько! Хапайся за канат.

Вхопишся, якщо він звисає над прірвою, і рукою до нього не дістанеш… А дерево повзло й повзло. Зміїстими цівками посипався пісок, зачорніло оголене коріння.

Я спробував було гойднутися, щоб відхилитись од прірви, над якою повис, і впасти, нехай і пом'ятим, на скелю.

Не вдалося!

— Ой… — тільки й встиг зойкнути.

І тієї ж миті зірвався зі скелі й стрімголов полетів униз.

У дитинстві коло нашого ставу я не раз плигав із верби в глибоку ковбаню. Та що ковбаня і ті стрибки!

Я летів нині мовби цілу вічність. На мить зір мій вихопив таку картину: довкруг похмурі скелі, внизу, на дні прірви, чорна вода.

Чи я заціпенів, чи забило памороки, — ні про смерть, ні про небезпеку, в якій опинився, не думав. Одне заполонило мій мозок: упасти на воду, впасти сторчма, так, щоб удар був якомога м'якший.

Це вже потім я згадав про випадки, які траплялися з пілотами: один над Альпами упав із висоти семи тисяч метрів і не загинув, — як на ковзанах з'їхав по засніжених схилах альпійських гір. Інший — було це, здається, в роки війни — на нерозкритому парашуті впав на густий ліс, і соснове віття пом'якшило удар.

Упавши зі скелі, я летів, не випускаючи з рук дерева, так, ніби воно могло мені чимось допомогти. Уже потім Заєць розповідав, що я був схожий на парашутиста під кучерявим зеленовітим куполом.

— Або на людину з парасолькою, — додав він.

Не можу пригадати коли і як, але той "парашут", що трохи пригальмував падіння, від мене раптом відділився, — я нарешті випустив дерево і вже падав сам.

Хоч усе довкола сповила тиша, повітря — ані шелесне, я чув посвист вітру, який ніби всмоктував мене у свою круговерть, холодом огортаючи тіло. Таке відчуття буває, коли потрапиш у вир і всесильні струмені води не випускають тебе з обіймів.

Як добре, що змалку я навчився стрибати і солдатиком, і ластівкою! А ще — робити смертельне сальто-мортале — кілька разів перевертатися над водою в повітрі. Може, це і врятувало мені життя.

До поверхні океанарію лишалося кілька десятків метрів. Щоб вирівнятись і, отже, впасти не на живіт, а сторч (мене вже почало нахиляти вперед), я, мов птах крила, розкинув руки, водночас — так, неначе ластами у воді,— підгрібаючи ногами.

Тепер я падав прямовисно — летів стрілою.

Аж перед поверхнею води рвучко опустив руки, притиснув їх до стегон. Напружився, виструнчився — і…

Вода, немов огнем, обпекла тіло, схопила в залізні лещата. Я поринав глибше й глибше, і тиск на барабанні перетинки ставав нестерпним. Досить! Тепер можна стишити рух. Руки мої мимоволі випростались, а ногами я почав відштовхуватись од води.

НА САМОТІ

Падіння з такої запаморочливої висоти в багатометрову глибінь безслідно не минуло — я відчув страшенну втому.

Парашутист під час стрибка і то втрачає у вазі. Що не кажіть, перенапруження, небезпечно й ризиковано, хоч він і вірить у щасливе приземлення, спускаючись під надійним куполом.

Цієї віри у мене не було.

Справді-бо: падаючи в прірву, хіба я міг сподіватися, що виживу! В кращому разі, пошкодивши об водяну поверхню ноги, залишусь калікою.

Ось чому мій стрибок виснажливий і унікальний. Впасти з неба і вціліти — велика рідкість.

— Прикро, Васько, що немає можливості сповістити про тебе Міжнародній спортивній федерації,— жартував згодом Заєць. — Вона б зареєструвала результат рекорду і присвоїла тобі звання абсолютного чемпіона.

Мені було не до жартів.

Коли я, переборовши швидкість, з якою падав, випірнув, — біль, ніби обручем, стиснув скроні. Від тривалої задухи й тиску води судини мої не витримали — тіло отерпло, перед очима попливли червоні кола, і я знепритомнів.

Не знаю, скільки тривало те забуття. Отямившись, зрозумів: лежу на чомусь слизькому й пружному. Помацав рукою. Ні, на дерево не схоже — вгинається, хоч і кругле, мов колода.

Раптом колода ожила й ворухнулася, і я від дяку шубовснув у воду. Двоє дельфінів — це були вони — вискочили на поверхню і, описавши високо в повітрі дугу, тієї ж миті вникли в глибині, а я щодуху поплив до берега.

Не встиг схопитися за береговий карниз, як на воді щось забіліло. Уважніше глянув і побачив: неподалік від мене плавало кілька людинориб. Вони трималися гурту, кружеляючи на одному й тому ж місці.

Складчатий берег круто нависав над головою — скелі, які недавно затопила вода. Присадкуваті кущі обвивали їх густою торочкою, і віття, похитуючись із боку в бік, вужами лежало на хвилях. Схопитися за нього — і я вже вгорі. Проте... Рука, як од гиді, сахнулася від гілок. Занадто свіже потрясіння, пов'язане із триклятим деревом-парашутом, через яке я впав. Я не довіряв тим гілкам — вчепірився в гострий базальтовий карниз і, до крові здираючи коліна, виліз із води.

Х-ух, яка втома!

Упавши горілиць на тверде гранітне ложе, я, знесилений, відразу заснув. Пізніше вже, втішаючись несподіваним і жаданим видивом, з гіркотою подумав: невже, щоб зустрітися з Наташею, побачити її милий образ, треба було потрапляти на драконову скелю, зриватися з неї в прірву, висіти на волосину від смерті! Вона мені приснилася вперше; за все багато-тривале виснажливе плавання жодного разу не бачив її уві сні. А так кортіло, бодай краєчком ока, глянути на неї.

Наташа — моя подруга, природознавець. Вона плавала зі мною в Тихому океані на дослідному судні. Я її ласкаво називаю матроскою.

— Ти, Васильку, великий фантазер і вигадник, — сміючись, казала. — Хіба ж є слово "матроска"?

— Слова такого, може, й немає,— жартом відбувся я. — А от людина така є. Це — ти…

Я ще хотів було додати, що вона для мене дуже дорога людина, та зашарівся й знітився на півслові.

— Хоч як ти, Васько, криєшся, — пригадую, говорив товариш по вахтах Сашко Кукса, — а всім зрозуміло: Наташка — твоя суджена, як, до речі, гм, Моніка — моя…

Можливо, й так. Не заперечую. З Наталкою мені цікаво й легко, ніби ми знаємо одне одного все життя.

Ну, а те, що вона безмежно дорога, я усвідомив, мабуть, лише тепер.

Багато днів і місяців минуло відтоді, як ми розлучилися. І от сьогодні на березі цієї загадкової водойми сновидіння перенесло мене до Наташі.

Снився атол Туамако, на який ми після аварії висадились… Як і тоді, раптово залютував тропічний ураган. Од помаху його крил падали, немов підкошені, високі пальми. Вода з океану гунула на берег.

Ціпеніючи від жаху, я побачив, як вітер підхопив Наташу і, піднявши високо в небо, поніс над спіненими хвилями.

На острові, що, покриваючись водою, дедалі вужчав, я залишивсь один. Хвилі підступали до ніг, а я, вбитий горем, навіть не відчував їхнього дратівливого дотику, не зважав на те, що суходіл зникає і, отже, мене чекала страшна неминучість.

Погляд був прикутий до неба, в якому ледь-ледь видніла завбільшки як метелик імлиста цятка.

Наташа...

Ураган жорстоко й немилосердно забрав у мене найдорожче. Серце стислося від болю, його переповнила скорбота. Віч-на-віч зі смертю, сам на краю загибелі, я нині, уві сні, терзався, мучився від того, що Наташа гинула, а я нічим їй не міг допомогти.

І — страшніше смерті — пекла думка: ми ніколи вже не побачимось!

Фантасмагорія моєї збудженої уяви, викривлена й підсилена химерним сновидінням, загострила, довела до відчаю мої й без того пекельні муки.

Ніби з туману, зринуло село. За вигоном край пригорка в мереживі різноквіття — нетолочений луг. Весело біжать по ньому хлопці й дівчата.

Я вдивляюся в їхні обличчя, намагаюсь угледіти Наташу. Та — все даремно! Її немає... Хоч це й сон, та я, мов наяву, чую: повниться співом земля, бринить, налита сонцем, кожна стеблинка. Бачу: хмарки біжать над полями, зникають і тануть непомітно і знову, оновлені, видозмінені, вічно живі з'являються на видноколі... І пахне м'ята-лугівка, й шумлять осокори.

Усе, мабуть, можна повторити, подумав, заново пережити й відчути — весну і літо, радість і печаль. Зустрітися з квітучим лугом, здолати бурю, перепливти моря — все можна повторити. Але ніколи, ніколи вже не вернеш того, хто пішов од тебе в небуття.

Може, я її не беріг, не захищав од жорстокості світу? Може... може... Прискіпливо й невідчепно терзали мою душу докори сумління. Запізніле каяття! Бо аж тепер зрозумів: слід дорожити другом. Людина незламна, дійшов я висновку, якщо в біді вона може зіпертися на чиєсь плече і якщо для неї інший не шкодує віддавати теплоти свого серця.

— Наташа!

Мені здалося: з крутогір'я лечу за нею в безвість. Лечу, холонучи з жаху, і щасливий від того, що ми удвох, нерозлучні. Тієї ж миті й прокинувся.

У небі над головою палали грона зірок і сузір'їв. Вони були такі яскраві, так чітко вирізнялися на атласному тлі чорно-синього неба, що здавались якимись штучними й нереальними, — ніби їх хто намалював. І світло, яке вони струмили, схоже було на мерехтливу, сріблясту фольгу. Тим зоряним, димчатим пилом припорошилися голі скелі. Сизим полиском відсвічувала гущавина тропічних дерев. Навіть на воді лежав серпанок зоряного світла.

Поки я спав, моє твердокам'яне ложе схололо, стало схоже на долівку погреба — спина затерпла, покрижаніли руки й ноги.

Перше, що я зробив, прокинувшись, прислухався, чи не чути де-небудь поблизу товаришів. Безгоміння. Тиша. Лише десь поза стінами Голови Дракона гупали й гупали важкі молоти шторму.

— Альфреде! — гукнув я.

— Альфреде! — повторив свій поклик, і луна роздробила його на десятки голосів.

Мене почули. У відповідь згори, правобіч, долинуло:

— Васько, Васько, ти живий?!

То обізвався Альфред. Басовитий голос Кіма Михайловича додав:

— Тримайся, любий, до ранку! Як тільки розвидниться, ми тобі допоможемо.

У повітрі щось лунко просвистіло і, ніби лопнувши, огненним списом пронизало воду. Що і ще — сяюче, іскристе. Як зорепад або блискавиці, пущені рукою Перуна-громовержця.

Ну, звісно, то витівки Зайця — геолог жбурляв на воду груддя. А я, радий, що друзі обізвалися, як дикун, пустився в танок над палаючим озером.

— Спокійної ночі! — побажав мені Альфред.

І зорепад припинився. Вода ж, як і раніше, зробилася тихою й темною.

У примовклому океанарії знову з'явились людинориби. Освітлюючи глибінь пронизливими ліхтарями, вони, немов огненні змії, один за одним стали випливати на поверхню.

ДВОБІЙ

До світанку було далеко, а спати заважав холод. Скелі віддали тепло повітрю, і озерна вода, випаровуючись, переходила в туман. Він піднімався з океанарію, немов пара над велетенським казаном. Хвилясті пасма, наповзаючи, лизали гранітне ложе.

Десь неподалік об скелю глухо билися краплі. Дурманливо пахло тропічне зілля, пробуджуючи притамований голод і спрагу. Мені захотілося пити, і я, орієнтуючись за звуком краплин, що падали, наосліп піднявся до джерела.

"Ковток бургундського додав сил..." Не знаю чому, згадався прочитаний колись рицарський роман. Дуелі на шпагах, карколомні

пригоди. Як я захоплювався ними! А зараз — смішно. Бо наші випробування, мабуть-таки, небезпечніші за всі оті рицарські походеньки.

Тим часом людинориби випірнули з глибин. Тонке, як вістря голки, проміння обмацувало все навкруг, перебігало зі скелі на скелю, брало у фокус то одну, то другу ділянку крутосхилу.

Ось пучок світла вихопив із темряви, навкіс од мене, знайомий карниз, гірську сідловину з "чортовими" ріжками на ній. І… я побачив своїх товаришів. Кім Михайлович, згорнувшись калачиком, лежав під деревом, Заєць сидів, прихилившись до скелі.

Проміння ліхтарів його засліпило. Він приклав до очей козирком долоню, нагнувся, шукаючи щось під ногами. Потім підвівся, сипонув на воду гранітне кришиво.

Ліхтарі погасли, а кинуті Альфредом камінці іскристо прокреслили товщу океанарію.

Я сидів мовчки, спостерігаючи, як Заєць атакує людинориб.

… — Він повинен бути десь тут, — почулося знизу.

— Може, вийдемо й пошукаємо? — запитав інший, теж високий голос.

— Небезпечно, Тханг, — відповів перший. — Містер Бетлер велів його схопити, не залишаючи океанарію. Ну, та ти й сам знаєш чому: без води ми довго не зможемо. Он Чанг, у нього, крім зябрів, залишилась легеня.

— Гаразд, Ле Ван, — погодився Тханг, який був, мабуть, за старшого. — Клич мерщій Чанга.

Ле Ван, Чанг, Тханг — в'єтнамські імена, і мова, яку я почув, в'єтнамська.

Ви спитаєте, звідки я її знаю. А ось звідки. Одного разу, вернувшись із плавання, я не поїхав до матері в село.

— Ти, хлопче, молодий, — сказали в пароплавстві.— Відпочити на лоні природи ще встигнеш. А нам люди вкрай потрібні: екіпажі не вкомплектовані.

Я змушений був відмовитись од відпочинку і зовсім нежданo вирушати в небезпечний рейс.

"Віма", на яку мене взяли матросом, — невеликий корабель. Його на цілий рік зафрахтовував Північний В'єтнам. Тоді якраз на Демократичну Республіку В'єтнам напали американці. Наше судно ставало мовби плавучим мостом, який зв'язував дрібні північнов'єтнамські порти з головною морською магістраллю країни — Хайфоном.

Каботажне плавання почалося. Під зливою бомб возили ми вантажі, часом надовго затримуючись у портах.

І ось, спілкуючись із в'єтнамцями, вивчили їхню мову. Принаймні розуміли, що вони говорять, та й самі могли їм відповісти.

Набуте знання, як бачите, стало в пригоді. Зачувши нині знайому мову, я здивувався, не розуміючи, чого в цьому жахливому басейні людинориби — в'єтнамці. Згодом усе з'ясувалося…

Той, кого звали Чанг, відгукнувся.

— Де ж його шукати? — запитав.

— Лізь на скелю!

Я почув квапливий плескіт води, шарудіння гілок. Людинориба — лиснюча, гола — по крутих уступах виповзала на берег.

Відстань між нами була значна — відразу мене не знайти, а все ж ставало моторошно. Навіщо я їм? Чого вони серед ночі заходилися шукати? Ці та інші здогади не давали спокою, наганяли страху, водночас змушували діяти.

"Капосні людинориби! — гнівом клекотів я. — Невже-то доведеться гинути від їхніх рук?"

Нічого втішного я, звичайно, не ждав і був готовий до найгіршого. Правда, брилу, за якою сховався, знизу не вгледіти — її затіняли чагарі, крізь які добре було видно все довкруг.

Залишивши океанарій, людинориба рухалась повільно, через силу долаючи кожен сантиметр важкого крутогір'я. Я чув, як у неї з-під ніг осипається пісок, скочується у воду необачно зачеплене каміння.

Озброєний уламком базальту, я з-за кущів розглядав океанарій. Густим мереживом схрестилось над ним проміння. Сніп його падав на скелю, по якій повзла ворожа мені істота.

"Чанг! Чанг! — в думці повторював я. — Краще вертайся, голубе, до містера Бетлера та йому подібних, бо я тебе так почастую!.."

І від люті до болю стискав базальтову скалку.

— Хіба ж не безглуздя, — обурений, вигукнув я.

На мить переді мною постав Хайфон, спечне, забризкане кров'ю літо.

"Віма" стояла посеред вмілілої річки, чекаючи припливу, який дасть змогу піднятися до гирла. Незабаром таки настала повна вода. Слідом за туен-ка, тамтешніми рибальськими човнами, наше судно підійшло до порту.

Били зенітки. Американські "фантоми", скинувши смертоносний вантаж, тікали в бік Тонкінської затоки, в марево, що пашіло й переливалося, мов літепло над степами.

Нас, кількох моряків, запросили на батарею. Після атаки гармаші маскували зенітки. Коли впоралися, всі разом спустились у глибокий бліндаж. Розмовляли, пили знаменитий в'єтнамський чай.

Там, пригадую, й почув легенду про хлопця на залізному буйволі.

Давно те було. Зажерливі вороги напали на країну. Битися з ними вийшли всі. Та сили виявились нерівні. Ось тоді й вивели в'єтнамці хлопчика на буйволі. Люди побачили, як у них на очах вершиться диво: буйвол перетворився в залізного велетня, а хлопчик — у богатиря. Дужими руками викорчовував він бамбук і нищив ним нападників.

"Як же так! — гризло мене нині.— Хлопчик на залізному буйволі, ім'я якого теж Чанг, — втілення відваги. А хто ж бо ти, людинориба Чанг, ти, на своєму вишколеному дельфіні? Невже заодно з ворогом?!"

Було прикро й обурливо, що на мене, як на звіра, полюють. Страх від цього зникав, а замість нього приходила рішучість, і я готувався до відсічі.

Людинориба повзла по тих самих скелях, якими недавно рачкував і я. Вона важко дихала, розсовуючи перед собою вологі кущі. Дорогу їй освітлювали прожектори, сама вона теж була в німбі сяйва. Я побачив її вилицювате обличчя, глибоко запалі очі, якісь незвично довгі, схожі на крила кажанів, вуха.

Дельфінів скільки не муштрували, подумалось, а доброго начала вбити не змогли — вони й мені допомогли, коли трапилась скрута. Невже ж у людині знищено все людське і вона стала поплічником бузувірів?

До кущів, за якими я сидів, лишалося кілька кроків. Ось вона, повзуча істота, мине брилу, підніметься до джерела, і тут я її...

Позиція в мене була вигідна — поки людинориба простягне руку, щоб мене схопити, я першим завдам удару. Тобто я був готовий до цього. Але... Щось заважало нападати й бити переслідувача. Що саме? І я таки зрозумів — вагання, сумнів, що, може, я не маю права так діяти, і вчинок мій буде невиправдано жорстокий.

"Людинориба беззахисна, — міркував я. — Та й на пошуки вирушила не з своєї волі. Просто вона — слухняне знаряддя в руках інших. А що, коли я вдамся до її совісті? — запитав себе. — Лишу їй останній шанс на порятунок і таким чином відверну кровопролиття".

Отже, так і діятиму, вирішив.

Промінь прожектора невблаганно переміщався вгору. За ним, ніби на прив'язі, рухалась людинориба.

Серце моє прискорено билось. До зустрічі лишалися лічені секунди.

Ці широко розкриті, сповнені невимовної муки очі, тонкі, з ластами руки. З-під безкровної, землистого кольору шкіри випирали ребра. Погляд гарячково намацував виступ, за який можна схопитися.

Мить-друга, і примарна істота виткнулася з-за кущів, ставши врівень зі мною.

— Чанг! — щосили гукнув я, відступивши назад із каменюкою в руці. — Чанг! Кого ти шукаєш? — запитав.

Людинориба стояла в світлі прожектора, я ж— у тіні. Мені було видно всю її до дрібниць.

Од несподіванки вона жахнулась і мовби скам'яніла.

— Чанг!

Не встиг я це сказати, як людинориба, хитнувшись, упала. Пригнуте нею дерево боляче вдарило мене по обличчю.

— Чорт забирай! — вилаявся, схопившись за очі.

Каменюка випала з рук.

Щось слизьке й холодне раптом торкнулося мого тіла. Липкі, мов жаб'ячі лапи, долоні лягли на горло, обручем здавили шию.

— Ча... ча... ча! — намагавсь я й не міг вимовити імені підступної людинориби.

Напад мене приголомшив. Я — чого лукавити! — злякавсь і розгубився. Та спрацював інстинкт самозбереження. Я переборов розгубленість і пішов у наступ. Хоч як гидко було торкатися холодного тіла, схопив-таки людинорибу на оберемок і з усієї сили притиснув до себе.

Обійми мої — міцні. Долоні-ласти на шиї, відчув, розслабились, і я нарешті ковтнув повітря.

Та істота і не збиралася здаватись: застосувавши прийом карате, вона зробила мені підніжку — ми, сплівшись, покотилися на брилу.

Людинориба опинилася внизу, я сидів на ній верхи. Схопивши вище зап'ястя її крижані руки, колінами притискав тіло до брили.

Сніп світла ковзав по кущах, наносячи на них світлі кружала. До нас він не діставав, але з листя сюди падав смарагдовий відсвіт, і було видно як удень.

Я впритул розглядав ненависну істоту, бачив страдницькі, панічно налякані очі, бліде, ніби злиняле, обличчя.

Заніс було руку, щоб ударити по голові, та враз почув:

— Не вбивай мене, дон ті...

— Гаразд, тхан мен,[1] — з іронією відповів я.

Очі людинориби наповнилися слізьми, і я з жалю відмовився од свого наміру.

— Ти знаєш мою мову?! — схлипуючи, спитала. — Ти — теж в'єтнамець? Нас нацькували один на одного. Розумієш це?

— Я-то розумію, а от ти — ні. Інакше навіщо було нападати? Варвар! — сердито додав я.

— Варвар... — ніби роздумуючи і не погоджуючись із тим, що я сказав, тихо повторила людинориба.

— А як же інакше тебе назвати?

— Називай, як хочеш, тільки знай: я не винуватий.

— Не винуватий! — уїдливо докинув я. — Так хто ж тоді відповідає за твої вчинки?

Людинориба мовчала. Потім, боязко озираючись, мовила:

— Якщо ти мене не викажеш, я розповім тобі все.

— Слухаю, слухаю, — згодився я.

І людинориба розповіла. Оповідь ту я переповім трохи пізніше, а зараз, аби вас не стомлювати, скажу лиш, як розгорнулися події.

Дізнавшись, що Чанг, як і його товариші, в полоні і над ними нелюди провели досліди — кожному пересадили риб'ячі зябра, і такий же експеримент збираються проробити над нами, трьома акванавтами, я з допомогою Чанга задумав план утечі.

До речі, в Чанга лишилася одна легеня, він може жити на суходолі і, отже, якщо поталанить, утече з нами. Решта його товаришів приречена жити у воді: вони без легень.

— От ми й порозумілися, людинорибо! — вислухавши, сказав я.

— Не називай мене так, — попросив Чанг, і на його обличчі відбився гнів.

— Даруй... — знітився я.

Після почутого справді було негоже називати його так.

— Ну, а тепер, Чангу, йди до своїх, — порадив я. — І, як ми й домовилися, скажи, що ти мене задушив.

— Гаразд, я так і зроблю, — погодився він. І додав: — Не забудь же, що я тобі казав про печеру — вхід до неї добре замаскований.

— Не забуду, друже! Чанг підвівся, обійняв мене.

— Прощавай, дон ті!

Ставши на край скелі, він скочив униз. Вода розступилася. Чанг, а слідом за ним інші людинориби, блимаючи ліхтарями, зникли в глибині.

Я сидів, сховавшись за кущі, вражений несподіваною зустріччю. І, мабуть, нагадував того японця з повісті Акутагави "В країні водяних", який уздрів вихідців із підводного царства — каппів.

СЕЗАМ, ОДЧИНИСЬ!

Ніч минала.

Зорі згасли, високе небо понижчало й зарожевіло. В прірву над океанарієм хлюпнуло світло. Воно, ніби течія, що набігла на мілководдя, скаламутило темряву, і з неї проступили розпливчасті обриси скель.

Не дожидаючи, поки розвидниться, я навпомацки поліз угору.

Дедалі світлішало. Мене оточило кам'яне громаддя. Його я вже бачив, пробираючись учора з товаришами. Але — що це? Перед очима незнайома місцевість — рівне, обрамлене крутогір'ям плато.

Знизу до нього вів вузький прохід. На карнизах кущилися чагарі, з гілок звисало повітряне коріння тропічних орхідей. Густо всіяні

зірчастими квітками батоги рослин нагадували казкові гірлянди або живі, зібрані в пучок червоно-крапчасті ліхтарі. Здавалося, вони палають, і вогонь, золотими прожилками заштрихувавши туман, вигаптував ажурні лаштунки, які, незважаючи на безвітря, тихо погойдувалися з боку в бік.

Саме плато, схоже на сцену античного театру, було встелене ніжною зеленню. У цьому величному "театрі" я був єдиний актор. З подертими колінами, голий, босий…

Не встиг рушити з місця, як трава полягла, припавши аж до землі. Крок-другий, і на ній зав'юнилась доріжка. Зупинився — трава випросталась, а стежки переді мною не стало.

"Що за чортівня! — розізлився. — Чи не галюцинація?" — і навпростець побіг до найближчої скелі.

Трава на відстані кількох метрів знову розступилася.

Якби мене хто побачив, подумав би: чаклун, а може, божевільний. Втім, він би помилився, бо чарів не було, і розум мій не потьмарився.

Згадавши розповідь природознавця з "Буревісника", я нарешті збагнув незвичайну поведінку чудернацької трави.

Адам Варфоломійович — так звали професора, який ходив із нами в рейс, — замолоду вивчав рослинний світ Калімантану. Одного разу на тому острові він натрапив на зарості мімоз, здатних чутливо реагувати. Коли до них наближатися, листя згортається, охоплені судомою стеблинки хиляться додолу.

— Ви, очевидно, чули, — зазначив тоді природознавець: — Науці відомо майже дві сотні різних видів мімоз. І ось окремі при наближенні до них судомляться. Цій архіважливій проблемі — морщенню листя

Mimosa, а також рослин із сімейства Lequminosae та Oxalidaceae мої зарубіжні колеги Мак-Дуголл, Хаберландт і Пфеффер присвятили кільканадцять томів наукових праць. Завдяки їм людство дізналося, чого листя деякої трави морщиться.

"Важлива проблема — нічого не скажеш!" — крадькома посміхнувсь я й запитав:

— А пам'ятника тим ученим не поставили?

— Поки що ні,— відповів професор.

І ось нежданo-негадано я сам опинився серед мімоз, властивості яких описані колегами вельмишановного Адама Варфоломійовича.

Мені набридла дивна трава й лицедійство на ній. Я вирішив залишити плато. Але вибратися було нелегко — тераси круті, довелось вертатися й обходити стороною.

Петляючи серед скель, я піднявся вгору.

Друзі, побачивши мене, зраділи. Заєць заволав:

— Привіт, привіт відважному Ваську да Гамі! Ми тебе, літуна, збиралися шукати ще вчора та впустили канат, а без нього із крутосхилу не спустишся. Поки надерли кори, зв'язали нову линву, — стемніло. Потім ти обізвався.

— Бачиш, Гайовий, який ти невезучий, — мовив Кім Михайлович.

— Вибачте... — навіщось почав виправдовуватись я.

— Що ж вибачати, — зауважив командир. — Скажи спасибі, що все так скінчилося.

Я розповів їм про свої нічні пригоди, розказав про зустріч із Чангом.

— Кажеш, десь тут є вхід до печери?

— Так твердить в'єтнамець.

— Будемо, хлопці, шукати!

І ми заходилися штурмувати гору.

За скелею з чортовими ріжками, не доходячи до вершини, помітили вгорі замаскований лаз.

— Мене, геолога, не обдуриш, — наблизившись до прямовисної стіни, мовив Альфред. — Структуру порід тут порушено. Зараз глянемо, що там. Ану, Васько, підсади!

Я допоміг.

Заєць спритно піднявся по карнизу. Ми з Кімом Михайловичем лишилися внизу.

Геолог несподівано зник. Його довго не було чути. Потім він так же раптово з'явився. Ще раз оглянув стіну й гукнув:

— Киньте линву!

Подали линву. Коли Альфред її прив'язав, ми один за одним полізли вгору.

— Що я казав? — вдоволено запитав геолог, показуючи на скелю праворуч. — Тут справжні катакомби.

Вхід до печери був непомітний. На височезній брилі, до якої збоку підступала інша, горизонтальна, наче шов від електрозварки, видніло рубцювате коло.

— Стань-но, да Гама, на отой щабель!

Я наблизився до стіни, заніс ногу на вищерблений східець.

У таких випадках кажуть: "Сезам, одчинись!" Із цими словами Алі-Баба й сорок розбійників проникали в зачароване підземелля. Цей же, окреслений колом люк, що лежав переді мною, — і без магічного заклинання відкрився. Під натиском ноги — внизу я намацав видовжену педаль — гранітна ляда відхилилась, і я побачив у темряві гори глибокий шурф.

— Тобі, зайчисько, щастить на відкриття, — звернувся до Альфреда. — В океані на твоїй вахті ехолот "Садка" засік невідому підводну гору, яку охрестили твоїм іменем. Тепер — загадкова печера.

Він самовдоволено (знай, мовляв, наших!) посміхнувся.

— Хоч ви й не розбійники і вас не сорок, а лише двоє, віднині я згоден бути вашим Алі-Бабою, — відповів і скоромовкою сипонув: —… Побачивши, що двері відчинені, Алі-Баба увійшов до печери. Не встиг він переступити порога, як двері замкнулися. Немає на світі могутнішого за великого аллаха, і Васько Гайовий намісник його на землі. Будь ласка! — запросив він, скінчивши свою тираду.

Кім Михайлович, а за ним і я протислися в люк.

Вузька горловина. Тісний коридор. Далі — склепіння, що ширшало й ширшало, переходячи в суцільну печеру.

Альфред зібрався вести нас в її глибину, як раптом перед входом хитнулася тінь і згори долинуло:

— Вони були єсть тут!

Ми виглянули з люка й побачили таке: на маківці Драконової гори, розчепіривши ноги, стояв містер Осел. Звертаючись до Бетлера та двох одягнутих у зелену військову форму незнайомців, показував кудись униз.

— Он там вони єсть були!

— О'кей! — відповів Бетлер. — Голодна смерть для них не гірше, ніж стати — ха-ха-ха! — рибою, — почувся його істеричний сміх.

Вони нас не помітили. Це було видно з того, як містер Осел навмання тицяє пальцем, показуючи на скелі.

— А все ж, може, пошукаємо? — запитав присадкуватий, із шрамом на лівій щоці незнайомець.

— Не поспішайте, сержанте Єрваз, поперед батька в пекло! — заперечив йому містер Бетлер. — Рано чи пізно вони до нас прийдуть. Приповзуть — ха-ха-ха! — на колінах, — знову зайшовся він реготом. — Я страшенно хочу подивитися, як ці русаки проситимуть у мене кусень хліба.

— О, це й моє бажання, — улесливо відповів той, кого Бетлер назвав сержантом Ервазом.

— Знайома пісня! — хитнувши головою в їхній бік, мовив Кім Михайлович. — За всіх часів так із людини знущалися садисти, нуждою й голодом змушуючи падати на коліна. Сподіваються зламати і нас. А чорта лисого! — кулаком погрозив він.

— То як, Кіме Михайловичу, — перевів розмову на інше Заєць: — Закривати люк?

— Спершу давай розтрощимо педаль, яка відмикає печеру.

— А її не треба трощити — ось, погляньте! — і Альфред, просунувши руку під гранітний щабель, витяг звідти довгу металеву вісь, що утримувала хитромудрий замок.

Педаль осіла в гніздовину.

— Заховаймо і її. Ого, важка! — попробував підняти Заєць.

Ми допомогли витягти педаль із гніздовини, перенесли її через поріг.

— Тепер печери ніхто, крім нас, не відімкне. Альфред намацав важіль, потяг на себе.

І тієї ж миті кришка над люком опустилася.

ЛАБІРИНТ

Ми ніби провалилися в темряву. Вона була бездонна і така густа, що, здавалося, її відчуваєш на дотик.

Зір до неї ще не звик, а знизу вже просочилося ледь вловиме світло. Його матова цятка розросталася й ширшала, блимаючи примруженим, більмастим оком.

Спостерігаючи за тим мінливим світлом у кінці провалля, я мимоволі подумав: око дракона. Печера, мабуть, колись була норою химери, що сповзла з гірської вершини…

Втім, досить химер! Дивовижжя нам вистачає і без них. Голі, босі, з обличчям, зарослим щетиною, стояли ми, переступаючи з ноги на ногу, на холодному, сирому камінні.

— Ніколи не думав, що стану печерною людиною, — протираючи очі, які так нічого й не бачили, мовив я.

— Тепер ти, Васько, переконався, як жилося нашим далеким предкам, — десь біля мене поруч обізвався Заєць.

— Погано жилося, Альфреде, — відповів я.

— Ото ж бо! — втрутився в розмову Кім Михайлович. — Шануй, хлопче, здобутки цивілізації і не скигли за первісним способом життя.

Кім Михайлович — ясновидець. Він одгадав мої потаємні думки. Чого кривити душею: живучи в місті, я не раз мріяв про глушину й безлюддя. Хотілося хоч трохи "здичавіти", щоб про все — про їжу, одяг і тому подібне — дбати самому. Словом, то було прагнення городянина, який хоч і втратив зв'язок із природою, — все ж розуміє, що він її невід'ємна частка.

"Назад, до природи!" — волала колись моя душа.

До Природи, подумав я, а тільки не в печеру — дідько б її узяв. Як і в батискафі, тут мене гнітила й сковувала тіснява. Ковзкі, вологі стіни, до

яких, шукаючи опори, торкнулася рука, теж викликали відразу. І ще: не давала спокою безвихідь.

Те, що ми втекли і відмежувалися од переслідувачів, — здорово. Проте не залишатись же нам у цьому підземеллі назавжди! Треба шукати виходу. А де його знайдеш, якщо печера, сказав Чанг, упирається в озеро, розташоване десь у середині Голови Дракона.

— Хто шукає, той знаходить, — вирік Альфред і запропонував: — Що б там не сталося, нам треба йти в напрямку більмастого "ока", з якого сочиться світло.

— Гаразд, — погодився Кім Михайлович.

І — от дивина! — з такою ж трудністю, як кілька годин тому, чіпляючись за карнизи, пробиралися вгору, тепер почали спускатися вниз. Це справді було сходження майже по вертикалі.

Ішли, раз у раз натикаючись на так звані "кармани" — низькостелі, бокові ніші, які відгалужувалися від основної печери.

У них було ще темніше — туди ніколи не проникало світло; і ми, обмацавши стіни, верталися назад, до магістрального ствола.

— Був би зараз Данило Гнатович, і горя б не знали, — сказав я, вибираючись із чергового "кармана".

— Твоя правда, Василю, — відповів Кім Михайлович. — Наш незабутній Данько, славетний пілот батискафа, — із потомствених шахтарів. Та й сам не один рік добував вуглик, землю вивчив ізсередини. Отже, і нас би провів по цих заплутаних "штреках" і "забоях".

Провів би… Усе це, звичайно, мрії, бо ніхто нам не допоможе: надіятись треба тільки на власні сили.

Альфред Заєць, досвідчений геолог, ішов першим, ми пробиралися за ним. Кожен крок долали наосліп, перегукуючись у пітьмі.

Порожиста скеля множила голоси. Слово, сказане пошепки, ставало гучним звуком, який дробився на безліч басовитих голосів. А то раптом звідкись озивалися мелодійні підголоски. Високі, чисті, вони заводили натхненний хорал і, злившись із приглушеними басами, переростали в могутнє багатолуння.

— Послухайте, — стиха мовив Заєць, коли ми зайшли до просторого грота.

І відразу у відповідь пролунало: айте… айте… айте.

Нарешті відлуння сказаного Альфредом слова вгомонилося й змовкло. Запанувала тиша.

Гуп! Гуп! Гуп!..

Слух, зосереджений і загострений, напружився.

Гуп! Гуп! Гуп! — знову повторилося в гроті.

Ніби три молоти поперемінно важко опускалися на чутливі довколишні скелі.

— Що воно? — запитав я, і гупання на мить потонуло в хаосі звуків.

Альфред, сміючись, пояснив:

— То, друже, гупають наші серця. Їхнє биття підсилюють і відлунюють скелі.

— Нічогенька мембрана! — здивувався я.

Ще раз прислухався. Три молоти — наші серця — не змовкаючи, били тривогу, ніби намагались за далекі далі про все сповістити друзям і побратимам.

Невдовзі ми знову зупинилися, вражені почутим. Над головою пролопотіли крила, очевидно, кажана, сколихнули повітря, і воно, вдарившись об стіни, з шерхотом прокотилося хвиля за хвилею гротами. Здалося: залетіла зграя кажанів.

— Звуковий феномен! — пояснив Кім Михайлович. — Не знаю, чи хто-небудь ще був свідком подібного. Ти б, Альфреде, взяв це собі на замітку, а тоді, дивись, і дисертацію написав би.

— Я вже й сам подумав, — відповів Заєць.

Мені ж і без дисертації цікаво було спостерігати за незвичним природним явищем. Та й кого б, скажіть, воно не заінтригувало!.. Ось із карниза, ковзнувши по сталактиту, на підлогу впала обважніла крапля. Одна, друга, третя — і печера сповнилася музикою.

Чотири вдари, такт за тактом, відзначив я, — то вступ до П'ятої бетховенської симфонії ("Доля стукає у двері", — тлумачать музикознавці). Падіння крапель прискорилося — три короткі і четвертий подовжений удар — початок славнозвісної арії з опери Моцарта, в якій Фігаро звертається до пажа — "хлопчика грайливого, кучерявого, закоханого". І взагалі багато чого можна почути в падінні цих печерних крапель...

Світлішало. Лабіринт кінчився. Знизу долинуло хлюпотіння води й чиїсь голоси. Більмасте око виявилось освітленим прожекторами плесом водойми. Там метушилися люди.

Щоб не викрити себе, ми обережно ступали на ковзкі скелясті щаблі. Так, крадучись, пробралися майже до води.

У СЕКРЕТНІЙ ЛАБОРАТОРІЇ

Океанарій, у якому ми уздріли дельфінів і людинориб, лежав просто неба. А ця водойма нагадувала озеро, куди нас під шторм загнав містер Бетлер.

Така ж, як і там, усіяна сталактитами, сферична баня. З боків підступали ребристі скелі. Між ними — наповнені водою до половини кабіни, і за прозорими скляними перетинками, ніби риба в акваріумі, якісь примарні істоти.

— Люди не люди і на дельфінів не схожі,— зауважив я.

— То підводні плавці,— уважно глянувши на одну з кабін, відповів Кім Михайлович. — Але на плавцях справді незвичні гідрокостюми.

(Як потім з'ясувалося, такі костюми, обладнані апаратом для дихання, одягають, заходячи в басейн з людинорибами, "лікарі" — дресирувальники.)

З гучномовців пролящало:

— Підготувати післяопераційний бокс!

— Бокс "Людинориба" готовий.

— О'кей! — схвально відгукнувся перший голос.

Ми бачили, як за "вітриною" кабіни з'явилося кілька людинориб. Рухались вони невпевнено й мляво, ледь-ледь ворушачи руками й ногами. Ніби силкувались і не могли за щось невидиме схопитися. Вода поглинула їх.

Та незабаром над поверхнею басейну забіліла чиясь голомоза голова.

— Я більше не можу! Не можу!! — закричала піддослідна людина. — Задуха... розпирає груди.

— Потерпи, Янеку, опануй себе! — пролунало у відповідь.

Що це? Десь уже я чув цей голос. А, сержант Єрваз. Невже то він?

— Не можу! — знову зойкнув голомозий плавець, витикаючись із води.

— Душогуби! — зціпивши зуби, кинув Альфред. — Отак скалічити людину!

Біль її, як видно, тривав. Вона безперестанку металася по басейну, ніде не знаходячи порятунку.

— Доведеться й цьому зробити ін'єкцію, — невтішно сказав хтось у гучномовець. — Лото, підготуй шприц із болезаспокійливим і снотворним! — наказав владно.

Тієї ж миті до басейну підбігла довгокоса, чорнява дівчина, а з нею двоє незнайомців у білих халатах.

— Лізь, Робі, ти, — звернувся до свого низькорослого напарника високий чоловік.

— Скажу відверто, Томе, не подобається мені ця історія з екзекуціями, — відповів той, кого звали Робі.

— А ти гадаєш, вона мені до душі? Нехай би містер Бетлер сам робив трикляті уколи. Втім, давай шприц, Лото, — звернувся він до дівчини.

І, перелізши через кам'яний планшир над кабіною, наблизився до очманілої від болю людини.

Зроблений ним укол припинив муки. Людина змовкла, хоч мені ще довго вчувався розпачливий крик.

Оце й була "лабораторія", де силоміць захопленим людям прищеплювали зябра. Значить, ми не заблудилися, проникли в схований од стороннього ока гадючник.

Прихилившись розгарячілим від хвилювання чолом до холодної скелі, яка стала надійною схованкою, я мимохіть згадав те, що почув напередодні від Чанга. Страшна то була оповідь…

Літаки нападали з боку моря, розповідав він. Там, у Тонкінській затоці, вподовж берегів В'єтнаму, день і ніч крейсерували кораблі Сьомого американського флоту. З палуб авіаносців піднімалися бомбардувальники та винищувачі, скидали на джунглі й села напалм, розстрілювали людей з кулеметів.

Обвуглювались охоплені пожежею, ще мить тому буйнозелені, кокосові гаї. На згарища перетворювались оселі. Палала земля, ніщо живе не могло врятуватися від жахливої неминучості. Люди шукали порятунку в землі, як звірі, ховаючись у нори-окопи. Але й там їх знаходила смерть.

— Рибальський виселок, де я жив, — вів далі Чанг, — розкинувся на схилах пагорбів, біля нешироκої, зі скелями посередині, затоки. Зразу після нападу літаків із-за тих скель з'явилися швидкохідні катери, і у виселок висадився десант — жорстокі головорізи. Вони зігнали на майдан селян. Допитувались, де базуються партизани. Словом, діяли, як колись у ваших краях фашисти. А коли нічого не домоглися, — загнали дітей і жінок у хижку, облили її бензином і підпалили. Тоді й загинула моя сім'я — мати, дружина, двоє синів.

Ми з джунглів завдавали ударів по розквартированих у висілку окупантах. Підкрадалися до гарнізонів, зненацька атакували їх.

Та одного разу партизанам зрадило щастя — самі потрапили в засаду. І хоч відстрілювались до останнього патрона, все ж кількох із нас ледь живих захопили в полон.

Таку історію почув я тої ночі від людинориби, Розповідаючи, Чанг крадькома змахнув сльозу.

Він, та ще троє його товаришів, видужавши після поранення, потрапили на скелю Голова Дракона, стали, як казав містер Бетлер, "сировиною", з якої виготовлятимуть слухняне військове знаряддя — людинориб.

— Чого ж ті експериментатори від вас хочуть? — вислухавши Чанга, поцікавився тоді я.

— Беззастережної покірності, — відповів він. — Наказ, що його подає дресирувальник, повинен виконуватись негайно й точно. А ще...

Для своїх злочинних цілей агресори, як відомо, використовують тварин. Є, між іншим, на Голові Дракона вольєр для мавп. Чанг випадково довідався, що то за тварини, звідки вони взялися на океанській скелі.

...У хащах джунглів, неподалік від міжнародного аеропорту Субанг, майже поряд із столицею Малайзії Куала-Лумпур, сховалася розкішна двоповерхова вілла-ферма, яку тамтешні мешканці називають "камерою смертників". Господарі її — подружжя американців Аллін і Елізабет Лаусон — тримають сотні довгохвостих макак. Проводяться експерименти, випробовується дія смертоносних вакцин.

З тієї ферми довгохвостих мавп переправляють час від часу за океан — на військово-повітряну базу Брукс та в Хантінгтонську науково-дослідну лабораторію, ну і, звісно, — сюди. За вказівкою військового відомства, Пентагону, на тваринах випробовують нейтронну й хімічну зброю, а також отруйні гербіциди.

— Таке роблять з мавпами в самих Сполучених Штатах, — закінчив Чанг. — На Голові Дракона над тваринами теж проводять якісь досліди, крім того, переправлених сюди з ферми Лаусонів мавп навчають "розумних" дій — володіти вогнепальною зброєю: влучати в мішень, відбиватися багнетом.

Мавпи, до речі, тут відкривають шлюзи, якими перегороджені внутрішні басейни — океанарії; на вимогу начальства викликають із берега вагонетку метро та на вершину гори, де розташовано пункт спостереження, посилають гондолу електроліфта.

Макака на ймення Чао (запам'ятай, товаришу, пароль: "Кіагуаем!") вартує біля шлюзів, інша, Капут (пароль, на який вона відгукується: "Райгонбура!"), "завідує" транспортним парком метро й ліфта.

Від нас же, людей, безповоротно перетворених на мешканців води — гомо акватікус — експериментатори чекають іншого. На випадок термоядерної війни, до якої вони готуються, ми повинні навантажених вибухівкою дельфінів виводити на ціль — до підводних човнів і кораблів можливого противника, берегових фортифікаційних укріплень.

— Людинориб, як і дельфінів, — додав Чанг, — гідроакустичні прилади нібито викрити й запеленгувати не можуть. Принаймні так запевнив нас містер Бетлер. Звичайно, на виконання бойового завдання простіше посилати самих дельфінів, та вони не завжди його з точністю виконують — тут потрібен розум людини. Ось чому робиться ставка на нас, людинориб, здатних управляти живими торпедами — дельфінами.

ОПЕРАЦІЯ "КЛІМАТ"

Затамувавши подих, стояли ми в скелястій ніші над страшною лабораторією. Прожектори, спрямовані на озеро, не заважали. Вони засліплювали тих, хто був унизу, — "лікарів", обслугу океанарію.

Поступово кабіни спорожніли. Випущені з них людинориби опинилися в широкому басейні, куди загнали й дельфінів.

Тварини були приручені. Самі підпливали до людинориб, шикувалися в лави. Деякі з них, не зовсім утративши притаманну їм грайливість, вискакували з води, пустували.

— Я бачу, — мовив Кім Михайлович, — тут не лише теплолюбні афаліни та здатні глибоко поринати і плавати з великою швидкістю короткоголові дельфіни, а й мешканці холодних вод — морські свині. Усіх атомні маніяки запрягли в свою колісницю, перетворили на співучасників злочину.

Басейн із дельфінами й людинорибами лежав навпроти нас, видно було все, що там відбувається. Новачків, групу живих торпед, мабуть, споряджали в дорогу.

Лота, Робі, Том та ще кілька одягнутих у військову форму чоловіків, з'явившись невідь-звідки, розмістилися на майданчику біля води. Дельфінів підкликали, подаючи звукові сигнали.

Я знав, що дельфіни сприймають високочастотні звуки. А тут сигнали подавалися звичайнісіньким людським голосом.

— Не інакше, в басейні,— пояснив Кім Михайлович, — умонтовано спеціальні частотні перетворювачі. З їх допомогою дельфіни розуміють людей, а люди — дельфінів.

Почувся якийсь хрипкий голос:

— Гринди й афаліни, до гурту!

І відразу в води долинуло уривчасте хрюкання — дельфіни один за одним підпливали до бар'єра. На кожному за спинні плавники були прикріплені шлеї.

— Давай! — знову наказав хриплоголосий.

Том і Робі підкотили навантажений сірими циліндрами візок.

— Якщо проникнете через печеру у внутрішній басейн, на об'єкт "Старт", — попереджав мене Чанг, — затям: я буду з білоспинним альбіносом — дельфіном афаліною.

І ось я уздрів того білого дельфіна, а поруч голу людину, мого несподіваного знайомого — доброзичливця Чанга.

Циліндри, з поплавками обабіч, опустили на воду. Том і Робі заходилися припасовувати їх на спини тварин.

Із загадковою амуніцією дельфіни стали незграбними, схожими на доісторичних ящерів.

На них був смертоносний вантаж, і ставало моторошно навіть від думки, що одного такого сірого "циліндра" досить, щоб зітерти з лиця землі той чи інший порт з усіма кораблями в гавані.

Таке готують варвари! Я з огидою згадав фургон, у якому нас везли по острову, й напис на його борту.

Ще тоді, вночі, над океанарієм, почувши розповідь в'єтнамця про військові приготування, я вигукнув:

— Чанг! У паліїв, звісно, ні сорому, ні совісті, але ж ви, людинориби, що супроводжуєте дельфінів, — невже ви не розумієте, яку згубу несете?!

— Чи розуміємо? — перепитав він і, сумно зітхнувши, відповів: — Лише дехто з нас, кому експериментатори не встигли порушити психіки, усвідомлює, в яку авантюру нас утягли. Решта ж... Ти слушно сказав: людинориби. Хоч це образливо і боляче. Так, гомоаквактікус позбавлена всього людського, перетворена на слухняне знаряддя інших.

Коли пролунав наказ шикуватися, дельфіни й людинориби підпливли ближче, утворивши на воді півколо.

— То як, операцію "Клімат": печера—море, море—печера почнемо? — запитав хтось у гучномовець.

— Дозволяю! — прохрипіло у відповідь.

— Кіагуаем! — пронизало тишу над басейном.

Перекидаючись через голову — тварина лишається твариною, — з печери вибігла мавпа. Макака Чао, — майнув здогад.

— Кіагуаем!! — знову пролунав наказ.

Чао скочила на гранітну приступку, лапами схопилася за виступ скелі і, метляючи хвостом, полізла вгору, до щита з пультом управління шлюзами.

— Кіагуаем!

Ми бачили, як важіль, на який вона натисла, подався вперед. Електронно-мавпяча система спрацювала — вода, а заодно людинориби й дельфіни, гунула вниз, ніби провалившись у безодню.

— Браво! Бравіссімо, Чао! — почулося заохотливе, і на підлогу впало гроно бананів.

З карколомної висоти мавпа скочила, схопила фрукти і просто з лушпинням заходилася ковтати.

— Голодна, — зауважив голос, який щойно хвалив макаку. — А коли голодна, то й слухняна. Браво, браво, Чао!

— Тут, крім підводного атомного полігона, ще й цирк, — гірко пожартував Кім Михайлович.

Вода, випущена через шлюзи, стікала в басейни, розміщені нижче. Вона заливала порожисту скелю, і в середині її утворювалось озеро, яке, в свою чергу, з'єднувалося з океанарієм. Звідти тунель вів на зовнішній бік скелі. І, коли вода в океанарії піднімалася, можна було проникнути в океан.

Про все це мені розповів Чанг, а потім ми й самі переконалися у правдивості його слів.

Операція "Клімат" почалася — живі торпеди, перепливаючи з басейну в басейн, вийшли на військове навчання в океан.

— До повернення бойової групи, — почулося з гучномовців, — басейн і кабіни наповнити водою!

— Слухаюсь, сер! — відповів хриплоголосий.

— Ну от і дійте!

Але закінчення дельфінячих маневрів ми не діждалися. Було не до них.

ЗНИЗУ ВГОРУ І ЗНОВУ ВНИЗ

Зойкнула мавпа, завили сирени. Обслуга басейну квапливо ховалася в ніші.

А трапилось ось що. Альфред, висунувши голову з печери, щоб краще роздивитися щит із пультом управління та маніпуляції біля нього макаки, ногою зачепив камінь. Той зірвався зі скелі, покотився вниз. На своєму шляху він збив із ніг Чао. Вона випустила важіль, який тримала, І в кабіни та басейн гунула вода.

— Рятуйтесь! Рятуйтеся, хто може! — пролунав знайомий голос містера Бетлера. — В печері росіяни.

Почувши це, обслуга пустилася навтіки. А сирени вили й вили.

Макака скакала на одній нозі, схопившись передніми за перебиту.

Потоки води наростали і, могло статися, що, наповнивши басейн ущерть, затоплять печеру.

Раптом сирени змовкли, а Бетлер наказав:

— Чао, кіагуаем!

— Кіагуаем!! — несамовито закричав він, зрозумівши, мабуть, що макаку ніяка сила не зможе зрушити з місця.

Але мавпа, пересилюючи біль, усе ж полізла вгору. Останнє, що ми бачили: її лапу на важелі та ще водоспад, який притихав і меншав.

— Браво! — похвалив чотириногого оператора містер Бетлер. — Нехай так і цідиться. Операцію "Клімат" зривати не можна, і, поки наші доблесні камікадзе вернуться з океану, басейн поступово наповниться. А тепер...

Він щось сказав тим, хто був у ніші, і вони — почувся тупіт ніг — почали вибігати з укриття.

— Ну й військо! — засміявся Кім Михайлович. — Справжні тобі пацюки. Ходімо, хлопці,— рушив він.

Тут ставало небезпечно. Якщо вже містер Бетлер сполошився, піднявши всіх по тривозі, вони, чого доброго, доберуться й до нас. Отже, мерщій звідси.

— Руська Іваня, ти карош. Виходіль! — прогугнявив Бетлер у порожняву печери. — Ми тібя любіть очінь... будем піть чай. Ха-ха-ха!!

— Пий, дурню, сам! — кинув я.

Залишивши кам'яне гніздо, ми тим же проходом, що привів нас сюди, поспішили на вершину.

Після світла од прожекторів, яке яскравіло над басейном, темрява здалася ще густішою. Виття сирен заповнило печеру, її кам'яні кармани, і вони, вібруючи гронами гольчатих сталактитів, гули оглушливо й дратівливо.

Від неугавної звукової навали боліла голова. Ми один одного зовсім не чули. А тому, щоб не загубитися, трималися за руки. Так і йшли, пробираючись у темному лабіринті.

Печери — не місце для прогулянок. Хто бував у них, знає, які оманливі й підступні їхні ходи. Здається, ствол наскрізний і єдиний. Та поступово з'ясовується: він — лише один із багатьох. Яка його довжина, куди він веде, не збагнути.

Десь ліворуч, за хаосом скель, кліпнуло світло. Вогненна квітка зробилася більшою, повнішою, ніби то справді була троянда, яка поволі розпукає. Одна з її "пелюсток" упала й сюди, в тісне закуття, де ми стояли.

Уперше нашому зорові відкрилося загадкове черево внутрішньої печери. Ребристі стіни, всіяна сталактитами баня спалахнули пурпурово. Це був дивний палац. Стіни, стеля й колонади, які підпирали її, нагадували мармур, що світився зсередини приглушеним матовим світлом.

У нас на очах відбувалося незвичайне: матовість зникала, печера, мовби охоплена пожежею або по вінця налита кров'ю, червоніла й палала.

У цьому багряному полиску ми ставали якимись неземними, яскраво-пурпуровими — троє вихідців із далеких галактик, не відомо яким вітром закинуті сюди…

По сусідніх видовжених коридорах метнулись тіні. Хиткі, як щупальця спрута, вони досягли нашої печери, судомистим покручем розчепірившись на багряних стінах.

— Якщо то були втікачі,— почувся голос містера Осла, — їм звідси не вибратися. Неодмінно вони десь поряд.

— Шукайте, сержанте Єрваз! — наказав Бетлер.

— Слухаюсь, сер!

— А ви, Робі й Томе, чого стовбичите? Мерщій у лабораторію!

Тіні переплелися, хитнувшись, мов п'яні.

Переслідувачі були вже неподалік від нас.

— Треба тікати! — мовив тихо Альфред.

— Попробуємо, — відказав Кім Михайлович.

Хутко оглянувши низ печери, помітили там схожий на лисячу нору колінчатий отвір. Він був такий вузький, що в нього ледве можна протиснутись людині.

— Лізь, Альфреде!

Геолог шугонув у нору.

— Тут порожнеча, — повідомив.

Кім Михайлович, а потім і я полізли теж.

Людина, поки не потрапить у безвихідь, недооцінює своїх можливостей і часом — у страху очі великі — панікує.

Узяти хоч би й мене. Раніше я так боявся тісняви — опинитися в закритому приміщенні,— що й не сказати. Бувало, граючись із однолітками в малу кучу, боявся потрапляти вниз. А коли одного разу ми, сплівшись, клубком покотилися по землі і я, Васько Гайовий, опинився насподі,— від жаху, думав, збожеволію. І пізніше, пригадую, опинившись у кабіні ліфта, яка застрягла, мало не знепритомнів.

Але як бачите, живий. Та ще й став підводником, у батискафі опускався на великі глибини, не раз проходив декомпресію в барокамері.

І все-таки віддалений, неусвідомлений страх давався взнаки. От і нині: ця нора, ця кам'яна пастка — ні ворухнутися, ні дихнуть — хіба ж бо можна вистояти! Виходить, можна...

Немає відваги в тому, щоб, піддавшись паніці й зневірі, відступити перед труднощами. Поки б'ється серце, за кожну мить треба боротися. Боротися до кінця.

Так думав я, схоплений міцно лещатами нори.

Гомін у печері наростав — переслідувачі наближалися.

Нора під невеликим кутом переходила в пласку щілину, а та — в горизонтальну нішу.

Ми лежали, як лежать у гробницях мумії єгипетських фараонів — горілиць, непорушно, випроставши уздовж тіла руки.

Прозора товща порід над головою, як і стіни печери, увібрала в себе відсвіт далеких ліхтарів. Нас огорнула червона, густогаряча повінь

світла, і в ній зависли химерно видовжені, націлені вниз піки сталактитів.

А ще... Я напружив зір і побачив: у глибині багряної товщі — відгомін зниклого життя — цятку скам'янілої ящірки і коло неї чіткий, із звивистими прожилками відбиток листка пальчатої папороті.

...Шуміло море, кучерявився ліс. Весело щебетали птахи, звірі никали в хащах. Та поступово все стало тліном. Цвіт і зав'язь, листя й насіння канули у вічність, спорохнявіли. Давні цивілізації, як, може, й та, що була на Гондвані — материку, який ми недавно шукали, — зникли в мороці віків.

Щоб знову проріс пагінець і завирувало життя, повинні минути тисячоліття.

Планета Земля, її моря й ріки, степи й гори, материки під шатами небес. Борозна від плуга і слід корабля в космосі. Бринить на світанні спів, рокочуть грози. Соки землі переходять у колос, тужаве зерно стає запашним хлібом і сталлю дзвінкою — руда. Слава тобі, трудова людино! Будь славен, народжений миром для миру день!

Від материка до материка перекинути б мости — щоб люди розуміли одне одного, щоб для білих і чорних — для всіх трударів колосилася нива і люди не знали біди...

Затиснутий товщею скель, у цій кришталевій домовині, звідки, хтозна, чи вийдемо живі, як ніколи сильно відчув, як хочеться жити. Прагнення перемогти заполонило все моє єство.

"Як же так? — пекла й тривожила думка. — Ті, до кого ми потрапили в пазури, атомні маніяки, намагаються спопелити планету. Киньте в землю зерно вже ніколи не проросте, і птах не підніметься в небо. Як же так?!"

Вирватися, будь-що вирватися звідси, всупереч лиху і смерті.

Затамувавши подих, лежали ми на дні печери. Тупіт наростав, ніби десятки ніг товклися в нас над головою. Промінь від ліхтаря блукав по стінах, обмацував їх.

— Бе… Бе… Бетлер, — від холоду не попадаючи зуб на зуб, промимрив хтось. — Даремно він нас послав сюди.

— Шукай, Томе! — порадив йому Ервазів голос. — Ти ж бо розумієш: ніхто з них не повинен вийти звідси живим. Інакше і нам не минути біди, якщо у світі дізнаються про таємницю Голови Дракона.

— О-ох! — зітхнув Том. — Коли б то вже кінчився термін служби. Грошики в кишеню — і гайда додому.

— Дивак! — заперечив йому сержант Ерваз. — Ти сподіваєшся на повернення?

— А чого ж?

— Додому вороття немає. Здається, так зветься одна з книжок нашого знаменитого земляка Томаса Вулфа.

— Не читав, не знаю.

— Та і я, правду сказати, не читав, але достеменно знаю: ми, хто причетний до експериментів на океанській скелі, додому не повернемось…

— Ти мене лякаєш, Ерваз!

— Ні, Томе, не лякаю. А втім, забудь про цю недозволену відвертість. У нас, військових, не повинно бути серця, як і в тих, хто скидав бомби на Хіросіму й Нагасакі. Ми — володарі світу, супермени, тобто люди над людьми. Отож робімо те, що наказують.

Вони заходилися прискіпливо оглядати печеру: підлогу, стелю, кожну складку в стінах.

— Тут і духу їхнього немає,— мовив Том.

— Я з тобою згоден, — відповів Єрваз. — Ходімо звідси!

Освітлюючи ліхтарями печеру та гупаючи у сусідніх коридорах, вони залишили цей кришталевий палац.

— Піймали облизня! — зрадів я.

— Тихше, Васько, — спинив мене Кім Михайлович. — Небезпека ще не минула — нехай відійдуть далі.

Тупіт даленів, і пітьма густішала.

Коли Том І сержант Єрваз, пащекуючи про свою безрадісну долю, освітлювали печеру, не звернувши, до речі, уваги на колінчатий лаз, — у нашій "гробниці" стало видно як удень.

Я лежав збоку, останнім, притиснувшись до слизької, ніздрюватої брили. Мені було видно щілину, яка вела кудись у глибину.

Намацавши під рукою камінець, я посунув його вниз — і звідти відразу басовито прогуркотіло.

— Що це? — здивувалися товариші.

— То я кинув... — зізнавсь. — Тут, поряд зі мною, ще якась нора.

І, просунувши голову, я сповз униз.

Порожнява була простора, в зріст людини. Але темрява заважала її роздивитися. Долоні мої чутливо дотикалися до ковзких, ніби відполірованих стін, а ноги ступали по гостролезому дну.

Не встиг я простягнути руку, обмацуючи стіну ліворуч, як раптом, спіткнувшись, упав. А впавши, провалився ще нижче, в глибокий навкісний шурф.

І — о диво! — морок розсіявся, став не такий густий. Звідкись проникло світло. Мов коралові рифи в каламутній воді, ледь-ледь окреслились контури печерних скель.

НА ПТАШИНОМУ БАЗАРІ

Сонце здолало пітьму, темрява перейшла в світло. Це означало повернення до життя, хоч одвиклим від сонця очам було незвично й боляче.

Таке зі мною вже траплялося — давно, на межі небуття й буття, в присмерку далекої пам'яті.

З плину днів і повноти світовідчуття спогад вихопив: хутір серед степу, в якому я з батьками живу; моє налите вогнем тіло. Падіння в якусь, ніби бездонну, прірву; довге забуття... А потім, після хвороби, мов після блукання в підземеллі, я, хлопчик-нетяма, розплющую очі й бачу: високе небо, гарячий степовий полудень, мамина ласкава усмішка.

Мені радісно, тіло моє гойдають і підносять хвилі, дарма що від яскравих барв літа стомлюється зір і паморочиться голова.

— А й справді — відчуття таке, ніби щойно повернулися з того світу, — мружачись від іскристого проміння, сказав Альфред.

Провалившись у глибокий шурф, ми несподівано вийшли назовні, до прямовисних, звернутих до океану стін Драконової Голови. За багато днів і ночей знову побачили голубінь неба, сліпуче сонце у вишині.

Океан угомонився. Дрібні післяштормові брижі покреслили його лобате плесо. Він, стомлений, відпочивав, дихаючи вільно й розкуто.

Внизу, між скелями, били по заплеску хвилі. Пахло водоростями й рибою. Політ чайки нагадав про волю. Забажалося, мов крила, розкинути руки — скочити і, будь що буде, попливти до острова.

— Поки долетиш до води — розіб'єшся, — вгадав моє бажання Кім Михайлович. — Висота ж.

— А там течії затягнуть у водокрут, не дадуть опам'ятатися, — докинув Заєць.

— Твій задум і наміри, Васько, — пояснив командир, — на крайній випадок, коли вже спробуємо все можливе й неможливе і в нас не залишиться вибору.

Я погодився з товаришами, хоч не терпілося (як, до речі, і їм) швидше вирватися з клятої пастки.

Чи доведеться знову відчути дотик нагрітої сонцем палуби "Садка"…

Думки ці не давали спокою, піднімали рій спогадів і кликали, кликали діяти. Та ми й так не сиділи. Відколи нас викрали з батискафа, щоразу пробуємо втекти, але задуму здійснити поки що не вдалося.

Кажуть, людина живе вірою й надією. І це справді так. Бо якби ми втратили останнє, що нам залишилось, — віру у свої сили, надію на те, що ми не одні,— адже товариші на "Садку", безперечно, нас шукають, — хіба б тоді можна було боротися за кожну мить життя на цій страшній Драконовій Голові!

Отже, буря вщухла. Високо в небі пломеніє сонце. Післяштормові хвилі, мертві брижі, переливалися, нагадуючи горбоспинних химер.

З океану віяв лагідний вітер. Ще недавно він піднімав багатометрові хвилі, люто кидав їх у безвість, а тепер, присмирілий, не міг навіть поморщити воду.

Над Драконовою Головою ширяли мовчазні буревісники. Серед карнизів чайки збиралися у пташині базари.

— Кіме Михайловичу! Альфреде! — радісно гукнув я. — Погляньте...

На уступах скель біліли покраплені ластовинням яйця, а поряд, у заглибинах, виблискувала вода.

Рятівна, жадана волога! І ми, ставши навколішки, заходилися пити.

— Що не кажіть, а всевишній про нас дбає, — втамувавши спрагу, мовив геолог. — Дощова, прісна водичка — чого іще треба! А на закуску — чаїні яйця. От екзотика так екзотика!

— Йди, Васько, назбирай яєць, — порадив Кім Михайлович.

Мов на щаблі, ступаючи на гостроребрі виступи, я поліз до пташиних гнізд. Наполохані чайки зграєю закружляли над головою.

Яєць було так багато, що вистачило б нагодувати сотню людей. Серед дрібних, чаїних, траплялися синюваті — великі.

— Брати і їх? — запитав, показуючи в простягнутій руці знахідку.

Заєць вихопився з відповіддю:

— Бери, да Гама, бери! То яйця альбатроса. Вони, запевняв мене знайомий орнітолог, дуже смачні.

— Гаразд, назбираю і альбатросових, — погодився я, але тієї ж миті спохватився. — Стривайте, а куди їх класти? На мені ж лише труси.

— Ха! — розсміявся Альфред. — Про це ми не подумали. А й справді — куди? — забідкався він.

— Не сушіть голови! — озвався Кім Михайлович. — Голому нікуди класти. Ось ти і кидай, Васько, а ми будемо ловити.

Однією рукою тримаючись за скелястий виступ, я другою почав метати "м'ячі". Хлопці старалися їх не пропустити: підстрибуючи, ловили яйця на льоту.

Та раптом Заєць на мить заґавився. Бах-барарах!

— Гол! — від радості не тямлячи себе, заволав я. — Один нуль на мою користь.

— Удар непоганий, — погодився Кім Михайлович, стримуючи посмішку.

А Заєць тим часом, нахилившись, протирав засліплені очі і, невідомо чого, проклинав мою влучність.

— Ну годі, заспокойся! — розсудливо сказав Кім Михайлович. — Не треба було ловити гав.

Сліди від жовтка на щоках робили його обличчя якимсь чудернацьким, так ніби це був не Заєць, а розцяцькований татуїровкою вождь дикого племені.

Я не міг стримати сміху і через це — хай йому грець! — знову мало не зірвався зі скелі.

— Досить, Василю! — сказав Кім Михайлович. — Ми і цього провіанту не поїмо.

По уступах обережно поліз назад.

Помітивши за крутосхилом звернуту до осоння нешироку горизонтальну терасу, перебралися на неї зі своїми пожитками. Там була вода й "жаровня" — сонцем нагріті скелі, а ще — ложе для відпочинку.

Хотілося так їсти, що паморочилась голова. І ми не гаячись узялися до справи.

Нагріті сонцем скелі аж пашіли.

— Сер, вам випускну яєчню чи, може, омлет-драчену? — вибравши з купи два здоровенних яйця, запитав я.

— Якщо можна, суфле або крокети, — відповів Заєць.

— Щоб приготувати суфле, сер, потрібні молоко й масло, а для крокетів ще й сухарі.

— Тоді давай звичайну яєчню, — погодився геолог.

— Гаразд!

І я, розмахнувшись, попудив яйця на чистий від трави приступок у скелі.

Вони розбилися — дві, ніби маленькі спрути, пальчаті плями вималювались на гладенькому базальті.

Черінь була досить гаряча, щоб смажити яєчню. Не минуло й хвилини, як "спрути" підсохли й зморщилися.

— Прошу до столу, — зішкрібши дерев'яною скалкою яєчню, запросив я.

Ми заходилися обідати.

Наїлися, як мовиться, за всі дні. І — лихом об землю! — навіть побадьорішали.

Розуміючи, що попереду важкі випробування, аби не вмерти з голоду, запаслися "продуктами". Якомога більше насмажили яєць, поскладали їх у сплетений із галузок тропічного дерева кошик і взяли з собою.

ЗА КРОК ВІД СМЕРТІ

Ми ще спали — минула ніч, і, мабуть, півдня, — коли це враз пролящало:

— А бодай вам — киш, киш!

Розорявся Заєць.

— Чого ти галасуєш?

— Та хіба ж через них заснеш! — відповів він. — Дзьобають просто в тім'я.

Над Альфредом кружляла зграя птахів.

— Чи вони божевільні? — обурювався геолог. — Нормальні так не роблять.

— Ти помиляєшся, хлопче, — озвався Кім Михайлович. — Саме нормальні й помщаються за знищених пташенят.

Сонце стояло над головою — значить, ми спали довго. Та й не дивно: нас знесилило блукання по лабіринту, голод, нервове напруження. Зате тепер і відіспалися й наїлися досхочу.

Альфред не встиг продерти очі, як заходився снідати.

— Непогана яєчня, — вихваляв він.

— Це альбатросова, — підморгнув я.

— Замовкни, да Гама! Не псуй настрою, — і ще завзятіше почав уминати "делікатес".

Крізь димчатий серпанок далини видніла південна окраїна острова Носі Мазава — решту суходолу заступали скелі Драконової Голови. Довгий кораловий мис, ніби кладка, простягався ген в океан. До нього звідси якихось два-три кілометри, хоч по прямій до берега, де нас висадили з фургона, набагато ближче.

"О-ох, — зітхнув я, — чи доберемося коли-небудь туди?.."

Ми поснідали, взяли кошик із провізією — хлопці прив'язали його мені на спину — і, приставши на Зайцеву пропозицію не шукати входу в печеру, а відразу спускатися до океану, позадкували по карнизах.

Звідтоді, як ми на океанській скелі, кожен став справжнім альпіністом. Біда вчить. Ото й нас навчила — ми долали підйоми і спуски, пробиралися плетивом печер.

Крок за кроком спускалися зараз до води. Вона бурунилась і вигравала, ніби манила у свій смертельний вир.

— Спустимося, — мовив Кім Михайлович, — а там побачимо: якщо в цьому місці не пощастить перепливти течії, то, може, низом доберемося на протилежний бік скелі. Там, я гадаю, вода спокійніша — не циркулює ж течія довкола скелі. Десь вона неодмінно натикається на бар'єр, який відхиляв її струмінь і спрямовує до берега.

— А якщо течія петлею огинає скелю і йде не до берега, а в океан?

— Цього, Васько, ніхто з нас поки що не знає,— відповів Кім Михайлович. — Та коли так, як ти кажеш, — пересилити водокрут буде важко, а то й зовсім неможливо — вона нас підхопить і понесе у відкрите море.

— Краще вже відкрите море, ніж клята Голова Дракона!

— І то правда, — втрутився в розмову Альфред, — а тільки в цих приекваторіальних водах тебе, да Гама, — ти й зойкнути не встигнеш, — схрумають акули.

— Про це я не подумав.

— От бачиш, який ти верхогляд! — присоромив геолог і застеріг: — Не смій ризикувати, бережи своє здоров'я: ти ж бо наш годувальник. Що нам робити, коли акули разом із твоїми мощами зжеруть і кошик?

— Голодній кумі хліб на умі,— сердито відказав я. — Тобі, Альфреде, шкода не товариша, а яєчні.

— Облиште балаканину й уважно ставайте на брили — вони тут осуваються.

Кім Михайлович, тримаючись за скелю, ногою штовхнув базальтовий уламок. Той з гуркотом покотився.

— Оце такі надійні щаблі,— зауважив він.

За двома похилими, ніби козирок над верандою, скелями лежав нешироκий рівний майданчик, і від нього вбік вела печера. Спокуса заглянути туди була така велика, що ми не могли втерпіти.

А заглянувши, знову стали бранцями Драконової Голови, так і не дістався поверхні моря.

— Як видно, Голова, мов стіни старої клуні мишачими норами, вздовж і впоперек порита шурфами й печерами.

— Їх у скелі справді чимало, — на мої слова відповів Кім Михайлович. — Але тутешні печери ще не освоєні — нелюди їх, мабуть, тільки збираються обладнувати.

За майданчиком і тісною горловиною відкривалася внутрішня порожнява: над коридором висока стеля, гранітний поріг, далі, ніби приміщення для бальних танців, простора, з ковзкою підлогою зала.

Я наблизився до Зайця і, згадавши давню естрадну пісню, високим голосом затяг:

Алі-Баба,

Яка шикарна дама

З тобою нині буде танцювать!

Схопив геолога за талію. Не встигли ми закружляти в танку, як, ковзнувши по "паркету", впали й опинилися під протилежною стіною.

Кошик за спиною зім'явся, поклажа випала.

— Шикарна дама! — передражнив Заєць. — Бачиш, що ти накоїв!

Рачкуючи по "танцювальній" залі, я визбирував уцілілі оладки.

— Вибачте, — присоромлено сказав Кімові Михайловичу.

Та він на витівки не звернув уваги. Там, де кінчалася ковзка підлога, командир, ставши на кам'яний приступок, щось розглядав у глибині зали. Звірі в людській подобі залишили й тут, у цій первісній печері, слід…

У схожому на велетенську піч закутті чорніли, розташовані одна над одною, довгі ніші. Вони були витвором природи. А те, що на них стояло, потрапило з "цивілізованого" світу.

Ось що то були за сувеніри. На масивній лежанці, виструнчені в ряд, стояли різнокаліберні снаряди; товсті, короткі, поряд — високі, з тонкими гільзами, очевидно, зенітні. Обабіч, у заглибинах, лежало кілька торпед. Біля них — різноманітне бойове знаряддя для нападу під

водою: гарпунні пістолети, інкрустовані перламутром ножі й тесаки, гострі тризубці та ключки.

Такі "іграшки", розповідав Чанг, янкі застосовували під час війни у В'єтнамі.

Це був невеликий арсенал із зразками зброї. Двері в стіні вели до вертикальної штольні, в якій стояв ліфт-підйомник.

— А ось і бомба…

Кім Михайлович зупинився, розглядаючи покладений окремо від інших сіро-зелений циліндр.

Ми підійшли до кам'яної гніздовини.

— Дивіться, хлопці,— мовив командир, — та добре запам'ятовуйте, щоб і людям розказати, яка вона мирна, Драконова Голова, і що на ній замишляють палії.

— Бомба… часом не атомна? — роздивляючись циліндр, запитав я.

— Схожа на "Маля",[2] — відповів Альфред, — тільки, здається, дрібніша.

І на мить переді мною постало місто Нагасакі… Того спечного літа, прямуючи до В'єтнаму, наше судно відвідало Японію. Пришвартувавшись, ми переправили на берег привезені вантажі. Японські моряки запропонували подивитися епіцентр атомного вибуху.

Пам'ятаю, гід говорив:

— Американський літак Б-29 з'явився он із-за тих пагорбів. На місто полетіла плутонова бомба з жаргонною кличкою "Товстун".

За одну мить десятки тисяч людей обвуглились, а цілі квартали перетворилися на купу руїн.

Через кілька днів наше судно залишило Нагасакі. Легкокрило лопотів пасатний вітер, голубіло небо, і на диво сумирно перешіптувались хвилі. Та в нас було гірко на душі. Не відчепно нагадувало про себе побачене на японському березі.

У мене стояла на думці піднята і навічно скам'яніла в мить атомної трагедії дитяча рука. Цей "експонат" серед інших — обгорілої роби, людських кісток — угледів я в музеї жертв атомного бомбардування.

А зараз ось стою за крок від циліндра — диявольської машини, яка може спопелити усе живе й суще.

— Кіме Михайловичу… Кіме Михайловичу!

Я намагався про все сказати, виповісти і йому, й Альфредові — моїм друзям, хотів — не знаю що — найвідчайдушніше запропонувати і від хвилювання ніби онімів.

Помітивши моє збентеження і сам, мабуть, перейнявшись ним, Кім Михайлович мовив:

— Я тебе розумію… розумію. Нелегко бути віч-на-віч із диявольською зброєю і не могти її знешкодити. Та якщо б ми і знищили цей арсенал, то їх у паліїв хоч греблю гати. Ні, брате, знешкодження однієї чи десяти бомб нічого не дасть — їх треба всі викинути на смітник. Ми, Васильку, виживемо, виживемо! — рішуче й упевнено відчеканив він. — І, повернувшись на континент, розповімо про осині гнізда на островах далекого океану, скажемо людям — людям усього світу: поки не пізно,

хапайте душогубів за руку. Це, Васько, дасть більше користі, ніж безумний, хоч і героїчний вчинок, що його ти пропонуєш.

За складом зі зброєю в боковій печері, куди крізь щілини пробивалося світло, натрапили на високий ребристий грот. То була лабораторія, в якій у пластикових чанах і колбах лежали вкриті розчином формаліну зародки дельфінів. І тут же — в широких ночвах — труп людини. Голова й обличчя понівечені. Замість вух зморшкуваті щілини — приживлені зябра, рот і ніс зашиті. Експериментатори "трудилися", мабуть, недавно, і справи до кінця не довели.

— Яке безумство. Досить! — побачивши ті страхіття, вигукнув Альфред.

— Та й мені аж млосно.

Кім Михайлович нас пожалів.

— Ходімо, хлопці, звідси.

Перш ніж залишити арсенал і лабораторію, кожен узяв по фінці. А я прихопив ще й чорну папку. Розбухла від паперів, вона лежала на столі біля великого чана.

СТОРІНКИ З ЧОРНОЇ ПАПКИ

Коридор, яким ми пішли, був добре освітлений. Освітлений і безмовний. Навіть здалеку сюди не долітали голоси. Але те, що десь у кінці печери люди, не залишало сумніву.

— Що ж, востаннє спробуємо проникнути до океанарію, — сказав Кім Михайлович. — Може, все-таки пощастить здійснити те, про що Васько говорив із Чангом. Принаймні треба спробувати. Якщо ж нічого не вийде, вернемося і зійдемо до океану.

Відійшовши від лабораторії та арсеналу, ми всілися на базальтовій брилі. Завели мову про те, як би його непомітно проникнути до пульта управління, відкрити шлюзи, випустити воду і таким чином затопити нижні відсіки печери. Нехай тоді містер Бетлер із своєю компанією поквакає!

У мене на колінах лежала папка. Розгорнувши її, я взяв кілька аркушиків. Убористий машинописний текст, англійська мова.

— Перекладіть, Михайловичу, — простяг я командиру незрозумілі документи.

— Давай, побачимо, що там пишуть.

Пробігши очима друковані рядки, він почав гортати сторінку за сторінкою.

— Цікаво… — загадково пробурмотів.

— Що ж там цікавого? — не терпілося мені.

— А ось послухайте!

Щоб переповісти зміст тих документів, потрібна не одна година. Та й кого цікавить докладно знати брудну історію, як американці за тисячі миль од свого дому привласнюють чужі землі й будують військові бази! Годі й уривка, щоб зрозуміти лицемірство заокеанських лиходіїв а також те, як вони лукавлять перед народами.

Не відомо де і як добуті сторінки із чорної папки були протоколами засідань у парламенті Індії, Шрі Ланки, Бірми та інших країн Південно-Східної Азії.

Ось ті документи.

Парламентські дебати в Народній палаті — серія 3, том 24, збірник 5667–5775 — про Індійський океан:

НАТ ПАЙ (депутат від штату Раджапур). Хочу звернути увагу прем'єр-міністра на одне надзвичайно важливе питання і попрохати його виступити з поясненням із цього приводу: відомо, що Сьомий флот США поширює свої операції і на Індійський океан.

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР. У пресі повідомлялося, що уряд США розширює сферу дій Сьомого флоту — від Східно-Китайського і Південно-Китайського морів до Індійського океану. Офіційної інформації про це ми не маємо, і ні на якій стадії уряд США з нами не консультувався з цього питання. 17 грудня генерал Максвелл Тейлор у розмові зі мною ніби між іншим повідомив, що США розглядають питання про доцільність курсування тут кількох кораблів Сьомого флоту для ознайомлення з водним простором регіону...

ВАСУДЕВАН НАЇР (депутат від Амбалапужу). Яка мета відвідин цих кораблів — чи не огляд визначних пам'яток?

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР. Високоповажний депутат сказав "огляд визначних пам'яток". Так, гадаю, що вони роздивляються тут славні пам'ятки, милуються океанськими водними просторами і т. п.

ВАСУДЕВАН НАЇР. Чи правдоподібно, що військові кораблі прибули сюди з туристською метою?

РЕНУ ЧАКРАВАРТІ (депутат від Баракпуру). Та ще й з атомним озброєнням!

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР. Цілком можливо, що вони прибули, щоб справити враження на країни, поблизу яких вони знаходяться.

БРАГВАТ ЯХА АЗАД (депутат від Бхагалпуру). Уся англійська й американська преса сповнена повідомлень, що йдеться не про одне чи два судна, які вирушають сюди з якимось там завданням, а мало не про постійне перебування американського флоту в Індійському океані.

Кім Михайлович дочитав протокол. На останній сторінці хтось масним олівцем вивів: "Call not a surgeon before you are wounded!"

— Перекладіть, — попросив я.

— Стривай, Васько, — перебив Кім Михайлович. — Це ідіома. Як же вона по-нашому? — роздумував він. — Ага, здається, так: поки тебе не вдарили, не кричи!

— Он яка "миротворча" резолюція! — обурився Альфред. — Отже, янкі закликають народи мовчати і ждать, поки тугіше затягнуть зашморг.

— Виходить, що так, — погодився командир. — Ну та почитаємо далі. Слухайте!

І він перегорнув наступну сторінку.

Дебати в Народній палаті — серія 4-та, том 3, збірники 3040–3049 — про купівлю британським урядом островів в Індійському океані:

СПІКЕР (Голова палати парламенту). Тепер півгодини ми можемо з'ясовувати питання.

ЧАКРАПАНІ (депутат від Поннані)… Як відомо, Сполучені Штати мають свої бази в Тихому океані — на Гавайях, Окінаві і Гуамі. Кожен знає, що це оснащені військові бази, і щодня ми були свідками тієї мерзенної ролі, яку вони грали у війні проти в'єтнамського народу. Подібна ж роль відводиться і спільній англо-американській базі в

Індійському океані щодо країн Азії й Африки... Щоб увічнити своє колоніальне і неоколоніальне панування у згаданих регіонах, уряди Великобританії і США не гребують ніякими засобами: економічним тиском, політичним шантажем, воєнною погрозою і втручанням.

НАЯНАР (депутат від Палгату). Англійські й американські бази уже з'явилися на деяких архіпелагах Індійського океану. На одному з островів архіпелагу Чагос, наприклад, будуються англійські й американські ядерні бази і великий комунікаційний центр військово-морського флоту. Вони всіляко домагаються мати можливість створення пунктів для стоянок військово-морських кораблів на Мальдівських і Кокосових островах, модернізуючи там злітно-посадочні смуги. Створюється ціла низка нових баз, одночасно спрямованих проти країн Азії і Африки.

МІНІСТР ІНОЗЕМНИХ СПРАВ. Великобританія інформувала нас, що збирається купити острови Дієго-Гарсія і Чагос. Ми протестували тоді, заявивши, що це суперечить рішенню ООН. З тих пір скоїлося таке. Англійський уряд висловив бажання, як люб'язність ("ex-gratia"), заплатити Маврікію три мільйони фунтів стерлінгів, а колонії Сейшельських островів — один мільйон фунтів стерлінгів за куплені в них острови.

— Парламентські дебати на цьому, здається, припинилися, — сказав Кім Михайлович, одвівши погляд від сторінки. — А ось кілька абзаців із Меморандуму, поданого прем'єр-міністром Шрі Ланки Сінгапурській конференції глав країн Співдружності:

"Зовсім недавно було підтверджено, що на острові Дієго-Гарсія в Індійському океані створюється комунікаційний центр, цілком імовірно для обслуговування системи наведення ядерних ракет Сполучених Штатів.

Район Індійського океану до цього часу був досить спокійним. Нова небезпечна тенденція, яка намітилася, полягає в тому, що він виявився втягнутим у загальну систему оборони великих держав — стає водночас районом запуску і великою мішенню для ядерних ракет... Швидко дадуться взнаки рецидиви політики "холодної війни", яка в свою чергу поведе до багатьох небажаних наслідків... Дивлячись крізь призму антикомунізму, дехто, наприклад, буде досить прихильно ставитися до політики апартеїду в Південній Африці. З іншого боку, національно-визвольний рух африканських народів розглядатиметься як підривна дія".

— А це що за дикунська "резолюція"? — показав Альфред у кінці сторінки на розмашисту приписку червоним олівцем.

Кім Михайлович прочитав:

— "If a sheep loops the dyke, all the rest will follow".

І, обурений, додав:

— Ти слушно, Альфреде, сказав: дикунська. Інакше її і не назвеш.

Якийсь печерний блазень, ознайомившись із Меморандумом країни Шрі Ланка, написав: "Куди вівця, туди і вся отара".

Ми ще трохи перепочили та й подалися геть.

ОСТАННІЙ ШАНС

У перегороджений шлюзами внутрішній океанарій вело кілька входів. Один той, яким ми щойно пробралися.

Печерні гроти схожі між собою. Спустившись у кам'яну нішу, куди падав тьмяний відсвіт ліхтарів, я зауважив:

— Здається, ми тут уже були.

— Можливо, — погодився Кім Михайлович.

— А ось і та клята приступка…

Альфред боязко наблизився до краю печери. Це тут із ним скоївся випадок, і переслідувачі зчинили переполох. Вигулькнувши з піші, щоб глянути на щит із пультом управління шлюзами, біля якого саме орудувала макака, геолог зачепив брилу. Вона, скотившись, ударила мавпу, а нас виказала з ніг до голови.

Та зараз в океанарії було тихо й безлюдно.

— І — безрибно, — показав на спорожнілі кабіни Альфред.

Під нами за прозорими перегородками стояли вщерть наповнені водою кабіни. Без дельфінів і людинориб. Куди їх перевели, де поділася обслуга, невідомо.

— Сьогодні це, може, останній шанс проникнути в океанарій, а з нього — в океан, — тихо мовив командир.

— То чого ж ми вагаємось?

— Е, Васько, річ не у ваганні. Як кажуть англійці: роззуй очі,— і він, насупивши брови, кинув погляд на отвір угорі.

Я глянув на край печери. Вихід із неї перегороджував високий частокіл ґрат.

— Зачинено? — ніби не вірячи своїм очам, перепитав я.

— Атож, — відповів Кім Михайлович. — І зачинено, здається, міцно: брами нам не відімкнути. А все ж спробуємо.

Заєць чаклував біля замка, я намагався зігнути й розсунути металеве прутття.

— Облиште, хлопці,— підказав командир. — Силоміць не вийде, тільки галасу наробите.

Зусилля наші справді були марні, і ми, послухавши поради, відступили.

— Мені здається, у ніші є ще один лаз, — висловив припущення геолог.

— Чого ти так вважаєш?

— Бачиш, да Гама, он ті сходини? — тицяючи пальцем у темряву печери, запитав Альфред.

Лівобіч крізь морок грота сіріли ледь помітні, складені з ребристих гранітних брил щаблі. Вигиниста, схожа на велетенську ящірку драбина, під невеликим кутом нахилена до дна ніші, вела, петляючи, вздовж вертикальної стіни. Хвіст тієї "ящірки" губився десь у глибині печери. Там було темно, але ми наважилися й рушили. Заєць не помилився: гвинтова драбина, підступивши майже до стелі й огинаючи стіну вгорі, круто звертала вбік.

Дві-три приступки, і ми в тунелі… Знизу вгору, знову вниз. Через кілька хвилин вийшли на протилежний бік океанарію.

Тунель кінчався зубчатою горловиною. Люк у ній був відкритий, і ми легко проникли в океанарій.

Раптом іззаду почувся плюскіт води, і на поверхні, хтозна-звідки, з'явилося кілька дельфінів. Серед них уже знайома нам білоспинна афаліна, але без свого "вершника", Чанга.

Тварини кружляли, описуючи коло за колом. Потім, як по команді, зникли в глибині.

Минав час, а їх не було та й не було.

— Схоже на те, що десь і на споді басейну є прохід, яким вони пробираються в іншу водойму. Інакше як зрозуміти цю тривалу відсутність? Адже під водою дельфіни так довго не змогли б.

На мої слова відповів командир:

— Я теж так гадаю, що океанарій, крім горішніх отворів, крізь які під час операції "Клімат" дельфіни й людинориби випливали в океан, з'єднаний наскрізним підводним тунелем із якимсь невидимим басейном, а то, може, із самим океаном.

І, як підтвердження сказаного, тієї ж миті у воді забіліли видовжені плями. Відокремившись од скелястої стіни океанарію та повільно рухаючись, збільшились, стали чіткішими і випливли на поверхню. Людинориби! Це були вони.

Ми принишкли, сховавшись за перетинкою однієї з кабін, у яких минулого разу бачили піддослідних людей.

Ніщо тут не порушувало тиші, лише десь над головою, пробившись крізь скелі, зривалися й падали на підлогу обважнілі краплини. Стіни печери були холодніші за воду, через що вона парувала, і над

океанарієм клубочилися й звисали пасма туману. Їх пронизувало сяйво ліхтарів. Здавалося: над велетенським казаном палають огненні смолоскипи.

За нашими підрахунками, вже була глибока ніч. Може, тому тут зараз таке безлюддя — "експериментатори", либонь, відпочивають. Колись-бо і лиходіям треба перепочити!

— А поки лихо спить, не будемо гаяти часу… До праці!

— Ми готові,— відповів Кіму Михайловичу Альфред.

Наступала вирішальна хвилина (або пан, або пропав!), кожен розумів це.

План, розроблений нами, такий: насамперед треба відкрити шлюзи, якими перегороджені басейни океанарію. Хтозна, чи з'єднані вони підводним тунелем із океаном. Про те, що вгорі є прохід, ми достеменно знали. І коли рівень води підніметься, всередині скелі з окремих басейнів виникне суцільне озеро. Через отвір можна тоді проникнути в основний океанарій, просто неба, де ми вперше побачили людинориб. А вже звідти — на зовнішній бік Голови Дракона, в океан.

Це — головне, що треба зробити. Інше ж — якщо, звичайно, пощастить здійснити, — затопити порожисту скелю, всі оті басейни, кабіни, пульт управління, нори-схованки експериментаторів-пацюків. Нехай гинуть містер Бетлер, Осел, Єрваз, щоб і духу їхнього не лишилося!

В океанарії знову з'явилися дельфіни. Людинориби почали їх підкликати до себе.

— Альбіноса афаліна бачу, а Чанга не видно. Де ж він? — занепокоївсь я.

Без мого в'єтнамського друга нам звідси не вибратися.

Людинориби були схожі одна на одну, а товща води заважала роздивитися їх як слід: коли припливли дельфіни, людинориби знову поринули в глибину. Та ось вони випірнули, і я мало не крикнув од радості: до білого дельфіна наближався Чанг.

— Ну що — обізватися? — запитав я.

— Почекай трохи… — вагався Кім Михайлович. І до Альфреда: — Ану, Заєць, лізь поки що до пульта управління.

— Гаразд!

Альфред вийшов із-за кабіни і, перетнувши майданчик біля басейну, звернув ліворуч, туди, де крутобокі схили вели до виступу в скелі. Там, на горішньому ярусі, містився щит із пультом управління шлюзами.

Геолог, підскочивши, схопився руками за брилу, підтягнувся і поліз вище. Далі шлях перегороджувала майже вертикальна, в зазублинах стіна.

Альфред намагався вчепіритися в ті зубці. Та щоразу, скільки не хапався, ніяк не міг підтягнутися. Ковзкі, ніби відполіровані, вони вислизали з пальців, і геолог починав усе спочатку.

Людинориби помітили Альфреда і, видно, зацікавилися ним: випірнули з глибин майже на поверхню.

— Що ж його робити? — звернувсь я до командира.

— Мабуть, таки без послуг макаки Чао не обійдемося, — заявив Кім Михайлович. — Бо Заяча гімнастика, на жаль, марна.

— Дозвольте, я викличу мавпу?

— Яким чином?

— А он, над бар'єром, гучномовець і мікрофон, — показав я правобіч.

— Викликай!

Я збіг до океанарію, витяг із гніздовини голівку з мікрофоном. Постукав по ній пальцем — звук до мембрани не доходив. Отже, струм вимкнуто. Кім Михайлович помітив, що я сам не впораюся, хутко спустився, оглянув мікрофон.

— Ось воно де, живлення! — вигукнув, намацавши в ящику під бар'єром штепсель та увімкнувши його в розетку.

І мембрана відразу ожила.

— Говори, Васько!

Я натиснув на клавіш. Піднісши мікрофон до губ, заволав:

— Чао, Чао, Чао!

Але у відповідь ніхто не обізвався.

— Спробуй ще раз, — порадив Кім Михайлович.

— Ча-о-о… — як гумову нитку, розтягуючи ім'я макаки, повторив я. — Ча-о-о… Ка-пут… Ча-о-о…

І не зоглядівся, звідки до океанарію відразу примчали макаки. Обидві, і Чао й Капут.

— Злазь, Альфреде! — крикнув Кім Михайлович Зайцеві.— А ти, да Гама, командуй мавпами.

— Наказувати, нехай відкривають шлюзи?

— Не тільки шлюзи, — уточнив командир. — Треба викликати й ліфт з вершини гори, і вагонетку берегового метро.

— Ого! — зрадів я, — Тепер неодмінно гадам буде капут.

— Виконуй наказ!

— Єсть виконувати наказ! — відчеканив я і гукнув у мікрофон: — Чао, Кіагуаем! Кіагуаем!

Мавпа, до якої я звертався, скочила. І знову, як тоді, перекинувшись через голову, в одну мить досягла брили, яку Альфред хвилину тому марно штурмував.

Лапи м'яко й чіпко лягли на зазублини — довгохвостому скалолазу вертикальна стіна не завада, і макака опинилася коло пульта управління, на багатометровому виступі скелі.

— Кіагуаем! — ще раз вигукнув я пароль, за яким Чао повинна була відкрити шлюзи.

Та пароля, мабуть, і не треба було повторювати — наблизившись до щита, мавпа сама натисла на важіль. Він, хитнувшись, подався вперед. Шлюзи відкрилися, і вода гунула в розташовані внизу басейни.

— Нехай ллється, — сказав Кім Михайлович. — А ти тепер дай завдання Капутові.

Мавпа Капут, як слухняний собака, сиділа у мене біля ніг.

Щоб викликати з вершини Драконової Голови гондолу електроліфта, Чанг, пам'ятаю, говорив: сторожу Капуту необхідно подати сигнал — назвати слово "райгонубура". Пароль, повторений тричі, означав, що потрібна вагонетка з берега: вхід до метро відчинявся, і туди можна було вільно зайти.

Погладивши макаку, я без мікрофона, просто так сказав магічне для неї слово "райгонубура".

Зачувши пароль, мавпа здригнулася і, як і її колега Чао, полізла вгору, по протилежній стіні океанарію.

Я не хотів повторювати наказу, аж поки Капут упорається з гондолою ліфта. А вже тоді нехай викликає берегову вагонетку. Мавпа діяла вправно й блискавично: передні лапи лягли на важіль. Вона потягла його на себе. Контакт спрацював, кілька разів клацнуло, і на щитку закліпали червоні й зелені цятки — контрольні лампочки.

Гондола йшла з вершини. А тепер... Узявши мікрофон, я тричі повторив "райгонубура". Макака і цей наказ виконала сумлінно.

Отже, і гондола й вагонетка скоро прибудуть. Нам залишалося ждати. А потім, ох, потім... Принаймні кожен із нас вірив, що задум втечі пощастить здійснити без перешкод.

Якби-то все було так просто й легко!

НА ОДНОГО ДУШОГУБА ПОМЕНШАЛО

Тримаючи в лапах важіль, макаки сиділи на верхотурі обабіч океанарію. Вони нагадували фігурки своїх довгохвостих родичів —

лемурів, — вирізаних із сандала мавп, яких я одного разу бачив у вітрині антикварного магазину в Сінгапурі.

Я посміхнувся. Якщо залишуся живим, подумав, і вирвуся на волю, неодмінно виріжу з дерева скульптурну групу ось цих потішних "операторів" із затиснутим важелем у п'ятірні. Втім, до того омріяного часу ще так далеко.

Вода, не притихаючи, лилася й лилася. Потоки наростали. Хвилі лизали вже обвідний планшир басейну. Ще трохи — і вони гунуть через край, затоплять "узбережжя" — просторий майданчик між кабінами й океанарієм.

Крізь шумовиння виру долинув різкий металевий лязгіт. Я глянув угору. Брама горішньої печери, де ми недавно вовтузилися, відчинилась, і з неї вийшла розгублена, вкрай стривожена Лота. Босоніж, із розпущеним волоссям, зодягнена в одні лиш плавки-бікіні, дівчина, видно було, тільки-но з ліжка. Зчинений гамір її розбудив, і вона кинулася до своїх підопічних — людинориб і дельфінів.

Збігши гранітними сходинами на нижній майданчик, охоплена жахом від побаченого — мавпи за роботою, повінь, незнайомі люди, — вона, плутаючи англійські, французькі та своєї, мальгашської, мови слова, випалила:

— Vous — mpive de vahiny sambosetroka? Qu'est que vous do isi?[3]

Очі її кидали блискавиці, а блідість на смаглявому обличчі свідчила про розгубленість і відчай.

— Заспокойтеся, мадемуазель, — відшукуючи з малознайомої мені мови потрібні слова, якомога ввічливіше сказав я.

— Qu'est que vous do ici?[4] — перепитала дівчина.

— Мадемуазель, — грацiйно присiв я перед нею, водночас показуючи на скелю з пультом управлiння. — Мадемуазель, як ви бачите, ми милуємося мавпами.

Із сказаного Лота зрозумiла, мабуть, лише "мадемуазель". Це її трохи заспокоїло. Вередливо вiдкопиливши припухлi губи, за якими сяйнула бiлизна зубiв, красуня запитала:

— Etes — vous francais? De Paris?[5]

— Що вона лепече? — втрутився в розмову Альфред.

— Помовч, невiгласе! — гримнув я. — Дiалог наш тiльки починається.

І — до Лоти:

— Non, mademoiselle, je ne suis pas de la France.[6] Я із Жмеринки, — українською мовою додав я.

Сказав я це, звичайно, навмання, задля красного слівця, згадавши, правда, що і штурман Сакало, й ще один хлопець, з яким довелося плавати, були із Жмеринки.

Дівчина цього разу дещо зрозумiла. Вона розчаровано розвела руками:

— C'est dommage...[7]

— C'est la vie,[8] — докинув я завчений колись французький афоризм.

— Et tout de me'me vous e'tes franc, ais![9]

— Нехай буде гречка! — погодився я.

На сусідньому архіпелазі, зокрема на острові Бонго Бе, що означає Велика гора, де Лота жила до переїзду сюди, так само вільно говорять французькою, як і місцевими діалектами. У родоводі тамтешніх племен — воістину вавілонське стовпотворіння: в жилах остров'ян тече кров індонезійців, малайців, європейців; нащадки арабів — анталаотра — змішалися з мальгашами й народністю банту.

Лолітин, чи то ба Лотин, батько, як ми довідалися потім, був француз, а мати — з мальгашів. Народжені від французів і тубілок діти звуться креолами. Та Лота вважала себе мальгашкою, узявши від матері нестримне волелюбство, знадливу вроду, а від батька хіба що веселу вдачу.

Кілька останніх років дівчина жила на Носі Мазаві. Батько її працював на фосфатних розробках — єдиному підприємстві тутешніх країв, яке забезпечувало роботою тубільців навіть із довколишніх сіл і висілків. Місцезнаходження острова таке — він лежить осторонь утованих морських шляхів, — що його рідко відвідували кораблі. Лише двічі на рік, коли ще запаси фосфатів не вичерпались, по добуте добриво та заготовлену рибу, боніто й копру з Австралії сюди прибувала шхуна.

Відомо, що острів архіпелагу Чагос Дієго-Гарсія, який належав приватній промисловій компанії, продали, і на ньому, хоч як чинили опір народи, — протест Індії, Меморандум Шрі Ланки, заяви інших країн — американці збудували-таки військово-стратегічну базу. Проте мало хто знає, що подібна доля спіткала і Світлий острів — Носі Мазаву, який, як і скеля Голова Дракона, перетворився на зловісний суходіл, перехрещений мальгашами на Носі Маті, тобто Мертвий острів.

У життя тубільців нежданно увірвалося лихо — в кожну сім'ю і в кожну оселю. Не обминуло воно й Лоти. Батька її на очах у односельців

поглинув фосфатний кар'єр. У наполовину порожньому з-під вибраного гуано урвищі трапився обвал, і гірника засипало породою.

Роботи на острові не ставало, Лотин брат подався на заробітки в Австралію, старша сестра — на Маврікій. Залишились вони з матір'ю... А потім до Носі Мазави почали навідуватись військові кораблі. Почалося якесь будівництво — на березі й під водою. Солдати Сполучених Штатів Америки приходили у загублені серед джунглів села. Просили "кокорано" — вина з м'якуша кокосових горіхів. Згодом самі почали все брати без дозволу.

Тубільців узбережжя, яких споконвіку годувало море, виганяли в гори, а тих, хто не хотів коритися, вивозили на інший, майже непридатний для життя острів.

Нагрянули вояки і в Яо-Ватономбі, невелике прибережне сільце на півночі Носі Мазави, де з матір'ю жила сімнадцятилітня Лоліта. Дарма що люди плакали, благали не переселяти їх із насиджених місць, — як тварин, усіх їх зігнали в сарай. І того ж дня, повантаживши на судно, повезли невідь-куди.

Була серед переселенців і Лотина мати. Ну, а Лоту, вродливу "дикунку", забрали на скелю Голова Дракона. Так вона стала дресирувальницею і наглядачкою за людинорибами й дельфінами.

Моя перепалка з дівчиною затяглася, а час не ждав — дорога була кожна хвилина: вода прибувала й прибувала.

— Попроси в неї ключ од брами, — мовив Альфред. — Я піднімуся і, поки не пізно, завалю горішній вхід.

Лота спочатку не погоджувалась та врешті сама простягла мені ключ. Я віддав його Альфреду, і він побіг до воріт, зникнувши в глибині печери.

Чути було лише глухі вдари і те, як щось осипається й гуркоче.

— Готово! — долинуло до нас, і геолог прожогом кинувся з печери.

Невідомо, як він орудував серед валунів і брил, але за ним крізь отвір у скелі раптом поповзло гранітне кришиво.

Кім Михайлович схвально хитнув головою: мовляв, молодчина! Він, не розгинаючись, рачкував уздовж стіни, обстежуючи комірчини біля кабін та задраєні наглухо люки у скелі над водою.

— Тут — аквалангі, — кинув він, витягаючи із ніші пофарбовані в жовте балони. — Запитай її, Васько, чого так довго немає ліфта й вагонетки метро.

Чи я незрозуміло пояснив, чи, може, просто Лота не захотіла відповідати на запитання, а тільки вона, вислухавши, скептично посміхнулася й скинула оком на мавп. Макаки, як і раніше, сиділи з важелями в лапах. Та вогники на контрольній шкалі розподільного щита погасли. Отже, хтось інший перехопив посланий мавпами наказ. Щоправда, шлюзи так само були відкриті, і крізь них, наповнюючи печеру, лилася вода.

— Івання, руска друга… лублю!

Ледь тримаючись на ногах, п'яний, очманілий містер Осел, мов із лантуха, раптом випав на гранітну приступку з гондоли, що опустилася з вершини і зупинилась перед люком у бічній скелі, що раптом відкрився.

На голові в п'яного воїна темніла зсунута набакир безкозирка. Тіло обтягав подертий, з високо відчикриженими рукавами тільник.

Містер Осел нагадував відомого опереточного героя Попандопула. Хоч смішного було мало: він — наш ворог, і, якщо знову потрапимо до нього в пазури, лиха не минути.

Якісь вони недоумкуваті, ці атомні маніяки, скажете ви.

Що ж, силоміць затримані в районі, вільному для плавання, викрадені з мирного батискафа, ми, звичайно, дивилися на своїх катів, як дивляться на гидь і нечисть, — з відразою й презирством. Та вони й були огидні, дарма що володіли електронікою й атомом — тим мерзенніший той, кому доступні здобутки прогресу і хто їх обертає у зло, спрямовує проти людини!

— Івання, де ти єсть була? — обводячи посоловілими очима океанарій, пробелькотів містер Осел, намацуючи руками стіну та силкуючись підвестися з колін.

Кім Михайлович вибіг із-за кабіни. Блискавичний удар — і містер Осел уже лежав непорушний.

— Кинь його, Альфреде, туди! — показав командир на водокрут, що вирував унизу.

Заєць схопив нерухоме тіло Осла за ноги і, перевалivши через бар'єр, штовхнув у воду.

— Браво! Бравіссімо! — сказав я, згадавши, як недавно хтось із них — містер Осел, Бетлер чи, може, сержант Єрваз, радіючи, вигукував в океанарії.

Тіло Осла поглинула безодня. Дельфіни й людинориби наполохано кинулися од нього врізнобіч.

В ОСТАННЮ МИТЬ

Невдовзі з берега надійшла вагонетка.

Стулки потаємних дверей у стіні розсунулися, і звідти вийшла знайома нам четвірка — Бетлер, Єрваз, Том і Робі.

Наполохані зненацька, вони, мабуть, не сподівалися на зустріч із нами. Були без зброї, ще більше — майже голі.

Скинувши містера Осла у воду, Альфред наблизився до стіни, майнув у нішу, де лежали знайдені аквалангі. Це нас урятувало.

І ось чому.

Щоб підійти од вагонетки до басейну, де стояли Кім Михайлович, Лота і я, переслідувачі повинні були минути довгий, із дротяної металевої арматури відсік. Він нагадував гратчатий коридор, по якому в цирку на арену з вольєрів виганяють хижих звірів. Подібний номер із хижаками я колись бачив.

Так-от. Як тільки містер Бетлер із своєю ватагою зайшов у коридор, Альфред, вибігши з ніші, зачинив за ними двері. Те саме зробили й ми в протилежному кінці коридора. І переслідувачі опинилися в пастці.

— Браво! Бравіссімо!

— Що — браво?! — визвірився Бетлер, вчепірившись у грати та намагаючись їх зопалу розігнути.

Але дротяне плетиво було міцне.

— Руска коммодоре, випустіль очінь сильно нас, хорошо! — звернувся Бетлер до Кіма Михайловича.

— Не велике цабе — посидиш і в клітці,— відповів Альфред.

— Лота, Лоліта, помогійль!! — несамовито закричав Бетлер.

Дівчина наважилася підійти до дверей.

— Не треба! — зупинив я. — Вони, пацюки, достатньо помучили і тебе, й нас — нехай тепер відповідають.

Дивуюся й донині, звідки тоді взялися оці дошкульні іноземні слова. Бо говорив я— з Лотою по-французькому. І сказано було категорично, голосом, у якому звучало незаперечне веління.

Дівчина відступила.

— Ось так краще.

Лота... Або вона наша спільниця і ми діятимемо заодно, або ж нехай іде під три чорти до свого містера Бетлера. Принаймні так стояло питання. Як міг, я пояснив їй. І вона зробила вибір. Надто багато лиха завдали чужинці, щоб вона їм пробачила. Та й прагнення до волі було непереборне.

Ми відкрили Лоті свій намір — вирватися з печери на дельфінах. І хоч дівчина, здається, погодилась, крадькома я все-таки стежив, щоб бува не накоїла дурниць.

Перехлюпуючи через басейн, вода заливала дощатий майданчик уподовж океанарію.

До позначки з розлогою горловиною у скелі, крізь яку під час операції "Клімат" (печера — море, море — печера) проникали людинориби й дельфіни, лишалося кілька метрів. А рівень води дедалі

вищав. Отже, печера скоро стане озером, потоки гунуть у розверзлі отвори метро й шахти, по якій з вершини прийшла гондола електроліфта.

Ми цього й ждали — потоп знищить лиховісне зміїне кубло, заллє метро й шахту. Але ж заодно він погубить і нас, якщо, звичайно, не встигнемо крізь горловину пробратися назовні. Часу було обмаль.

— Несіть акваланги! — наказав Кім Михайлович.

Ми з Альфредом побігли в нішу.

Це були невеликі, але місткі балони із спеціальною сумішшю для дихання під водою.

Відкрутили вентиль, натисли на клавіш — тугий струмінь повітря вдарив у обличчя. Отже, балони заряджені.

Узяли по два акваланги кожен.

— Дон ті, бой нянь![10] — почулося поряд.

Я озирнувся: над хвилями видніла голова Чанга. В'єтнамець плив на білому дельфіні. Ліворуч показалося ще кілька афалін і гринд із людинорибами на спині.

— Дон ті…— повторив він, але не встиг докінчити фрази, як згори посипалося каміння.

— Ха-ха-ха! — зайшовся реготом Бетлер.

— Ха-ха-ха… — прокотився в печері його зловтішний регіт.

І було чого радіти — душогубам прибувала підмога. Двоє здорованів, що хтозна-звідки взялися, стали на крутий карниз і, цілячись у нас, почали кидати зі скелі каміння.

Хмари збиралися. Якщо ті двоє спустяться вниз, вони відчинять коридор, де біснується Бетлер, і тоді гуртом накинуться й на нас.

— Васько, до ніші! — коротко відчеканив Кім Михайлович, показуючи на скелю праворуч.

Згори, від карниза, де стояли здоровані, до басейну теж вів заґратований, довгий коридор.

Фатальним для тих двох було те, що вони не бачили, в яку пастку потрапив Бетлер. І, не підозрюючи загрози, подалися вперед. Ось тоді я й вийшов із-за скелі.

Клац! — стулки дверей зімкнулися, мов щелепи акули. Альфред так само посунув засув і на вихідних воротях.

Нічого не скажеш, браво! Та, на відміну від першого коридора, цей, що правобіч, угорі, був відкритий, і, пробравшись крізь внутрішні перегородки, можна було перелізти через сітку-грати й скочити вниз.

Вода підступала. У першому коридорі вже гуляли хвилі.

Нехай ллється, нехай заливає!

Я попросив Лоту, і вона подала знак Чао й Капуту, щоб ті спустилися до океанарію.

Наш задум був такий: якщо макаки залишаться тут, вони вже, хоч їм і накажуть, не зможуть піднятися вгору й закрити шлюзи — вода не дасть.

Через кілька секунд мавпи були коло басейну, майже повністю у воді.

Ми наділи, припасувавши до спини, аквалангі.

Чанг махнув рукою, подаючи знак скакати У воду.

— А мавпи?

— Що мавпи, да Гама? — перепитав Кім Михайлович.

— Може, візьмемо з собою?

— Не час, друже, не час! — відказав він.

— Ха-ха-ха-ха! — пронизав тепер уже розпачливий, безумний регіт порожняву печери.

Мов пацюки, розгублені й безпорадні, плавали в своїй замкненій клітці містер Бетлер та його поплічники.

— Но мунь бат чун та![11] — вигукнув Чанг, показавшись над хвилями.

Ті двоє, що були зачинені в коридорі праворуч, перелазили через останню перегородку клітки і от-от могли з'явитися коло океанарію.

Ми, всі четверо, піднявшись на незалитий збоку обвідний планшир, скочили у глибінь океанарію. І тієї ж миті слідом за нами у воду кинулися мавпи.

Біля Чанга на дельфінах пливли його земляки — ті, що вночі посилали свого товариша розшукувати мене, коли я зірвався з крутосхилу і впав у відкритий океанарій. "Як їх звати? — запитав я сам у себе. — Здається, Тханг і Ле Ван".

— Бой нянь! — подав голос Чанг. Ми підпливли.

— Ти — зі мною! — звернувся він до мене. — Прив'язуйся ось цим паском, — і Чанг простяг мені шлею, що волочилася збоку білоспинного дельфіна.

— А як же вони? — показав я на своїх товаришів.

— І для них знайдуться "автомобілі". Ле Ван, Тханг! — гукнув він до земляків.

Ті скерували своїх дельфінів до Чанга.

— Сідайте! — сказав він, коли його товариші злізли з дельфінів. — Та добре прив'язуйтеся, — порадив.

Лота й Кім Михайлович "загнуздали" здоровенну гринду, на якій прибув Ле Ван. Зайцеві дістався менший дельфін.

Чао й Капут жалібно вили, лапами б'ючи по воді. Вони підпливали то до одного, то до другого дельфіна, і очі їхні були сповнені муки.

— Що з ними робити? — помітивши приречених мавп, вигукнув Чанг. І нараз покликав: — Чао, Капут!

Перелякані тварини кинулися до в'єтнамця.

Не злазячи з альбіноса, Чанг подав сигнал дельфіну, на якому сидів, прив'язавшись пасками, Альфред.

Коли осідланий Зайцем "коник" опинився біля Чанга, той, схопивши Чао за передні лапи, надів на неї прикріплену до спини дельфіна вуздечку. Але Капута прив'язати не встиг.

— Но мунь бат чун та! Но мунь бат чун та! — стривожено повторив він.

Бетлера й інших поглинула вода, але двоє, із сусідньої клітки, поминувши перегородки, скочили вниз і наввимашки попливли до нас.

— О — дай ко мот дун хам ра бе![12] Ми встигли помітити навислу над головою стелю й заповнену водою горловину. Кілька людинориб випередили білого дельфіна і, махаючи нам руками, ковзнули в печеру. А потім хвилі захлюпнули її...

ЩО ТОДІ ПИСАЛИ ГАЗЕТИ

Уривки з повідомлень

"Як передає агентство Ассошіейтед Пресе, посилаючись на добре інформованих осіб, в субекваторіальній зоні Індійського океану, неподалік від архіпелагу Чагос, на об'єкті "Голова Дракона" — скелі, яка знаходиться поряд з островом Носі Мазава, де група спеціалістів всесвітньовідомої компанії "Шелл" веде глибоководну розвідку нафти, — трапилася катастрофа. Після затяжних тропічних злив, що їх приніс північно-західний мусон, на океанській скелі виник сильний обвал. Потоки води затопили готові для промислового використання свердловини, вивели з ладу прокладену від острова до скелі лінію метро. Загинуло унікальне добувне обладнання. 6 людські жертви.

За попередніми підрахунками, витрати від заподіяної шкоди обійшлися компанії "Шелл" майже в сто мільйонів доларів".

Репортаж, переданий кореспондентом вашінгтонської газети "Шєльмоноль жульбрехен" з місця подій:

"...Мені здається, свою кореспонденцію я передаю з того світу — острови Чагос, Носі Мазава так далеко від Сполучених Штатів.

Учора вранці з Голови Дракона ми повернулися на основну базу, розташовану на атолі Дієго-Гарсія.

Не можу втриматися, щоб не описати, бодай коротко, цих казкових (їх інакше не назвеш!) суходолів.

Атол Дієго-Гарсія лежить останнім на південному сході архіпелагу Чагос.

Тутешню лагуну звідусюди оточують де-не-де порослі чагарями коралові острівці: Іст-Айленд, Мідл-Айленд, Уест-Айленд, ну, і острів тієї ж назви, що й атол, — Дієго-Гарсія.

Не вистачає слів та й місця в репортажі, щоб описати чарівність цих крихітних океанських земель... Береги лагуни, на яку я нині дивлюся з вікна офіцерської казарми, обведені зубчатою торочкою коралових рифів. З океану налітає вітер, і пінявий прибій іскриться проти сонця, немов коштовна корона на голові англійської королеви. Втім, купатися небезпечно—акули. А хвилі, що піднімаються від підземних поштовхів і моретрясіння, можуть змити з берега і понести далеко у відкритий океан.

Проте кращого місця для риболовлі не знайти. На острівці Уест-Айленд, що за шість кабельтових до норд-осту від мису Екліпс, сьогодні ми з лейтенантом-коммандером[13] Шапіро ловили морських раків —

лангустів. Раки, як то кажуть, рачкували у вибиті прибоєм серед коралових брил нори, а ми, наосліп намацуючи їх руками, витягали з води. Одному таки вдалося стулити клешні на шапіровських пальцях — рука нещасного коммандера посиніла й набрякла.

Бачили ми й чаму — велетенського двостулкового молюска тридакни, зустріч із яким, коли на нього наступиш під водою, стає фатальною: молюск змикає стулки і жертви своєї не випускає.

У цих водах, до речі, ще й понині трапляються зелені їстівні черепахи.

Я дізнався, що колись тут пролягав шлях корабля "Бігль", на якому плавав відомий французький мандрівник Чарлз Дарвін.[14] Айзік дав мені звіт Дарвіна про ту цікаву мандрівку — книгу, яка випадково потрапила на Дієго-Гарсія.

Ось що я в ній прочитав: "Кровожерливі тубільці архіпелагу Чагос… знімають панцир із живої черепахи дуже жорстоко. Черепаху засипають гарячими вуглинами; коли панцир пожолобиться від жару, його знімають ножем і, поки ще він не схолов, виправляють між двох дощок. Після цієї варварської операції черепаху знову пускають у воду, і через певний час на ній виростає новий панцир, але надто тонкий, щоб хоч як-небудь захистити черепаху, і вона на все життя лишається немічною й безпорадною".[15]

Хе, солдат Остен, що приніс мені передану Шапіро книжку Дарвіна, пожартував:

— На островах Індійського океану ми з тубільцями чинимо так само, як вони — із черепахами.

(Вочевидь недоречний і песимістичний жарт, хоч, правда, солдатові його можна вибачити, зважаючи на те, що вони, наші доблесні

хлопчики, хто тут несе службу, давно огрубіли й деградували, відвикнувши од цивілізованого світу.)

Так-от, острови в далекому океані, що стали тепер нашими, — Дієго-Гарсія, Носі Мазава, інші — прекрасні й життєво необхідні для США землі. Землі, варті того, щоб за них гинути, як загинули ті, хто був на скелі Голова Дракона.

Я відвідав місце недавньої катастрофи... З Носі Мазави на скелю прибула пошуково-рятувальна команда. День і ніч працює компресорна станція, потужними насосами відкачуючи з тунелів воду.

Ми, американці, любимо смачно поїсти і м'яко поспати. А добре спиться, коли, як кажуть у нас в Техасі, під подушкою заряджений пістоль. Сьогодні, в пору світової нафтової кризи, наш хліб і наш пістоль — нафта.

Після освоєння нафтоносних джерел на континентальному шельфі розвідники почали штурм глибин у відкритому морі. Для цього за тисячі миль від рідного берега і вирушили в Індійський океан спеціалісти славетної нафтової компанії "Шелл".

Відважні герої, хто загинув на бойовому посту під гірською лавиною Голови Дракона, — в їхніх жилах, я знаю, текла кров першопрохідців і освоювачів Американського континенту... Мине кілька днів, і цинкові труни з тілами деяких загиблих нарешті прибудуть у Штати.

Америка вдячно схилить голову перед відданими їй небіжчиками..."

У цьому ж репортажі, написаному кореспондентом "Шєльмоноль жульбрехена" Ернестом Фріцджеральдом, репортажі, який передрукувало багато газет світу, згадувалося також про дресированих дельфінів і мавп, що буцімто допомагали під час проведення

нафторозвідниками складних технічних операцій в океані й на Голові Дракона.

Краще б кореспондент "Жульбрехена" не торкався цієї теми! У пресі зчинився справжній ґвалт. Асоціація захисту тварин висловила компанії "Шелл" різкий протест з приводу залучення мавп і дельфінів для небезпечних і важких робіт. Таку ж гнівну заяву надрукувало в газеті "New Bedford Times" Товариство власниць собак-мопсів американського штату Массачусетс, слушно зауваживши, між іншим, що "мавпи створені богом не для прокладки нафтотруб, а для того, щоб лазити по деревах, так як і дельфіни — плавати у воді". Але за цими жалісливими мавпячо-дельфінячими пристрастями з'явилися й інші публікації. Крім трагічного випадку на Голові Дракона, приводом стала одна із статей, в якій автор, посилаючись на телевізійну компанію Сі-бі-ес, писав: "Військове відомство США, Пентагон, виділило тридцять мільйонів доларів на цілком секретну програму підготовки дельфінів, моржів і морських левів у воєнних цілях. Основна роль, для якої готують морських тварин дресирувальники Пентагону, — бути живими торпедами".

І почалося, й почалося! На сторінках більшості американських газет давно так не оголялася правда про наміри Пентагону й про те, куди ж крокує "миролюбна" Америка... Писали про розміщення по всій планеті американських військових баз, про загрозу атомної пожежі.

Читачів просвітили й про "розумних" мавп та дельфінів. І ось що з'ясувалося. У Сполучених Штатах дельфінів давно навчають військової справи.

За словами газети "Нью-Йорк дейлі ньюс", коли йшла війна у В'єтнамі, янкі-вояки змушували дресированих мешканців океану вести бойову підводну розвідку. Дельфінів озброювали, прив'язавши до морди багнет, і випускали в море: вони ставали справжніми вбивцями.

Утворюючи так звану акустичну лжемішень, дельфіни й тепер маскують американські підводні човни, що підкрадаються до суден різних країн або проникають у чужі порти й води.

Згадувалося, між іншим, і про дельфінів із Голови Дракона. Проте то були лише несмілі натяки кореспондентів: мовляв, навіщо нафторозвідники тримали тварин на океанській скелі.

Ніхто, крім нас, захоплених злочинцями акванавтів, усієї правди про Голову Дракона не знав.

Ці газетні повідомлення ми, звичайно, прочитали пізніше. А поки…

НАВПОМАЦКИ ДО ОКЕАНУ

Гунувши в отвір над океанарієм, потік підхопив і поніс нас у безвість.

Прохід був тісний, тому дельфіни раз у раз натикалися на його стіни, черкали об них боками. І тоді ми, їхні вершники, скрикуючи від болю, намагалися підтягнутись і пересунутися в своєму сідлі ближче до дельфінячої спини, щоб не торкатися шорсткого обводу печери.

Це не вдавалося: стіни, мов рашпіль, здирали з нас шкіру. Тіло пекло вогнем.

Звідкись несподівано просочилося світло. Вода перестала бурунитись, непомітно й тихо плинучи у темряву.

Порожняву, якою ми пробиралися, залило до половини. Над головою лишалася повітряна подушка. Все ж масок із обличчя не скидали, дихаючи через аквалanг.

Мавпа жалібно пищала. Прив'язана до дельфіна, з лапами, затиснутими наручниками, вона пручалась, розгойдувалася з боку в бік, проте, хоч як старалася, збруї скинути не могла.

Заєць, пливучи з Чао разом, силкувався її втихомирити.

Якби, звичайно, не ці трагічні події й не менш жахливі обставини, з нас можна було б посміятися. Люди на дельфінах і з мавпою — справжній тобі водяний атракціон.

Рухалася наша ескадрилья в такій послідовності: попереду, на білому дельфіні, Чанг і я, за нами — Альфред із своєю неспокійною пасажиркою. Колону замикав дельфін, на якому пливли Кім Михайлович і Лота. Кілька разів серед хвиль показалися голомозі маківки людинориб. Потім ті примари зникли, і ми їх більше не бачили.

Нічого не скажеш, дельфінів вишколили добре. Вони не порушували строю: слухняно й покірно пливли один за одним. Чанг ними командував. Він стуляв великий і вказівний палець, на які були надіті кастаньєти. Два завбільшки як ґудзик магніти, зімкнувшись, приводили в дію мініатюрний ехолокаційний прилад.

Вченими доведено, що дельфінам доступні не всі звуки. Вони найкраще чують схожий на їхню, дельфінячу, "мову", свист. Електронний ехолокаційний прилад на Чанговій руці звичайне клацання магнітних кастаньєт обертав на своєрідні звукові сигнали — майже невловимий для людського вуха свист.

Дельфіни сумлінно виконували подану команду. Вони то звертали вбік, то вповільнювали чи прискорювали хід.

Кожному із них Чанг подавав окремий сигнал. Так, в'єтнамець наказав короткоголовому дельфіну, на якому мандрували Заєць і мавпа, щоб той, не занурюючись, плив на поверхні — адже макака була без

акваланга, — тоді як наш альбінос афаліна і дельфін, що замикав стрій, пливли під водою.

Мандрівка навпомацки у лабіринті залитої водою печери тривала. Потік мав винести нас в океанарій просто неба, а звідти — в океан. Цим маршрутом кілька днів тому дельфіни й людинориби пробиралися на маневри "Клімат". Чанг теж говорив мені, що у повноводдя з внутрішньої печери відкривається наскрізний прохід до океану. Не міг же він помилитися. Але чому так довго пливемо? Дельфіни, керовані Чангом, петляють у напівтемряві, сахаються з боку в бік. Де ж той довгожданий океанарій?

Було чого непокоїтись.

Я розгублено глянув на Чанга. Він, мабуть, зрозумів моє збентеження. Посміхнувшись, кивнув головою: все гаразд!

Раптом печера звузилась і перед нами виріс пінявий вал. Вода, натикаючись на високий гранітний поріг, бурунилась.

Ми незчулись, як опинилися у водокруті.

Дельфіни пливли повільно, а тут їх мовби хто підштовхнув і кинув сторчма.

Я відчув, що ми падаємо. Балони за плечима зсунулися аж на потилицю.

Не встиг я намацати й поправити прив'язних ременів акваланга, як мій білоспинний "коник" із крутого піке перейшов у горизонтальне положення.

Небо! Над головою в зорянім ластовинні зблиснула висока небесна баня.

Це був океанарій, де ми вперше побачили людинориб і в який я впав, зірвавшись із кручі.

Усе повторюється, подумав я, стає на своє місце. От і ми знову тут, звідки починались наші поневіряння.

Потік, що вирував і пінився, досягнувши поверхні океанарію, якось непомітно розтанув.

Вода була непорушна. Її огортало імлистим серпанком. Довкруг панувала тиша.

Химерним видивом з'явилися в цій досвітній імлі силуети дельфінів із нами, загадковими вершниками на спині. Дельфіни так і пливли ланцюжком за кілька метрів один від одного. Пливли, тепер уже всі три, не занурюючись. І я знову позад себе побачив макаку, яка, мабуть, наковталася води і тому притихла. Альфред лежав мовчки, притиснувшись до дельфінячої спини.

Ще один водоспад — тепер на протилежному боці океанарію, — ще один безкінечно довгий прохід по затопленій водою печері — і ось океан, вир течій. Берег…

СКАЗАННЯ ПРО БАМБІ

Про розум дельфінів, їхню готовність приходити на поміч тим, хто потрапив у біду, так багато бувальщин і небилиць, що можна подумати, ніби дельфіни розумніші за нас, двоногих істот.

Що ж, люди дружать із мешканцями моря давно. На старовинних вазах і монетах стрічається зображення хлопчика верхи на дельфіні. Історик Геродот переповів легенду, за якою буцімто міфічного співця Аріона теж врятував дельфін.

А було це так. Потрапивши до рук піратів, Аріон, якого збиралися стратити, попросив у розбійників, щоб йому дозволили востаннє заграти на лірі. Пальці співця торкнулися струн, полилась чарівна мелодія.

З хвилини на хвилину співця мали поглинути хвилі. І тоді сталося диво: принаджений і заворожений звуками ліри, до Аріона підплив дельфін і виніс його на берег.

Це — відгомін давнини. Але й сьогодні йде поголос про те, що дельфіни рятують людей, хоч люди їм не завжди відповідають взаємністю.

Кажуть, Наполеон з допомогою цих кмітливих мешканців моря збирався, посадивши на них воїнів, долати багатокілометровий Ла-Манш і таким чином завоювати Англію. Та що там Наполеон, коли нелюди наших днів ладні злій волі підкорити все живе на землі! Дельфінів, мавп, мишей, ба навіть мух використовують вони для своїх варварських задумів.

У Сполучених Штатах Америки, наприклад, дельфінів "вивчають" організації, які нічого спільного не мають із наукою: лабораторія військово-морського флоту, Національне управління з аеронавтики, військово-повітряні сили.

— Мені згадалося, — розповідав нам недавно Кім Михайлович, — яка полеміка розгорілася в пресі між двома американськими вченими — нейрофізіологом Джоном Ліллі й спеціалістом із морських тварин Форрестом Вудом. Перший твердив, що на військово-морській біологічній станції в Пойнт-Мугу над дельфінами проводять експерименти, готуючи їх для війни. Морських тварин, писав Ліллі, можна навчити розшукувати міни, торпеди, викривати місцезнаходження підводних човнів, посилати на виконання інших бойових завдань — власне, те, що й робили потім американські нападники у В'єтнамі.

"Брехня, вигадки! — заперечував йому Форрест Вуд. — Так, у Пойнт-Мугу, — зізнавався він, — є ракетний полігон. На кошти військового відомства там збудовані плавучі вольєри й басейн, у яких дечого навчають дельфінів, як, до речі, і в лабораторіях Військово-морського підводного центру в Сан-Дієго, Лонг-Бич, на Алясці і Гавайських островах.

Дельфіни — здібні тварини, — зазначав учений. — Досліди з ними проводити цікаво, хоч, правда, в оточенні військових баз це не завжди бував легко й зручно".

Одного разу перед конструкторами торпед постало питання: як підвищити гідродинамічний коефіцієнт корисної дії руху у воді, збільшуючи при тій же потужності двигуна швидкість торпеди і водночас зменшуючи шум, який вона утворює. Що правда, то правда, в помічники тоді було взято дельфінів. Усе це так. Але що дельфінів навчають ремесла вбивства — не відповідає дійсності!

Може, тому вченому не все відомо про роботи, які проводяться в його країні із дельфінами. Мабуть, не знав він, якщо так твердив, і про океанарій на Голові Дракона.

...Мот кан хоа тран — так Чанг зве свого білобокого дельфіна. В'єтнамською мовою це означає: біла пелюстка. Бо й справді, коли альбінос афаліна ширяє поміж хвиль, він нагадує вітром гнану пелюстку.

Усе виникає з хаосу й небуття. Крихітка живої речовини більшає. І ось одного погожого дня, коли небесне око метає з високості сліпуче проміння, а вода навдивовиж стає теплою, — в неї легше сніжинки раптом падає огорнуте вологим сповитком якесь загадкове створіння. Видовжене, з плавцями-ластами замість рук, двокрилим хвостом, там, де мають бути ноги, воно нетерпляче розплющує очі і, відкопиливши кирпатий носик та великодушно посміхнувшись, пливе в океан.

Тіло ковзке, пружне й вигинисте, як вербова лозина. Шкіра на дотик — ніжна, мовби гума, а рухи новоявленого прибульця бездоганні й грайливі. І мати точно вгадує: первісток її буде справжній пустун.

Так з'явилося на світ дельфіненя.

Люди тягнуться одне до одного, гуртуються між собою — їм легше разом. І серед мешканців моря ви не стрінете самітників. А якщо й трапляються, то або великі диваки, або ж не сповна розуму.

Стадо, в якому народилося дельфіненя, — велике. Коли пливуть усі, здається — закипає вода.

Поділившись на скріплені кровними узами групи — брати і сестри, батьки й діти, — дельфіни, не залишаючи теплих вод, гасають по океану, вподовж далеких берегів.

Ні на крок не відстає од матері новонароджене маля. Вона його годує, навчає жити й виживати в океані.

Так здавна ведеться серед дельфінів — малеча лишається з батьками, інколи на довгі й довгі місяці. А ось пустотливе дельфіненя (назвемо його Бамбі) вродилося іншим.

Зовсім іще нетяма, з молоком на губах, воно спішило подорослішати. Згораючи від цікавості — що там, за пеленою димчатої води? — Бамбі навтік пускалося від матері — так, як тікає неслух-хлопчисько з батьківської хати. Або ж, не дочекавшись, поки мати відірве у спійманої риби голову, аби нею, бува, не вдавилося її беззубе дитя, — дельфіненя саме ловило золоту макрель і потай ковтало здобич цілою.

Та вже ж і перепадало на горіхи, коли ті витівки помічали дорослі. І мати, й няня, себто яка-небудь бездітна тітонька-дельфініха, тусанами втихомирювали балуване "дитя". А хіба, скажіть, утримаєшся, щоб не

пустувати, якщо навіть тато любить бавитися! Наздогнавши хвилю, дорослі дельфіни з'їжджають по ній униз чи то, райдугою зблиснувши в повітрі, сторчма прошивають товщу води. І малята їх наслідують.

Усе б, може, в Бамбі склалося добре, якби-то він був схожим на своїх співбратів, не відрізнявся від них зовнішністю. А то… Мати — сіра, батько — сірий, Бамбі ж, всім на подив, білий, як освітлена сонцем піна.

І хоч він справжній пляшконосий дельфін афаліна, — за світлий колір шкіри чи, може, іще за щось почали його звати білокрилою морською свинею та (гидко навіть згадати!) кнуром-рибоїдом і свинорибою.

Втім, язик без кісток — нехай патякають, якщо не розуміють, що альбіноси — білі дельфіни — серед афалін не така вже й рідкість. Ну, а їх, афалін, всяк зве по-своєму: японці — хандо ірука, росіяни — великий дельфін, німці — гроссер тюммлер, ескімоси — незарнак. Тільки от американці та ще, здається, англійці придумали образливе: морська свиня.

Небавом зростало біле дельфіненя.

Полювало за рибою, плавало, переганяючи матір. А які веселі ігри, коли дорослі й малі — всі піднімаються на хвилі й, ковзнувши по стрімкій крутизні, немов із засніженої гірки, один за одним мчать наввипередки!

Бамбі катався теж. І, може, не гірше за інших виплигував з води, доганяв прудкокрилу летючу рибу. І знав ще безліч витівок, як їх знають справді здібні дельфіни. Але тому, що був один-єдиний білий серед усього стада, — на нього почали дивитися скоса, вважаючи, мабуть, виродком.

Ровесники, такі ж, як і він, дельфіненята, бувало, збираються до гурту, заводять ігрища, та його, Бамбі, тусали й відганяли геть.

— Ану пливи звідси, бридкий кирпонос! — казали глузливо, плескаючи хвостами по воді.

І Бамбі відпливав. А так кортіло погратися, бути з усіма разом!

Перші непрохані сльози заіскрилися в його червонавих очах.

Коли женуть і зневажають, серце мимоволі сповнюється смутком, замикається, як стулки черепашок, і вже нічого й нікого до себе довго не впускає.

Став Бамбі похмурий і відлюдкуватий.

— Піди до них ще раз, попрохай, може ж, змилуються та приймуть до гурту, — радила мати.

А батьків брат — одноокий, понівечений акулами дельфін, докинув:

— Стадо, синку, велика сила.

— Та навіщо воно мені,— відказував Бамбі.— Я краще попливу в Тачангу, до тітки.

Тітка — бездітна дельфініха, яка змалку доглядала Бамбі. На схилі літ їй, старій діві, поталанило — вона побралася з молодим удівцем із сусіднього стада, й той переманив її до себе в Тачангу.

Тачангою дельфіни називають район неподалік островів, розташованих на південь від екватора.

Дивний і звичайно випадковий збіг: назва тієї океанської місцевості та ім'я майбутнього вершника Бамбі, Чанга, мають спільний корінь,

схожі між собою, якщо у слові "Тачанга" відкинути суфікс і префікс. Але це між іншим, і нашої оповіді не стосується.

Отож, всупереч порадам старших — йти на поклон до своїх кривдників, Бамбі, попрощавшись із матір'ю, вирушив до Тачанги.

Краще б він залишався на місці! Краще... А хіба знаєш, де тебе підстерігає лихо?

Океан — безмежний, та сховатися від нападників нікуди. Щоправда, дельфіни навіть з акулами, своїми запеклими ворогами, вступають у єдиноборство. І часто таки виходять переможцями. Це — якщо вони тримаються купи. Тоді в дельфінячім стаді, як буває і серед інших тварин та птахів, на чатах — недремний дозорець. Крім вожака, який очолює загальне керівництво, його помічник з питань оборони — дозорний дельфін, розвідник або, як його іще називають — впередзорящий, відповідає за безпеку стада. Він першим сповіщає дельфінів про небезпеку. Коли ж стадо оточують нападники і воно потрапляє в западню, дозорець шукає для всіх з неї виходу.

Та — горе одному: плавання наодинці в океані, навіть для дельфіна, ризиковане.

Здавна люди нищили дельфінів, били їх, вважаючи, що — шкідливі, бо поїдають й віднаджують од сітей рибу. Іхтіологи й цетологи[16] виступили на захист. Справедливість перемогла. Тепер уже ніхто, мабуть, для розваг чи з інших причин не б'є беззахисних і доброзичливих мешканців моря, хоч ловлять дельфінів не менше, ніж раніш.

І — ось воно як буває: люди, яким дельфіни не завдають кривди, собі на втіху перетворили їх у циркових лицедіїв — такі циркові океанарії є в багатьох країнах світу.

Стало модним дельфінів вивчати. Ще не пізнавши як слід себе, люди заповзятливо взялися за своїх безмовних морських співбратів.

Втім, не такі вже вони й безмовні: спеціалісти довели, що дельфіни говорять, тобто свистять, а тільки їхньої мови ніхто, крім хіба що одного американського вченого, не розгадав.

Той учений запевняв, ніби дельфін після довгого мовчання нарешті йому сказав: "Курохімобредосивокобобило. О'кей? Вері велл! Капут".

У перекладі на зрозумілу нам мову цей Бамбин художній свист означав: "Люди, ми хочемо вступити з вами в контакт. Добре? Дуже добре! Йду на дно".

Вчені — люди самозаглиблені, покладисті й добрі. З ними півбіди: ні добра, ні зла. Та ось про військових цього не скажеш. Якщо вже до них потрапиш, живим не вирвешся — акулячою, мертвою хваткою тримають вони свою жертву, змушують підкорятися, виконувати різні команди...

Ловлять дельфінів так — ось що про це розповідав один дельфінячий спеціаліст: дельфіни сплять на ходу, не припиняючи рухатись, лише зрідка розплющують одне око та раз у раз виринають, щоб ковтнути свіжого повітря.

Пляшконоси-афаліни занадто допитливі: цікавляться щонайменшим предметом, який з'являється в полі їхнього зору — оглядають його з усіх боків, ніби хочуть досконало вивчити.

Звичайною рибацькою сіткою їх не спіймаєш.

...Полюючи на дельфінів, ловці-молодці американського океанарію "Флорідський Меріленд" скористалися звичкою тварин кататися на хвилях, що розходяться від судна, коли те рухається.

Капітан Грей змайстрував "хвостолов" — пристрій, який нагадує щипці з довжелезним держалном. Висунувши його за борт, морський мисливець очікує й підстерігає, коли дельфін вирине з води. Цього він чекав: прицілюється — так, щоб щипці захватали хвіст. Помах-другий — і все готово.

Пробували ловити й іншим способом — стріляли капсулами з паралізуючою речовиною, але підстрелені тварини відразу ж гинули. Тоді якийсь вигадливий джентльмен Френк Брокатто та його напарник Бутс Каландріно сконструювали ловушку — на довгім держалні обруч, до якого тонкою мотузкою кріпилася конусоподібна хватка.

Обруч опускали у воду перед носом дельфіна, що бавився на хвилях. Нічого не підозрюючи, довірливий нирець скакав у сачок, зачіпаючи за його краї передніми ластами. Линва затуляла вхідний отвір — задня половина дельфіна опинялася в сачку.

Мотузка рвалася, а заплутана в сітку тварина пручалася, тим самим дедалі тугіше затягуючи перед своїми передніми ластами линву ловушки.

А вже коли дельфін вибивався з сил, його піднімали на судно.

Згодом цей пристрій із обручем вдосконалили — він став загальновизнаним, і тепер ним користуються в США для полювання на морських тварин.

— У нас на Військово-морській біологічній станції,— оповідав далі той вчений, — був свій ловець дельфінів — Морріс Ф. Уїнтерментл, або, як ми його звали, Моу. Орудуючи зброєю власної конструкції — обруч із вдосконаленим сачком, — Моу наловив для нашого океанарію представників майже всіх видів дрібних китоподібних, які стрічаються біля берегів Південної Каліфорнії,— тихоокеанського білобокого

дельфіна легамі, білокрилу морську свиню, китовидного дельфіна, гринду та інших.

Минув день і ніч і ще один день — дельфіненя Бамбі, граючись, пливло й пливло до своєї щасливої тітки.

На третій день на видноколі замаячіли обриси довгожданої Тачанги. Голубінь води, стрункі пальми над кораловим атолом. Ген у далині розкосе вітрило.

І Бамбі, принаджений невідомим човном та білокрилою пелюсткою над ним, відразу туди попрямував.

Помітивши дельфіна, на човні заметушилися. В подуві пасату поникле вітрило напнулося, розсікаючи незайману гладінь океану.

— Білі мілі, кілілі...— переповнений щастям, наспівував Бамбі, скакаючи з хвилі на хвилю.

Раптом за борт над форштевнем корабля висунулась довжелезна тичка з чудернацьким колом на кінці.

"Ох і здорово ж було б, — подумав Бамбі,— ось так взяти та й виплигнути з води, пронизати чарівне коло".

Чарівне — який самообман! Коли Бамбі, розігнавшись, плигнув, тіло його мов кліщами охопили сіті. І він знепритомнів.

— Годі тобі плавати де заманеться, бридка свиня! — почувся з палуби грубий окрик. — Тепер, хе-хе-хе, помандруємо разом. О'кей?

В басейні, пошитому з парусини на кормі, було тісно й жарко — вода ледь-ледь покривала бокові плавці, і Бамбі щоразу непритомнів од задухи.

Захлинаючись реготом, матроси з відер і шланга почали лити на нього воду.

Прощай, мамо! Прощавайте, дядько і ви, тітонько! Вже не побачити ні рідного стада, ані жаданої Тачанги. Його підступно спіймали безсердечні, злі, невблаганні. Прощавайте!

Таке буває: на спійманого надівають, як мовиться, золоті сіті. За смачний кусень риби, що, задобрюючи, дають, треба вірою й правдою служити тому, хто тебе годує, з усім погоджуватися, нічого не заперечувати. Із вільного й незалежного сина моря дельфін перетворювався на прирученого, одомашненого штукаря.

Будьте ви прокляті, хто розставляє, навіть золоті, тенета!

Ні, не можна сказати, що після того, як Бамбі з човна перевезли на Голову Дракона, йому, невільнику, не давали їсти або ж били. Нічого такого не траплялося. Більше того, його перестали, як раніше, фамільярно називати Бамбі, і навіть всі величали Дельфін Дельфінович. А Чанг, останній господар Бамбі, казав ласкаво: Мот Кан Хоа Тран — Біла Пелюстка.

Та за всі медоточиві й улесливі слова, за страву (давали йому, щоправда, здебільшого протухлу рибу) Бамбі повинен був виконувати не дельфінячу роботу: штовхати перед собою довгі металеві сигари; з прив'язаним до голови ножем вціляти у випущених із океанарію таких же, як сам, дельфінів; возити на спині вантажі й вершників.

Його таки вишколили, багато дечого навчили, навіть їсти, не чавкаючи. Став він зовсім ручним, як хатнє собача. А все ж, незважаючи ні на що, прагнув туди, де лишилося рідне стадо.

Одного разу, коли Бамбі, тепер уже Дельфіна Дельфіновича, з Голови Дракона везли кудись на інший об'єкт у добре обладнаному, розкішному спеціальному вольєрі, і згодом, коли той плавучий дім повертався на Драконову Голову, простуючи водами, в яких зростав і жив колись Бамбі,— дельфін згадав своє дитинство, стрепенувся й гірко заплакав. Рвонувся було всім тілом — хотів скочити за борт або хоч поглянути на рідну домівку. Та підійшов наглядач, дівчина в білому, Лоліта— Лота. Вона поплескала Бамбі по спині й сказала:

— Заспокойся. Назад вороття немає. Ти — білий дельфін. Що спільного в тебе з ними?

І Бамбі враз замовк, став покірним, не реагував навіть на голос, що, висвистуючи, подавали знизу, із плюскітливих хвиль його колишні насмішкуваті однокашники.

Бамбі, в золотих тенетах Бамбі. Як часом він ненавидів свого остогидливого вершника, того, що сидів, наміцно прив'язавшись до його спини! Хоч би раз глянути у вічі, щоб роздивитися, що ж то за погляд. Та — марно: очі Чанга завжди за випуклими окулярами маски. Ну, а зараз іще один очкарик (це він про мене, Василя Гайового, так відгукнувся!) вмостивсь на спину. Голопузий, шантрапа короткоштанна! — і Дельфін Дельфінович саркастично посміхнувся.

Бамбі, одурманений лестощами Бамбі, не мудра то штука глузувати над іншим — ти й сам добре знаєш. Хіба ж я завжди був таким голоштанним, як ти кажеш? Так, ти в золотих тенетах, а на мені було колись ошатне вбрання (і тільняшку й безкозирку забрав містер Осел); і гойдалися наді мною співучі корабельні щогли, й небо струмило палахкотливу зоряну повінь. Хіба ж я з власної волі потрапив на

трикляту скелю серед океану? Той, хто надів на тебе, Бамбі, сіті-тенета, одірвав і мене од зірок і людей, кинув у холодну морську глибину — до холодних, як смерть, риб та ще холодніших і безжальних людей — сюди, в катакомби Голови Дракона.

Я вибачаю тобі твій сарказм (ви, дельфіни, вважаєте, що, плескаючи хвостами по воді, боретеся, а ми, люди, мовляв, слабкі й безвольні — не здіймаємо хвиль). Що б там не було, за все тобі, Бамбі,— за те, що вирвав мене із темряви клятої печери, що, ризикуючи собою (ти завжди мав особисту мужність), поніс до берега, — за все тобі спасибі.

З Голови Дракона ми вирвалися… Чи зорі вилиняли й зблідли, чи, може, від мандрівки на дельфіні замакітрилося в голові. Небо, вода, берег — усе здалося захлюпаним якоюсь сіруватою каламуттю.

Наближався світанок, і ми, подолавши течію, на своїх дельфінах прибилися до берега.

З океану одна за одною набігали хвилі. Бурунисті, вони неугавно шуміли, і в тому гомоні зовсім губився людський голос.

— Васько-о-о… Вась-ко-о-о… — долинуло до мене.

— Ти живий? — запитав хтось.

— Та живий, — перекрикуючи ревище стихії, відповів я.

То був голос Кіма Михайловича.

У досвітній імлі я розгледів: на мілководді коралового узбережжя, там, де хвилі, штурмуючи пологий суходіл, вилизали вузькобокі жолоби-протоки, лежали з вершниками на спині дельфіни.

Кім Михайлович і Лота, тримаючись на плаву, скидали з себе прив'язні ремені. Альфреда й Чао не було чути.

— Де Заєць? — занепокоївся Кім Михайлович, стоячи по шию у воді.

Ніхто йому не відповів. Та ось із піняви прибою вигулькнула чубата голова. То був Альфред. Макака нерухомо лежала поряд.

Чанг скинув з обличчя маску, глянув на прибій, де серед водокруту на спині дельфіна погойдувалися Заєць і Чао.

— Хінь ню кон кхі да чет дуй! Хінь ню кон кхі да чет дуй![17] — голосно повторив він.

І ми разом підпливли до Зайця й макаки.

— Я… я… я, я, я, — щось хотів і не міг сказати Альфред, зсовуючи з голови маску.

Ми допомогли йому випрягтись із збруї: відв'язали ремені, стягли аквалангс.

— Ти що? — запитав я. — Знепритомнів чи заснув?

— А дідько його знає,— промимрив розгублений геолог. — Відчуття таке, ніби я спав.

— Нічого страшного, принаймні тепер, — заспокоїв Кім Михайлович. — Сон міг настати внаслідок легкого сп'яніння від кисневого голодування — нам же не відомо, який склад суміші для дихання у балонах, — докинув він.

Чанг тричі клацнув кастаньєтами, подаючи сигнали дельфінам. Ті, видно, зрозуміли. Вони відпливли на глибину, але не далеко. А ми відв'язали непритомну макаку й вийшли з нею на берег.

Мавп відкачують так само, як і людей, — в медпунктах пляжів на всіх рятувальних станціях ті правила завжди висять на видноті.

Насамперед утопленику необхідно зробити штучне дихання. Робиться воно так: коліном натискаючи на груди потерпілого, як важілі, піднімають і знову опускають руки. Ще один прийом, з допомогою якого викликають дихання і, отже, повертають мерця до життя — як у дудку, дмуть йому в рот.

— Давай, Заєць, рятуй свою пасажирку, — порадив я.

Альфред підійшов до макаки, поклав її горілиць на коралове кришиво неподалік од води. Руда, намокла й нерухома, вона скидалася на ганчірку, яку чепурухи-господині розстеляють перед порогом домівки, щоб гості витирали ноги.

— Почали! — оголосив він і, охопивши Чао за передні лапи, а коліном натискаючи на діафрагму, заходився робити штучне дихання.

Утопленица лежала нерухомо, без жодних ознак життя.

— Макаці, мабуть, капут, як і її напарнику Капуту, що не встиг випливти з океанарію, — захекавшись, випалив Заєць.

— А ти спробуй продути їй легені,— запропонував я.

— Слушно, — погодився він. — От тільки гидко доторкатися губами до мавп'ячого рота...

— Заєць, як тобі не соромно! — кинув Кім Михайлович. — Це ж твій, хоч і далекий, предок.

— Гаразд, переконали.

І Альфред, пересилюючи огиду, притулив губи до поросłого шерстю мавпячого рота.

Дмухнув раз, другий — не виходить.

— Так, либонь, ефективніше.

Він розтулив мавпі рот, просунувши в нього свій язик і губи.

Це був воістину благородний, продиктований любов'ю до нещасної тварини вчинок.

Як тільки Альфред дмухнув, мавпа враз ожила. Вона заворушилась, кліпнувши зморшкуватими повіками. І — чи то а переляку, чи, може, інстинктивно (утопленик, кажуть, хапається за соломинку) — стулила над геологом лапи, ніби лещатами міцно схопивши його тіло. Її щелепи водночас клацнули, і макака боляче, до крові вкусила Альфреда за губи.

Хлопець, як ужалений, одскочив.

— Ах ти ж негідниця! — лютував він.

Чанг сміявся. Лота затулила долонями обличчя — її теж душив сміх. Ми з Кімом Михайловичем від реготу не могли встояти на ногах.

— Маева соа вахіні мпіве![18] — витираючи сльози, мовила дівчина. — Шарман,[19] — ламаною французькою мовою додала вона.

— Шарман, шарман — справді-бо прекрасно! — докинув я, почувши Лотине захоплення.

А дівчина перестала сміятися і, на підтвердження сказаного, підійшла до Зайця й поцілувала його в губи.

Отаке-то! За свій великодушний вчинок він був нагороджений поцілунком прекрасної "дикунки".

Я подумки хотів поставити себе на його місце, помінятися з ним ролями — і не міг: надто дорога ціна за цей, хоч і жагучий, поцілунок.

Макака підвелася з вологого піску. Як собака, коли його кинеш у ставок, струсила із себе воду, сіла.

— Ну що ж, Чао, завдяки Альфреду ти воскресла із мертвих — не забувай цього. — І мавпа жалісно-жалісно запищала...

Ми всі були живі, благополучно вибралися на берег. Та залишатися тут — небезпечно. Адже ті, кого на Голові Дракона не змило водою, сполошилися й забили тривогу. А це означає — погоня неминуча.

Дельфіни лежали серед хвиль неподалік од берега. Альбінос Бамбі, на якому пливли Чанг і я, раз у раз витикався з води, підводив голову, ніби намагався щось нам сказати.

— Ку де мак, чун лой,[20] — сказав Чанг і застукотів кастаньєтами.

Усі три дельфіни водночас випірнули, перевернулися в повітрі і, змахнувши хвостом, майнули у відкрите море.

Лота махала їм рукою, Чанг стояв, засмучений.

Нарешті він тихо мовив:

— Дюн куен той, ка хео трап ой…[21]

Йому, хто в тяжкій неволі, як із братом, подружився з дельфіном, боляче було тепер розлучатися.

— Не забувай мене, білий дельфіне, Біла Пелюстко — Бамбі!

В'єтнамець плакав, не соромлячись сліз.

БУХТА ВРЯТОВАНОЇ МАВПИ

Десь за пеленою туману сходило сонце. Воно вставало з океану, підпалюючи туман ніби зсередини. Голова Дракона здавалася обвугленою корягою, яку вже не брало навіть багаття.

Скеля маячила від берега на чималій відстані, але примарність її не зникала. Навпаки, звідси, де ми опинилися, ще гостріше відчувалась її зловісна сила.

А що, як вода заллє верхні яруси печери й виникне обвал? Тоді склад із боєприпасами, мабуть, рухне і смертоносне начиння, всі оті торпеди, снаряди, бомби, можуть вибухнути.

Отже, чим швидше і далі відійдемо, тим надійніше.

Бухта, куди нас доставили дельфіни, вклинилася в берег за висунутими далеко в океан мисами. Той, що лежав праворуч, поріс кущистими заростями мангрів та високими, з густими кронами, деревами. Вони заступали овид зі сходу, тому ми не могли побачити бухти навіть із вершини Драконової Голови, коли дерли пташині гнізда, й раніше, як злочинці перевозили нас із барокамери в автофургоні.

Мис ліворуч був пологіший, в обрамленні коралових рифів. У кількох місцях із води витикалося каміння, біля нього бурунились течії.

Ось між цими, схожими на розчепірені великий і вказівний палець, мисами й була затиснута бухта, точніше — неширока затока низинного узбережжя.

Берег, вузьку смугу коралового піску, довкруг обступали пальми.

Лота пояснила: по-мальгашськи місцевість зветься Сатрана, що означає Пальмова.

— Сатрана — гарна назва, — вислухавши мій переклад, відповів Заєць. — А ще краще назвати: бухта Спасіння. Що не кажіть — ми в ній урятувалися.

— Не так ми, як Чао, — підморгнувши мені, мовив Кім Михайлович.

— Так, мавпа тут воскресла, — відказав Альфред, не зрозумівши ущипливого натяку.

— Ну, то чого ж мудрувати? — запитав я. — Назвемо бухту Мавпячою.

— А ще краще, — докинув Кім Михайлович: — Врятованої Макаки.

— Чудово! — випалив я. — На жодну географічну назву не схоже, а коротко і влучно. Вітаю вас, Кіме Михайловичу! Ви — справжній словотворець.

— Хай буде по-вашому, — згодився похмурий Альфред: прокушена макакою губа підпухла й боліла, він невідомо на кого злився.

Зійшлися на тому, що Пальмову бухту, Сатрану, назвали бухтою Врятованої Мавпи.

А макака, винуватиця "торжества", не розуміючи урочистої миті — того, що відбулося нині, жалібно пищала й лащилась до Альфредових ніг.

І вона, Чао, й усі ми були стомлені, зголоднілі.

Пальмовий гай нас урятував. Кілька кокосових горіхів, що їх вдалося збити з верховіття, уже дозріли. Смачний м'якуш, копра, виявився поживний. Впоравшись із сніданком, ми захотіли пити. Та ні струмка, ні криниці з прісною водою не було. І тоді Альфред узяв порожній горіх, побіг у гущавину до розлогого дерева. Фінкою на стовбурі зробив надріз, встромив туди жолобком вощаний фікусовий листок — і прозора цівка рідини потекла спроквола в кокосовий жбан.

Сік був такий смачний, солодкуватий і прохолодний, що хотілося пити й пити. У кожного з нас, навіть у Чао, свій, з половинки кокосового горіха, черпак. І ми розкошували.

Напившись досхочу, наповнили жбани про запас.

— Ну, а тепер, друзі,— в дорогу!

Те, що ми задумали раніше, зробили: втеча з Голови Дракона вдалася. Що ж тепер? Куди податися? Острів не безкінечний — хіба на ньому сховаєшся! А якщо пощастить пробратись у гори, то чи довго там протримаємося без їжі й води. І взагалі — не вік же там жити. Якось треба сповістити в цивілізований світ, щоб про нас дізналися й на "Садку" і виручили з полону. Якщо не зможемо подати звістку, тоді слід вириватися самотужки.

Ці й інші думки не давали спокою, пекли й гнітили.

Чанг пропонував відійти подалі од бухти Врятованої Мавпи, пошукати серед гір безлюдну долину, де є вода і, може, якісь їстівні коренеплоди. Там і оселитися. Надовго? Ну, залежно від обставин. Можливо, на рік, а то й більше. Його земляки, в'єтнамські партизани, сказав він, місяцями жили в тропічних заболочених хащах. І вижили, й перемогли!

— Досвід у мене є, війна дечого навчила, — гірко посміхнувся він.

— Спасибі, друже, спасибі, дон ті! — обійняв я Чанга за худі, кістляві плечі.

Кім Михайлович уважно вислухав пропозицію в'єтнамця, але поки що нічого не сказав. Що він вирішив, ми не знали.

— Пожити в горах можна, — підтримав Чанга Заєць. — Заодно я б простежив і вивчив, як залягають тутешні гірські породи. Адже островів вулканічного походження в Індійському океані не так уже й багато — Маскаренські, Коморські, острів Різдва, Амстердам, Сен-Поль (до речі, цей, останній — заповнений водою, розмита кальдера вулкана), кілька дрібних острівців, серед яких і Носі Мазава.

Поки Альфред говорив, врятована ним мавпа уважно слухала. А я не втерпів.

— А Мадагаскар? — перебив його наукову сповідь.

— Мадагаскар, Васько, — повагом відповів геолог, — один із найбільших островів земної кулі. Він був колись із Африкою єдино цілим суходолом і тепер має всі ознаки африканського материка.

— Так це по ньому, як по мосту, в допотопні часи з Африки перебігали людиноподібні мавпи?

— Ти, да Гама, таки зарозумілий і в'їдливий, — огризнувся зачеплений за живе науковець. — Не знаю я, чи перебігали твої людиноподібні родичі по Мадагаскару, — сердито відказав він. — Науці невідомо. Знаю лише, що Коморські та інші острови, які розташовані на північ і північний схід від Мадагаскару, — то рештки перешийка Лемурія, який багато тисяч років тому з'єднував Африку з Мадагаскаром і півостровом Індостан. Ну, а потім Лемурію, як і Гондвану, поглинув океан.

Ще Альфред — так би мовити, відкрив Америку! — повідомив, що ці острови утворилися внаслідок вулканічної діяльності гір-вулканів і що вони високі, з крутими берегами, коло яких, як і низинних атолів, коралові поліпи віками нашаровують підводні й надводні рифи. Словом, лекція з геології й географії.

Лота радила пробратися на північ, у село Яо-Ватономбі, де вона жила з матір'ю і звідки її вивезли на скелю серед океану.

— Там, Васка-Кваска, — коверкаючи й переінакшуючи на свій лад моє ім'я, сказала дівчина, — є лакана, рано, воаніхо.[22]

— Човни — це добре, — на знак згоди хитнув головою Кім Михайлович. — А тільки, як туди непомітно дійти? Не може ж бути, щоб замість колишнього села лишилася пустка — там, напевне, поселилися пришельці — військові.

— Ото ж бо й воно: так горе і так двоє!

Нас доля лишила наодинці з стихією, безжально кинула спочатку в океанські глибини й печери Драконової Голови, а зараз — віч-на-віч із невідомим островом. Міркуй, напружуй волю, борися й перемагай або помри! Іншої ради немає.

І я згадав, як кілька "сміливих, відважних, самозречених в ім'я науки" природознавців (репортаж про них я перед виходом "Садка" в рейс читав) із запасом продуктів та одягу, висадившись на безлюдний острівець поблизу одного далекосхідного міста, жили майже місяць, і таким чином довели, як писав кореспондент, що "в суворих умовах людина може вижити". Згадав я тих сміливців і розсміявся. Суворі умови. Боже ж ти мій!

Згадалася, принагідно, й книжка (пам'ять у мене поки що — це вважають товариші — як у Штірліца, феноменальна й бездоганна) Антона Серліна "Острови, де дмуть мусони" — до речі, книжка про Індійський океан. "... І ось я й моя дружина почали підшукувати придатний для дослідження острів. Він повинен задовольняти такі основні вимоги:

1. Бажано, щоб знаходився неподалік від екватора. Я люблю тепло, а мою дружину Ельзу допікає ревматизм.

2. Острів повинен бути не дуже відомий, і чим менше його відвідало туристів, тим краще.

3. Необхідно, щоб на ньому була пишна рослинність і щось на зразок тропічного лісу".

Не правда, ну точнісінько Носі Мазава? А тільки сюди ми потрапили, тікаючи з неволі, на дельфінах, а шведський натураліст плив у каюті першого класу фешенебельного пасажирського лайнера.

Не встигав Серлін продерти заспані очі, як стюард йому говорив: "Good morning"[23] — і ставив на стіл чашку з чаєм.

— It will be good for you,[24] — додавав.

Коли пасажир випивав останній ковток, до нього підходив інший стюард і сповіщав:

— Bath is ready, sir![25]

От би хоч раз так помандрувати, заздрісно подумав я і, забувши, де ми, гукнув Зайцеві, що йшов із макакою позаду:

— Сер, ванна готова!

— Ти що — збожеволів?

— Вибач, переплутав обставини місця…

— Кіме Михайловичу! Кімо Ми… — зарепетував Альфред. — У да Гами почалися зорові галюцинації.

— Що там скоїлося? — озирнувся командир.

— Не турбуйтеся, все гаразд, — заспокоїв я.

— Хлопці, зараз не до жартів, — присоромив він нас.

Справді-бо, витівки були недоречні: ми силоміць, до крові ранячи руки й ноги, пробиралися крізь хащі в глибину острова.

Йшли так: попереду Кім Михайлович і Лота, за ними Чанг, потім я. Альфред із мавпою плентався у хвості.

Макака вередувала, і Заєць її втихомирював. Він то задобрював, даючи Чао шматочки копри, то, коли вона зовсім не слухалася, як козу, підганяв лозиною.

Не знаю, чи відомий дресирувальник Дуров приборкував мавп, але якби вій побачив Альфреда за роботою, вигукнув би: "Молодець!" Бо макака таки підкорялася наказам свого повелителя і, хоч і попискуючи огризалась, все ж ішла й від нас не відставала.

Вислухавши всі "за" і "проти", наш командир обрав рішення: крадькома пробратися в Лотине село Яо-Ватономбі, захопити там човен і з запасом кокосових горіхів — копрою та поживним, що втамовує спрагу, кокосовим молоком — вийти у відкритий океан.

— Течії тут такі,— сказав він, — що відразу підхоплять і понесуть за тридев'ять земель від цього клятого острова.

— Якщо попливемо на захід, — уточнив я, колишній стерновий-навігатор, — то прямо по курсу лежатимуть Сейшельські острови.

— На півночі — Мальдівські й Шрі Ланка, — додав Заєць.

— Гірше, хлопці,— зауважив Кім Михайлович, — коли течії струмують на південь: від архіпелагу Чагос і острова Носі Мазави, здається, аж до Антарктиди суходолів немає.

— А острови Крозе й Принс-Едуард? — поцікавивсь Альфред.

— Е, зайчисько! — заперечив я. — Ти зовсім не орієнтуєшся в просторі. Сен-Поль чи Амстердам — ті острови, як і Кергелен та Хьорд, справді на півдні. А названі тобою — зовсім збоку, в західному напрямку, за так званими сороковими "ревущими" широтами.

Пізніше все станеться зовсім інакше — ні на південь, ні на північ ми не попливемо. Але те буде набагато пізніше, за обставин трагічних і від нас не залежних...

Та поки що ми з бухти Врятованої Мавпи пробиралися на північ, до села Яо-Ватономбі.

КРОКОДИЛЯЧІ СЛЬОЗИ

Носі Мазава — острів гір. Зверху він — справжнісіньке горбоспинне страховисько.

Наїжачені хребти простяглися з краю в край — від східного мису, де нас тримали в гіпербаричному комплексі, до скель, якими суходіл оточений із заходу...

Кілометрів із десять завдовжки і кілометрів чотири вшир — такий завбільшки Носі Мазава. Звичайний острів, якби не гірка доля, що нежданo-негадано його спіткала.

Здавна жили тут мирні племена. Тубільці з інших, віддалених островів нападали рідко, а самі носімазавці не ворогували. Жінки вирощували батат, таро, інші їстівні коренеплоди, чоловіки полювали або, вийшовши в море на пірогах, ловили рибу, зелених черепах.

Хто вони, ці люди? Звідки взялися на Носі Мазаві? Де їхній прарід? Цього тепер, мабуть, ніхто вже не знає.

Розповідають, що одні припливли сюди з півночі, де лежать Шрі Ланка й Індія, інші — 8 Малайського архіпелагу, а то й від самого африканського узбережжя.

Креоли, мальгаші, таміли — вихідці з різних земель — ось що то за жителі цього, колись безлюдного, суходолу.

1498 року мій "тезко" — португальський мореплавець Васко да Гама, відкривши шлях із Європи в Індію, пройшов і повз Світлий острів, тобто

Носі Мазаву. Але тоді він був незаселений. Люди на Носі Мазаві з'явилися пізніше. Вкорінились, обжили пустельні землі.

Так минали віки. Відлюдний суходіл лишався осторонь морських утворених шляхів.

Майже первісний спосіб життя, ізольованість від усього світу. І в цьому була своя чарівність. Принаймні, люди не залежали від примх чужої волі, самі розпоряджалися своєю долею, і острів був справді незайманий, як і сто й двісті літ тому. Навіть тоді, коли його, мов віспа обличчя, понівечили вирви з-під фосфатних виробок, — навіть тоді нікому з остров'ян не спало на думку, що їхній Носі Мазава стане Носі Маті, перетвориться на Мертвий острів. А саме так і трапилося.

Лихо прийшло несподівано, в наші дні, коли янкі за тисячі миль від Америки, дбаючи, мовляв, про безпеку США заходилися будувати "життєво необхідні" військові бази.

Спочатку проникли на архіпелаг Чагос, атол Дієго-Гарсія, Уест-Айленд, Мідл-Айленд, Іст-Айленд, потім черга дійшла й до Носі Мазави.

Ту саму казку розповідають креоли й мальгаші. Тільки на Маврікії вона зветься "Зова й крокодил", а на Носі Мазаві — "Крокодилячі сльози".

Уже потім нам її розповіли остров'яни, а Лота, як могла, переповіла.

Ось воно, те віще народне сказання.

Феноманана мовою мальгашів означає місяць уповні. Бо цей рибалка таки схожий на місяць: обличчя кругле, усміхнене. Та й на лов виходить у своєму легкому човні, коли настає вечір.

Одного разу Феноманана повертався з моря. Він прив'язав човна і з кошиком за плечима простував додому. Раптом чує: десь поряд заплакало немовля. Голос жалісливий, тоненький.

У рибалки в самого п'ятеро діток, і він відгукнувся на той клич — поспішив у мангрові хащі, до пересохлого струмка, звідки долинав плач. Та, наблизившись, зрозумів: плаче не дитина, а Мамба — зелений, бридкий крокодил.

Угледівши рибалку, крокодил заскиглив:

— Феноманано, Місяцю Вповні, я знаю, у тебе добре серце. Пожалій мене! Струмок пересох, у ньому жодної краплі води, і я помираю від спраги. Візьми мене в кошик та віднеси на глибину, туди, де повна вода. Повік не забуду твоєї ласки.

— Ти, Мамбо, коїш зло, — відповів йому Феноманана. — Навіть діток не пощадив — он і в моєму селі з'їв багатьох. Як же тебе, скажи, жаліти? А до того — ти такий великий, у кошику не вмістишся.

— Я обіцяю не приносити більше лиха. Ну, а в кошику я поміщуся: постав його на землю — і ти переконаєшся.

Хоч як ненавидів крокодила рибалка, а все ж доброта його й довіра переважили — він скинув кошик із пліч і поставив на землю.

Тієї ж миті Мамба просунув у нього голову, і рибалка й незчувся, як крокодил опинився в кошику. Згорнувшись клубком, смиренний та тихий, він улігся на дно.

— А ти говорив, Феноманано, що я не поміщуся. От бачиш! Мені б тільки влізти, а там... — він не докінчив того, що хотів сказати. — Неси мене тепер до води! — владно звелів.

Що мав робити довірливий чоловік? Завдав він на плечі важку ношу та й поніс, куди просив крокодил.

Ось і річка, котить хвилі, переливається, виграє. Феноманана, впевнений, що робить добро, випустив крокодила у воду, а сам сів на березі перепочити.

Мамба пожадливо припав до води. Напившись, скупався. Посмілішав, знахабнів, забувши, що його тільки-но врятували. Захотілося крокодилу їсти, і він, плазуючи, поліз до рибалки.

— Вибач, Феноманано, — глузливо мовив. — Я знаю, у тебе добре серце, але що вдієш — ми, крокодили, любимо поласувати людським м'ясом. Мені ж так хочеться їсти! Дай я відгризу тобі ногу.

Рибалка мовби скам'янів — так вразило його почуте.

— Як не соромно, Мамбо? — звернувся він до крокодила. — Адже я тобі врятував життя, а ти хочеш мене з'їсти. Совісті у тебе, видно, немає.

— Ха, ха! — розсміявся Мамба. — Про яку совість ти говориш? Ми, крокодили, владні чинити так, як нам захочеться. Сила — наша совість, ха, ха! — зайшовся він реготом.

У цей час берегом дріботіла з рибою у дзьобі чайка-поморка.

— Мамбо, поспитаймо в чайки, хто з нас каже правду? — запропонував рибалка.

— Гаразд, я згоден! — рипнув щелепами крокодил.

Вислухала їх чайка та й відповіла:

— Ми, чайки, живемо відлюдкувато і в чужі гнізда не ліземо.

І зникла в гущавині молодого бамбука.

Прийшла на водопій корова, і в неї спитали, хто ж із них каже правду.

— Ми, корови, за гарну пашу даємо молоко. Нас доять — от і добре. Ніг же нам не відгризають. Самі давайте раду своїм чварам.

Та й пішла, погойдуючи вим'ям, геть.

Аж тут узбережжям біжить собака-неборака, запитали і в нього, чия-таки правда.

Вислухав він уважно обох та й мовив:

— Відгризати ноги іншим — не годиться! Краще свої попробувати, може, вони смачніші. Та я й не вірю вам, щоб цей великий крокодил умістився в такому маленькому кошику.

— А от і вмістився, ге-ге-ге! — зловтішно зареготав Мамба.

Він повз, махаючи хвостом, по піску.

— Щоб ти, Мамбо, із своїм грубим хребтом та зміг улізти в кошик? Не повірю нізащо! — підморгнув рибалці собака.

Крокодил хоч і твердошкірий, а гонористий і пихатий — зачепили його ті слова за живе. І він, аби показати свою спритність, поліз у кошик.

Коли він улігся на дні, собака — раз! — і накрив Мамбу кришкою, а сам пішов із рибалкою далі.

Довго бив хвостом крокодил, бив-пручався, та вибратися з кошика не міг. Нарешті виліз, розлючений, злий на весь світ.

"Тепер буду мудріший", — подумав і, щоб його ніхто не помітив, зарився в берегове болото.

Ішла по рибу для чаєнят чайка-поморка, і крокодил, висунувши пащу, схопив її. Ішла, погойдуючи вим'ям, корова — крокодил і її затяг у болото.

Він їв чайку, і сльози текли в нього з очей.

Жер корову і теж плакав. Бо всім відомо, що коли крокодили поїдають свою жертву, то неодмінно плачуть. А Мамба плакав ще й тому, що корова і чайка за нього заступилися.

— Гарна казочка! — вислухавши, озвався Альфред.

— У ній така символіка, що б'є прямим попаданням, — додав я. — Зовсім схоже на те, як Сполучені Штати ковтали чужі острови.

— Не зовсім, — уточнив Кім Михайлович. — Крокодилові Мамбі з тієї казки майже ніхто не заперечував жерти інших, а проти зазіхань американців виступало багато. Втім, багато, та не всі, бо є слухняні корови, яких доять за жмут трави, і — Мояхатаскраю — Янічогонезнаю! — чайки полохливі...

ЗГУБА ТРОПІЧНОГО ЛІСУ

Місцевість, якою ми пробиралися, була заболочена, мангрові зарості такі густі, що кожен крок давався з боєм. Ніби справжнім мачете, навперемінки орудуючи фінкою (одна-єдина в Альфреда й залишилася — Кім Михайлович і я свої загубили), розсікали ми плетиво чіпкого повітряного коріння мангрів, повільно просуваючись уперед.

Від бухти Врятованої Мавпи повернули ліворуч, пішли понад океаном. До мису, що огинав бухту на заході, узбережжя було чисте — вузька смуга коралового піску, стіною джунглів притиснута до води.

Серед хвиль, неподалік від берега, щось майнуло.

— Хлопці, та це ж наші знайомі! — першим помітив я.

Кілька людинориб то поринали, то з'являлися на поверхні океану, і їхні голомозі голови, немов поплавки, погойдувалися на воді.

Через кілька хвилин біля людинориб показалися дельфіни. Один, два, три…

Чанг радісно закричав:

— Нінь ксем но лай ко мат о дей![26]

Бамбі, білий дельфін, описуючи коло за коком, кружляв у пас перед очима. Таки прийшов, ще й інших привів, щоб востаннє подивилися на свого колишнього друга. А тепер що хочете, те й кажіть, спростовуйте, мовляв, дельфіни нічого не розуміють! Особисто я, дарма що Хома-невіруючий, — вашим доказам і запереченням не повірю.

Правда, ні дельфінів, ні людинориб ми більше не бачили. Вони безповоротно зникли в океані.

Туман розсіявся, і Голова Дракона забовваніла вдалині — похмура, крутолоба. Подумалося: її недарма так назвали — географи слів на вітер не кидають.

Вибуху в скелі не сталося — вона стояла мовчазна й непорушна: погоні теж поки що не було, і ми спокійно просувалися далі.

Сонце, здолавши туман, піднялося у безхмарне небо, сиплючи звідти сліпуче проміння.

Ішли гуртом, один біля одного. Чао пустотливо вистрибувала біля ніг. Не встигли ми добратися до кінцевого виступу на мисі (навпростець по ньому пройти ніяк — болото, глибокі заводі, чагарі), як узбережжя зовсім звузилося, а мангри підступили аж до води.

Вплав — глибоко й ризиковано: течія, вдаряючись об берег, повертала в океан; і крізь хащі не проберешся — такі вони густі. Що робити?

За мисом на заході знову виднів мис, а далі ще і ще. То було вже не два, як раніше, розчепірені пальці, а вся п'ятірня — долоня, яку хтось ніби поклав на плече океану.

— Не бачити нам Лотиного села Яо-Ватономбі, як своїх вух, — песимістично мовив Альфред.

— Справи кепські,— додав я.

Кім Михайлович і решта подорожан мовчали. Всі розуміли марність наших зусиль.

"От вона, оманлива доступність і легкість! — подумав я. — Безвихідь, глухий кут". Я давно помітив, що подібне трапляється завжди, якщо сліпо повіриш удачі. Ми ж бо — що там казати! — взяли на віру, що все узбережжя, може, навіть аж до Яо-Ватономбі, доступне й чисте від перепон — хащів та боліт, — а отже, так само, як від бухти Врятованої Мавпи, бережечком-бережечком дійдемо і до села. От і "дійшли" — дідько б його взяв!

Довелось повертати голоблі на сто вісімдесят градусів.

— Ліво на борт! — аби якось підбадьорити й розвеселити друзів, кинув я. — Стоп машина! Дати задній хід!

— Щось багато команд, да Гама, — посміхнувся Кім Михайлович. — Мабуть, виберемо останню: дамо, Васько, задній хід.

Милі серцю морські закличні команди. Яка музика звучить у ваших словах! Згадався мені раптом рідний "Садко". Напівтемна ходова рубка, де стільки разів довелося стояти на вахті. Слухняність керма; поклацування навігаційних приладів; голубе око-екран теленавігатора; німб світла над котушкою гірокомпаса. Не знаю, що б я віддав зараз, аби знову опинитися на палубі "Садка"! Та — вороття немає, і тільки болісний спомин ятрить душу.

Знехотя всі повернули назад, лягли, як сказав Альфред, на зворотний курс.

Мов розлінований аркуш паперу, в мереживі наших слідів лежало пустельне коралове узбережжя, і по тих рядках то рівно, то навкіс ряботіли, неначе невеличкі квітки, загадкові "літери" — заглибники від мавпячих кігтистих лап.

Ми брели від мису по незайманому піску, й мереживо слідів на ньому ширшало, а "літери" тепер, виструнчившись, умістилися в один рядок: Чао вгомонилася і йшла сумирно поміж Лотою й Зайцем.

Якщо верхи на дельфінах наша компанія мала екзотичний, майже нереальний вигляд, то зараз ми були схожі на бродячу трупу факірів, яких часто можна зустріти в країнах Південно-Східної Азії. З мавпою на повідку ходять вони від села до села, заробляючи собі на прожиття. Щоправда, ті артисти мають ще й змій — кошик із кобрами, яких заворожують перед публікою, граючи на сопілці. Та й одяг у них трохи інший.

— Чим благодатні тропічні краї, скажу я вам, — озвався Альфред, — це тим, що цілісінький рік можна ходити без штанів, і люди не сушать голови, де взяти клятих ганчірок — модних джинсів, ще модніших кожухів-дублянок, усіляких там светрів-гольфів.

— А нам, друже, голову таки доведеться посушити.

Кім Михайлович із ніг до голови зміряв Зайця критичним поглядом, блимнув очима й на мене. "Що за вигляд? Що за одяг? Сором!" — хотів, мабуть, сказати, але так нічого й не сказав наш командир.

"Військо" його справді мало жалюгідне вбрання: замість трусів на Альфредові висіло лахміття, мої стегна були прикриті ще гіршим ганчір'ям. Ну, та й Кім Михайлович не міг похвалитися "костюмом": куці труси, майка.

Чанг, той взагалі лише з фіговим листком, а на Лоті вузенькі плавки-бікіні та легкокрила, ажурна пелерина. Дівчина нею прикривала плечі, а зараз затінила од сонця голову.

— Хоч би їй газову сукню, чи що! — з жалем мовив я. — Ми ще сяк-так обійдемося, а Лоту треба вдягти.

— Ти, Васько, великий фантазер, — усміхнувся Заєць. — Де, скажи, взяти ту сукню? В універмаг же не підеш.

— А от і піду! — загадково відповів я.

— Ну, ну — іди! Гендлярам буде виторг, завдяки таким покупцям вони місячний план продажу перевиконають на сто відсотків, — насмішкувато кинув Заєць.

Нехай пащекує! Мені, правда, теж не муляє, що я роздягнутий. Що більше, навіть подобається: і зручно й екзотично. Можна б і так ходити

— тепло, але ж етикет, традиції, умовності цивілізованого світу. Те, що пасує, скажімо, папуасу, не до лиця ескімосу або чукчі. Тут усе залежить од звичаїв.

А вас, шановний Зайцю, мешканцю північних широт, я таки зодягну — зодягну так, що й матінка не впізнає,— як тубільного вождя, — дарма що ви, голубе, щоразу злословите й показуєте хижі зуби. В тропічному лісі (він стане моїм універмагом), я вже бував, ще тоді, як плавав на "Буревіснику" і опинився з товаришами на безлюдному полінезійському острові. Отже, джунглі мені знайомі.

Як вода в заводі, стояли смарагдові, вологі сутінки.

Ранок непомітно переходив у день, хоч до полудня було далеко. Голублячий, невидимий огонь — морський бриз — повівав-плинув з океану. Та в подуві його не відчувалося й натяку на прохолоду. Не було її і в цьому тропічному лісі. Він стояв безмовний, немов заворожений.

Знизу товпилась безлика гущавина підліска — деревовидна папороть, карликові пальми, інші дочасно зачахлі невдахи, яких приглушили й затінили дерева-велетні, не давши зрости й пробитися до сонця. Неначе збагнувши усе те, низькорослий підлісок, злостиво затаївши кривду, про що свідчило насторожливе мовчання й похмурість, — заздрісно позирав угору, куди йому було перетято шлях.

Над підліском упевнено розкинув перевиті ліанами плечі другий, але не останній, ярус. Дерева-мовчуни, дерева-пристосуванці, вони були "золотою" серединою тропічного лісу. Повені, тлін, гниття — все те, що неминуче внизу і що на собі відчуває приземистий підлісок, їх не стосувалося, як не торкалися й буревії, що лютували десь високо, стинаючи голови тим, чиї крони зеленіли вгорі.

Ті найвищі дерева з густою чуприною верховіття по всьому довжелезному стовбурі гілок не мали. Та якби й мали, то не обнялися б і

не поручкалися б запанібрата: вони в гордій самотині стояли одне від одного далеченько. Як привиди, або колони, що підпирають небо.

Зелена повінь владарювала. Сонячні зайчики плямисто падали згори, вигравали, поступово втрачаючи барви — тонули в тій повені й не досягали підліска. Діаманти рос та дощові краплі сяяли на нижньому, зрідненому із землею ярусі — вони, як завжди все найкраще, діставалися "золотій" середині.

Я стояв приголомшений. Мені здалося, що ліс — ці кущі, ці кряжисті дерева, їхні стовбури-колони, — все потонуло в смарагдовій заводі, і я, мала піщинка, загубився на її дні. Бо так воно й було — наді мною зводили крони дерева цілого лісу.

Друзі, вибравши затінену лапатими фікусами галяву, сіли перепочити.

— Далеко, Васько, не відходь, — застерегли. Та я, немов на хвилях, плинув і плинув у смарагдовій повені.

Як не дивно, йти було легко. Звалені дерева струхлявіли й перегнили. Від дотику ноги стовбури розсипались, робилися м'якими, мов гума. Молодняк ще не виріс, і земля була оголена, якщо, звичайно, можна назвати голим порослий папороттю спід дрімучого лісу.

Розлиті в повітрі пахощі квітів, ліан, ефірних, сандалових дерев дурманили голову. Я відчував якусь дивну піднесеність і сп'яніння. Язик отерп, руки немов задерев'яніли. Все ж, сповнений сил, я, Васько да Гама, не йшов, а біг. Біг кудись у морок.

Перед очима раз у раз виникало мінливе видиво: неначе хтось згори сипав лискучо-зелені пелюстки, які тієї ж миті нерухомо зависали в повітрі.

Ось вони хитнулись, мов струшені вітерцем. Полетіли вниз, обсівши всіяні квітами кущі. І так само легко й невимушено піднялися знову.

Раптом до мого обличчя щось ніжно й шовково торкнулося, як дотикається тепловій або чиїсь милі уста — і я, здивований, почув басовите, схоже на бджолине, дзижчання. Злякано замахав руками: киш! киш! — і рухливої заметілі не стало.

То була зграя звичайнісіньких колібрі, птахів, про які ходить так багато легенд. Одна з них — що колібрі, хоч які малі — найменші серед птахів! — а з 'розвинутим і загостреним почуттям власної гідності, волелюбні й незалежні крихітки, які не виживають у неволі.

І снилося мені — та чи був то сон? — а якщо й сон, то наяву.

...Ліс проростає з океанського дна.

...На тому дні прив'язаний до блискучого металевого каркаса стоїть наш батискаф.

...Людинориби плавають і дельфіни.

...Містер Осел і сержант Єрваз батогом заганяють нас, полонених, у сіті — тенета, сплетені з довжелезних ліан.

...Мама устами ніжно торкається моєї щоки.

...Наташа мені на руку кладе свою руку.

...Розгойдуються хвилі і б'ють з розгону в гранітну головешку драконячої скелі.

...Данило, пілот батискафа, посміхається білозубо. "Про вас на "Садку" все уже знають", — каже.

...Кок-воселун, Антрекот Антрекотович, бринькає на гітарі — під шатами тропічного лісу ллється-перєливається його остогидлива пісня:

Чого аборигени з'їли Ку-ук-ка-а-а?..

...Високе дерево — баобаб, і найменша пташка серед птахів — колібрі.

...Я — обплутане ліанами високе дерево (з вершини видно увесь світ), і водночас я — непомітна, але волелюбна крихітка-колібрі: спіймайте мене, посадіть навіть у золоту клітку, годуйте-відгодовуйте, і тоді мене, своєрідного, не стане.

Мені боляче — я зачіпаюсь за гілку, зчухрую плече, руку. Де я? Що зі мною? Біль повертає з марення в реальний світ.

"Чорт забирай, та що ж таке?!"— дивуюсь.

Із в'язкою надертої фінкою кори (вона піде хлопцям на одяг), з ворсистою травою й жмутком якогось пруття — навіщо воно?! — біжу, мов од переслідування, хащами заворожливого лісу.

Досить, стій! І, напружуючи сили, відігнавши геть надокучливе марення, круто повертаю назад, по залишених на землі слідах намагаюся віднайти стежку й не заблудитися.

На прим'ятій траві та на лапатій папороті рубінові краплини — моя кров.

ПЕРСОНАЛЬНІ ГНІЗДА

— Ну, ти ж і біг, ніби за тобою гналася зграя вовків, — уже вкотре те саме розповідав Альфред. — Закривавлений, з розпатланим, як жмут трави, чубом, вигулькнув із лісу й, кинувши на галявину в'язку, впав.

— Знаю, знаю, Зайцю, годі! — перебив я Альфреда, щоправда, до пуття нічого не знаючи.

Так, я отямився в лісі від мари і вчасно, мабуть, повернув назад — інакше б джунглі засмоктали, не відпустили. А далі… Що ж було далі? Хоч убийте, не пам'ятаю. Повний провал пам'яті.

Причину своєї незвичайної поведінки, сп'яніння, запаморочливості я зрозумів набагато пізніше. Відомий "травник", спеціаліст із тропічної фауни й флори, професор Авраам Бовток (з його сином, фотокореспондентом Тарасом Бовтком, який мене й познайомив із батьком, я зустрівся на прес-конференції, влаштованій на честь нашого повернення, в австралійському місті Сіднеї) запевняв, що все те зі мною було наслідком наркотичної дії ефірних випарів деяких мало вивчених порід дерев.

— Можливо, навіть азіатського гумового дерева — Fians elastica або деревця з сімейства анонових — Annonaceae, — додав він. — Та що там казати, мій юний друже! — піднесено вигукнув старший Бовток. — Світ для нас поки що — загадка. Тарасик он не дасть збрехати, як його татко теж одного разу мало не загинув, задихнувшись і знепритомнівши в заростях тутешньої Carcinia.[27]

Повторюю: про все те я довідався значно пізніше. А зараз ми не могли збагнути, що ж таки зі мною трапилося.

Я докладно розповів про свій вояж у ліс, про раптове запаморочення й дивне видиво — сон наяву.

Вислухавши ту казку "тисячі й однієї ночі", як сказав Заєць, друзі почали висувати різноманітні припущення. Той же Альфред заявив, що я, мовляв, злякався анаконди або якоїсь іншої змії.

— У твоїх очах, да Гама, був переляк і відчай, — торочив він. — Навіть тоді, коли ти прокинувся, тебе не залишала паніка й страх.

— О дон ті, товаришу, — тихо посміхнувся в'єтнамець. — Пропасниця — владарка джунглів. Чанг знає...

— Шарман! — сказала Лота, приклавши до моєї пораненої руки прохолодне й пекуче зілля.

— Оце такий "шарман"? — кривлячись від болю, насмішкувато глянув на неї я.

— Терпи, Васка-Кваска, — лагідно мовила дівчина, і її долоні, як крильця колібрі, ніжно обвили мою руку.

Чао (що то значить звірина!), угледівши кров, що проступала крізь трав'яну пов'язку, заверещала, скакаючи, мов навіжена. Вона або злякалася, або ж у такий спосіб "висловлювала" своє співчуття. Плигаючи довкруг мене, збивала куряву. Її лапи безперестанку мелькали в мене перед очима.

— Забери мерщій цю тварюку! — роздратовано кинув я. — Мені й без неї гірко. Тіло ніби у вогні.

— Васка-Кваска, бідолашна... — хитнула головою Лота, й чорні, хвилясті коси, як водоспад, розсипалися по худеньких плечах.

"Ех, Лоліто-Лото, — тяжко зітхнув я. — Правда твоя, що да Гама уже не колишній шибайголова Васько, а Кваско. Ква-ква! — як жаба, розквакався від болю. Ганьба! Ну, що ж, пройде!" — заспокоїв сам себе.

Заєць насупив брови: його, бач, образило те, що я назвав мавпу тварюкою. А як, скажіть, її ще звати, коли вона плигає межи очі! Дивна у вас, товаришу Заєць, любов! Ви що — удочерили макаку? Його я просто не розумів.

Кім Михайлович мовчав. Коли він мовчить, значить, сердиться. І було чого гніватись! Я не послухав поради, самовільно подався далеко в джунглі. А тепер (мало нам нещасть!) каліцтвом своїм завдав усім клопоту. Правда, мій добре загартований організм переміг, хоч від болю кілька разів я таки непритомнів.

Але зілля, яким мене лікувала дбайлива чаклунка Лота, зробило своє: рани загоїлися, і я невдовзі зовсім одужав.

До Яо-Ватономбі ми так і не пробралися, отаборившись у лісі, далеко від бухти Врятованої Мавпи.

Після спроби обігнути острів із заходу зробили привал на узліссі отих згубних тропічних нетрів.

Ніч і день і ще ніч, поки я не окріп, нікуди не йшли.

Спали на землі, покотом, намостивши під боки сушняку й трави. На третій день уранці, коли з сусідніх хащ пролунали різноголосі крики папуг, а небо над океаном зарожевіло, Кім Михайлович гукнув:

— Вставайте, соні! Вставайте!! Час великих звершень настав.

Ми взяли вбогі пожитки — жбани з прісною водою, трохи налущеної копри, я — надерту в лісі кору (про неї розповім пізніше), і, поки не настала спека, рушили в дорогу.

Цього разу нам пощастило: серед мангрових заростей Заєць угледів вузький піщаний острівець. Немов стріла, кинута тубільним мисливцем, глибоко вп'явся у зелене тіло джунглів.

Довкола нього кущилася непролазна глухомань, а острівець далі й далі вів у хащі.

Потім мангри, всевладні чагарі острівного узбережжя, кінчились і почалися справжні джунглі. Проте — і в джунглях, бач, є просіки. Можливо, то сліди, залишені від пожеж, колишнє згарище або ж тутешній грунт губив коріння. Дерева на цій смузі не росли. Вузький, довжелезний пустир розчахував ліс навпіл.

Пустир-просіка й вивів нас на крутогір'я... І знову, куди не глянеш, розлилася зеленохвиля повінь джунглів.

На пригірку поросłого папороттю та велетенськими деревами плато вибрали місце для стоянки.

— Стоп машині — приїхали! — заволав Заєць.

— Їхали — і приїхали!

Я спересердя жбурнув свою ношу — в'язку лапатої деревної кори. Щось мені не подобалась ця зелена безвихідь — гущавина, її принишкла тиша. Серце ніби віщувало лихо. Втім, нічого й дивуватися: минуло не багато днів, як я, бранець лісу, ледве з нього вирвався.

Тут нам, сказав Кім Михайлович, доведеться жити, можливо, довго. Горб цей буде нашого базою, звідки виходитимемо на розвідку і, при потребі, будемо вертатись на ночівлю.

Горб звідусюди обступили вікові дерева. Їхні крони переплелися, утворивши в небі суцільний намет. Униз не проникав жоден промінь. Темрява була така густа, що здавалося: її відчуваєш на дотик.

Тут, де ми збиралися отаборитись, у порівнянні з довколишніми, що сягали в небо, велетнями, росли невисокі дерева. Хоч як вони пнулися вгору, замахнувшись зухвало й буйночубо, проте не сягали й до пояса тим лісовим гігантам.

Густе мереживо ліан з'єднувало гущавину воєдино: горб нагадував голову, з якої вітром здуло папаху-верховіття, кинувши її високо в небо.

На маківці тієї голови ми й зупинилися.

— Уже одна голівка, драконяча правда, була! Тепер ця…

— Не бурчи, Васько! — розсудливо відповів Заєць. — Ти стаєш песимістом, а в тропічних краях жити треба легко й світло: нічому не надавати серйозної ваги, відкидати прикрощі й на все дивитися очима споглядальника.

— Аякже, відкинеш і подивишся, — одгризнувсь я. — Тут швидше ноги відкинеш, ніж прикрощі. Бач, піт виїдає очі.

— Та бачу… — примовк Альфред.

Ми були як хлющ мокрі. А справ — непочатий край.

Поки не смеркло, треба збудувати "житло": спати, як спали раніше — на землі, небезпечно: сиро й повно змій.

І робота закипіла.

На маківці горба вибрали розлоге, схоже на баобаб, дерево. Воно та ще одне — розчахнуте, обплутане ліанами й таке ж високе, як і те, що росло поряд, здіймалося над приземистим підліском.

— То як, хлопці, житимемо в одній "хаті" — на баобабі чи, може, розділимося? — запитав командир.

— Гуртом краще, — відповів Заєць.

— І я так вважаю, — погодився Кім Михайлович.

— А мені хочеться окремо, — несміливо докинув я.

— Да Гама завжди з вибриками!

— Не вмовляй його, Альфреде. Ради бога, нехай живе наодинці,— відповів командир. — Побачимо, що з цього вийде.

І хоч було зрозуміло: друзі скоса дивляться на мою забаганку, — все ж я не відступив. Нарешті поживу в персональній квартирі, радів потай. Бо, скільки себе й пам'ятаю, були то гуртожиток, то загальні, з допитливими сусідками, квартири.

Джунглі житловою площею забезпечували: вибирай хату до вподоби.

Ті двоє дерев, що нам сподобались, гілля розкинули не високо, на кількаметровій відстані од землі. Вгору можна лізти по ліанах, як по драбині. Вузлуватими канатами звисали вони з гілля, немов зміюки, обвивши стовбур.

На першому, схожому на баобаб, велетні, та й на розчахнутому дереві були гніздовини — частина стовбура, з якої врізнобіч ішло гілля.

Я піднявся у свою "квартиру". Краса! Вона була навіть вища за ту, що обрали хлопці. "Орли живуть на вершині в самотині", — згадав я, зарозуміло думаючи про себе, чийсь афоризм.

Піді мною, заступивши землю, лоснилася лапата папороть. Деінде, пробивши попону гущавини, витикалися гінкі дерева. Одні поросли мохом, обплутані ліанами, на інших гірляндами звисали, ніби палахкотливі зорі, червоні, в чорному ластовинні, квітки орхідей.

— О сер! — Уже потім, вислухавши мою розповідь про джунглі Носі Мазави, грайливо мовив професор Бовток. — Якщо я вас добре зрозумів, ви кажете, що квітки були надзвичайно великі?

— Так, пане травник, — відповів я.

— А знаєте, що воно таке?

— Ні.

— Скажу вам, юний друже. То квіти самої Vanda lowii, великої й гарної орхідеї острова Калімантан. Vanda, як і інша орхідея з того-таки острова, Crarnmatophyllum, що росте в гніздовинах гілля, — і в довжину неабияких розмірів. Гарна така — хі-хі-хі! — затуляючи зморшкуватою рукою беззубий рот, пискливо засміявся вій. — Гарна гігантська дереза. Чи не так? Хі-хі-хі…

Може, й так — хто його знає. Формою (батоги, всипані квіттям) орхідеї на дерезу схожі.

Отже, джунглі… "Квартира" моя була необладнана, лише каркас перехрестя гілок та гойдливі ліани вгорі. Якщо я збираюсь спокійно ночувати й не випасти з гнізда на поживу зміям, треба добре потрудитися.

Хлопці вже тягали гілки, намощуючи їх у розлогу гніздовину.

Я зробив те саме.

— Ну що, да Гама, закінчив? Може, допомогти?

Звісивши ноги, Заєць сидів із мавпою на колінчатому сучку. Він уже впорався — можна й потеревенити.

— Обійдуся без твоєї допомоги! — відказав я.

— Як знаєш, самітнику.

Я хрест-навхрест поклав гілля — так, як мостять гніздо чорногузи. Кинув наспід папороть, траву. Вийшла справжня світлиця — простора й надійна.

Тепер часто на сцені драматичних театрів обходяться без декорацій — за системою режисера-експериментатора Мейєрхольда: глядач повинен "домалювати" декорацію своєю уявою.

Отак було і в моєму тропічному гнізді: на підлозі — трава й гілки, які мені здавалися щонайкращим паркетом; сучкувате пруття — то стіни.

Меблів не було. Але моя уява, за системою Мейєрхольда, "намалювала" і їх: праворуч, на всю стіну, як у мого колишнього приятеля Анатолія Мотовила, — книжкові полиці. Твори класиків (нехай знають ті, хто раптом сюди завітає: ми теж не в тім'я биті) — на видноті: Гоголь, Шекспір, Квітка-Основ'яненко.

Ліворуч — журнальний столик. Лампа. Записник. Телефон.

— Це філармонія?

— Так.

— Прошу один квиток на концерт Артура Зайденка.

— Вечірній концерт артиста переноситься на перше квітня. Будь ласка, дзвоніть по телефону…

У трубці клацнуло, й розмова обірвалась.

Була тут і спальня — "Міраж" — здається, імпортної фірми* й найсучасніший сервант: угорі полиці для чайного сервізу й посуду, внизу шухляда для скатертин і серветок.

— Вам салат олів'є?

— Краще з крабами.

— Тоді я радив би запивати бургундським або водою з крана.

— Дякую…

Від згадки про смачну їжу в мене потекла слина, а уява "малювала" одну за одною спокусливі картини, і я вирішив припинити вмеблювання "світлиці".

Та ще не відлунали, в уяві, звичайно, громові вдари моєї улюбленої П'ятої симфонії Бетховена, як із баобаба долинули вереск і крик.

Що трапилось?

Заєць і Чао догралися — обоє, втративши рівновагу, полетіли шкереберть із сучка. Ми спустилися по ліанових "драбинах", рятуючи мавпу й Альфреда. З ними, на щастя, нічого лихого не сталося —

папороть пом'якшила вдар об землю: Чао взагалі ціла, а Заєць нам'яв лише боки.

Десь серед хащ темрява погустішала й перейшла в ніч.

АНАКОНДА

Минула ніч, минула друга. Народжувався день.

Кажуть: лихо не без добра. Отак сталося і з моїм незабутнім походом у джунглі. Хоч я й покалічив руку, а все ж задумане зробив — приніс із того "універмагу" краму на одяг.

Кору, щоб була м'якшого, побив дерев'яним товкачем. Розпоров її майже по всій довжині на тоненькі смужки. Потіпав, як, бувало, тіпала колись моя бабуся Мотря коноплі.

— Йди-но, язикатий, сюди! — покликав я Зайця.

Геолог із недовірою підійшов до мого гнізда.

— Що ти задумав, дикун? — запитав він.

— Зараз побачиш.

Я взяв завширшки в долоню смужку кори. Ніби ремінцем, обвив нею Зайцеві стегна.

— Не тісно?

— Ні.

— От і гаразд. Розмір штанів по поясу — твій…

Правда, я збирався шити не штани, а спідницю — щось схоже на саронг, який носять чоловіки й жінки в багатьох країнах Південно-Східної Азії.

Прив'язав до того широкого паска обворсані, вузенькі смужки. Як і годиться, коли костюм шиє справжній майстер "Індпошиву", тут же, на Зайцеві, зробив примірку. Подбав, щоб кора прикривала йому тіло, спадаючи нижче колін.

Полінезійці такі пов'язки для стегон розцяцьковують вельми барвисто: в ніжно-оранжеві, золотисто-зелені, темно-голубі, попелясті, кармінні та інші кольори.

Мій виріб був не гірший від полінезійського. Але барвників я, звичайно, не мав, хоч вони й були під рукою (до речі, та ж таки гумігут — камедь із дерева карцінія, про яку розповідав професор Бовток, крім ужитку для розслаблення шлунка, використовується і як барвник).

І все-таки я дещо придумав! Коли пов'язка була готова, спустився з дерева. Зразу за баобабом, на східному схилі пагорба, кілька днів тому ми натрапили на невелику криницю — з водяними павуками й жабами ковбаню.

— Ану, баби-жаби, киш, киш! — і я, як матадор перед розлютованим биком, змахнув над водою спідницею.

Жаби, від здивування, мабуть, витріщивши очі, шугонули в глиб ковбані, а я намацав приступку внизу, став, зачерпнув у жменю чорного, мов сажа, мулу. Обмазав ним пов'язку. Поплямована в чорне, з білими смугами по вертикалі, вона стала схожою на вбрання, яке носять циркові клоуни, або арлекіни.

Арлекіно, Арлекіно,

Лиш одна нагорода — смі-іх! —

наслідуючи інтонації популярної співачки Алли Пугачової, несамовито (так, що з гущавини озвалися мавпи й — "Аррлеккіннно!.. Аррлоккіннно!" — заторохтіли папуги), викрикнув я.

Задоволений роботою, вернувся хутко в свою "квартиру".

З баобаба злізли, завітавши на моє дерево, Кім Михайлович, Заєць, Чанг і Лота.

— На, Альфреде. Я врятував тебе від сорому: ти ж збіднів украй і ходив, як Адам.

— Дякую, дякую щиро! — розчулено сказав він, приміряючи спідницю.

Потім я сплів бриль — широкополе, як у ковбоїв, сомбреро.

Заєць надів його на свою волохату голову.

Він стояв на перехресті гілок, там, де стовбур, розчахнувшись, утворював стрімке, мов перевернута літера "Л", сідло. Поруч скоцюрбилась, поглядаючи налякано, нічого не розуміючи, мавпа.

З довжелезною бамбучиною в руці, в сомбреро та отій чорно-білій пов'язці, Заєць мав грізний вигляд — справжній вождь тубільного племені або Чінгачгук. Власне, так би й подумали, забачивши Альфреда, його колеги-геологи або сказали б: Заєць став кіноактором і знімається в головній ролі якогось пригодницького фільму про невідомі краї.

— Де ти навчився так гарно плести й шити? — поцікавився Кім Михайлович.

— Ще змалку, коли з рогози ми, сільські хлопчаки, виготовляли іграшкове вбрання. А згодом — я, Кіме Михайловичу, жив на полінезійському острові! — коли став матросом і довелося з канатів плести мати, кранці й інші корабельні вироби, вдосконалив це ремесло.

— Я не помилився, Василю Петровичу, — вперше назвавши мене по батькові, мовив командир, — що взяв тебе в екіпаж батискафа. Молодчина! — похвалив щиро.

Він попросив, щоб і йому сплів бриль та пов'язку, і я охоче це зробив.

Одягнув також Лоту й Чанга: Лоті навіть пошив гуцульський киптарик і, на її прохання, витесав із якогось духмяного — сандалового, чи що, — дерева браслети для рук і для ніг.

— Шарман… — зашарілася дівчина. — Мерсі, мерсі!

— Нічого, не треба дякувати — бери! — великодушно відповів я.

Отже, ми тепер були одягнені.

— Якщо не заперечуєш, Альфреде, я твоїй макаці сплету намордник.

— Ти що — з глузду з'їхав? — витріщив очі Заєць. — Мавпа в джунглях ходитиме у намордниках! Подумай сам: це ж тобі не Хрещатик, де водять собак у намордниках. Сміх! — додав він. — Ні, да Гама, ти іноді втрачаєш відчуття реальності й гумору.

— Можливо, не заперечую.

Я більше на цю тему не хотів із ним говорити: не хоче, то й не треба!

І була ніч, і була друга, й народжувався повий день.

Ліс прокидався від сну.

"Хата" моя високо — можливо, врівень із багатоповерховим будинком. Гніздо, в якому жили друзі, трохи нижче.

Схопивши за хвіст довжелезну ліану, яка звисала із верховіття, ми розгойдувались і перелітали на інше дерево — ходили в гості один до одного.

Чао, радісна від збудження, голосно пищала і, не діждавшись, поки гойдлива ліана, на якій хто-небудь із нас поїхав, вернеться назад, стрибала на гілку, потім на другу, і ось вона вже в гостях теж.

Спосіб пересування не повий — так, здається, робив і Тарзан та його вірна супутниця Чіта. Може, хто з вас бачив той фільм.

Густолісся джунглів, їх загадковий, знадливий світ. Дивуюся, як Чао не майнула по ліанах геть. Якби я був мавпою, неодмінно гойдався б на ліанах та показував усім насмішкувато язика.

Наша сумирна макака цього не робила. Мабуть, двоногі мавпи — люди — вбили у ній грайливість, вимуштрували й, на своє вподобання, зробили її коректною і стриманою. Лише інколи Чао, бачили ми, ставала сама собою, неначе повертаючись з іншого світу у рідне середовище.

Вчора увечері Заєць і Чао, завітавши до мене, тут і заночували. Місце в гнізді знайшлося для всіх.

Ліс пробуджувався. Десь унизу за баобабом закумкали жаби. Їхні голоси — то сигнал, як і кукурікання наших півнів, що треба прокидатися. Ква-ква-ква! — одноманітна, набридлива пісня.

Я поправив подушку — зібгане листя папороті — й збирався засинати, як раптом ліворуч, просто перед моїм "вікном", застукало, задріботіло, неначе в тім'я хтось намагався забити цвяхи.

Кумкання жаб навіть заколисливе, хоч і неприємне, а ці кулеметні черги та поодинокі постріли-вдари були просто гидкі й дратівливі!

То завели свою завчену пісню гірські дрозди.

Не встигли розтанути ці зухвало й самовпевнено кинуті в ранок і нікому не потрібні — ліс іще спав — звуки, як ніби хто вдарив по розсохлих клавішах або лелека зацокотів дзьобом. Доброго ранку, золотоголові суруку й дятли! Я впізнав ваш голос. На думку спали слова одного натураліста про те, що дятлові — це великий загін не дуже розвинутих і слабконогих птахів, які галасують, повзаючи в пошуках їжі по деревах. Вони, зазначав учений, пасивні й не такі настирливі, як дрозди й горобці.

Що ж, можливо, й так, бо, поцюкотівши трохи, дятли й суруку змовкли, і відразу ж пролунав базарний лемент папуг. Він зливався з криками й лементом мавп.

Мене цей шарварок уже не дивував. Слух мій звик до голосу джунглів, і я, не звертаючи на нього уваги, знову заснув.

Не знаю, чи довго спав, як раптом розпачливий писк і зойк ніби підкинув мене з "ліжка". Я. розплющив очі — що таке?! У лісі сірів вологий світанок. Неподалік на гілці сидів блідий як смерть Альфред, і коло нього тряслась, ніби в лихоманці, Чао.

— Що трапилося? — поцікавився я.

Заєць мовчав. У його сірих, вирячених очах стояв панічний ляк.

— Т... т... т-а-а-м — анаконда! — нарешті вичавив він.

— Яка анаконда — заспокойся! — взяв я його за руку.

— Ой, Василько, я не обманюю — цього не передати словами!.. Змія шорстким язиком лизала мені п'яти.

— Та ти сказився — що ти верзеш?

— А от і не верзу.

І він розповів, як крізь сон почув, ніби до нього щось ковзке й холодне дотикнулося, почало лизати підошви. Чао, що куняла вгорі, врятувала свого друга. Вона запищала, зойкнула, і тоді Альфред, прокинувшись, побачив, як у гущавину з гілляк сповзає довжелезна сіра змія.

Мені й самому стало моторошно — в таборі нашому вже ніхто не спав.

МАВПЯЧИЙ ОБСТРІЛ

Я зрозумів: ніколи не слід робити поспішливих висновків — сім раз одмір, раз відріж. Мавпу я в глибині душі — не знаю чому! — зневажав. А от що вийшло — вона врятувала мого товариша.

Та й не тільки це.

Прокинувшись, ми, як і в попередні дні, вирушили на пошуки їстівного. З водою було легше, її брали в ковбані на схилі горба. Фрукти ж та їстівне коріння треба було шукати в джунглях.

Одного разу натрапили на галявину, всіяну голубуватими, завбільшки як паслін, ягодами. Кисло-солодкі, вони втамовували спрагу і трохи голод. Копру вже поїли, отже, необхідно подбати про запаси продуктів.

Хащі довкруг оселі обстеяшли, поживи там не знайшли. Тоді-то Кім Михайлович і дозволив заглибитися в джунглі на чималу відстань од горба.

Чанг нездужав. Він і Лота, яка за ним доглядала, лишилися в таборі, а ми втрьох, певніше, вчотирьох, бо з нами побігла й мавпа, пішли в нетрі.

За невисоким узгір'ям, у долині, де біг млявий струмок, росли пальми. Це була справжня оаза. Не те що серед пустельних джунглів, де сила-силенна різноманітних дерев, а їстівного чортма. Тут, як мовиться, і стіл і дім.

— Може, переселимося? Долина шик-модерн, — сказав я.

— І мені подобається, — докипув Заєць. — Там, на нашому пагорбі, темно, як у могилі, а тут, бачте, і затінок, і сонце.

— Воно-то так, — відповів командир. — І я, хлопці, не заперечую — долина справді життєдайна. А тільки скільки можна сидіти без діла! Нам необхідно вирватися з джунглів, а не ніжитись під сонцем.

Ми напилися із струмка. Небезпечна то річ — пити тутешню воду! Он Чанг лежить хворий. Йому взагалі з однією легенею важко дихати, хочеться хоч трохи зануритися у воду з головою. А тут ще й біль усередині — щось негаразд із шлунком, очевидно, через те лісове з жабами пополам питво.

— Тепер дістаньмо горіхів, — запропонував Кім Михайлович.

Але як їх дістати? Пальми такі високі, віяло крони, під якою немов на шиї разок намиста, в самісінькому небі. Стовбури пальм нахилені, ростуть навкіс: полізеш — і дерево рухне. До того ж усі вони якісь тонкі. Ну, а горіхи, ті, що валялися на землі, давно згнили. Кілька з них ми розбили, та замість кокосового молока і копри побачили вчорнілу, прокислу й смердючу масу.

— От лихо, — бідкалися ми. — Що ж робити?

— Неначе в тій казці про лисицю й виноград, — мовив я. — Хоч око й бачить, та зуб не бере.

І Альфред придумав. Він узяв горіх, прив'язав його під гілку невисокого дерева.

— Чао! — гукнув.

Мавпа підбігла.

— Ану, лізь.

Макака не розуміла, і новоявлений Дуров підсадив мавпу на дерево.

— Лізь, лізь — не бійся!

Немов кошеня, що тікає від собаки, Чао шугонула по стовбуру, минувши гілку з горіхом, аж до верховіття.

— Чао, Чао, Чаонька, — благав Заєць. — Вернись!

Але витівниця (ну, що від мавпи чекати!) у відповідь тільки махала хвостом.

Все ж таки скочила додолу. І дресирувальник знову заходився вчити. Він підсаджував макаку, але вже не випускав од себе, простягав руку, показуючи на горіх. Зривав його, кидав на землю.

— Ну, дурепа, — урвався йому терпець, — тепер зрозуміла?

Психіка мавп, як і людей, поки що загадкова. Але геніальне павловське вчення про умовні рефлекси — незаперечне. Десятки разів повторені Альфредом слова "Чао, зривай горіх!" і наочне демонстрування перед макакою, як це робити, дали свої наслідки: Чао, спочатку несміло, ніби знехотя, простягнувши лапу, зірвала горіх і так само, як показував її дресирувальник, кинула вниз. Ще і ще, так тривало доти, аж поки навик, — отже, умовний рефлекс, діставати горіх у мавпячому мозку закріпився.

Вишколену макаку Заєць послав на високі пальми.

Учениця виявилась гідною свого вчителя. Вона, на що ми зовсім не сподівалися, досягнувши пальмової крони, взялася до діла. На карколомній висоті обвивши віть хвостом, схопила горіх і почала його сіпати. Стовбур захитався, розгойдуючись верховіттям.

— Заєць, ви занапастите тварину, — офіційно заявив я. — Ось вона, ваша любов до четвероногих!

— Не чіпай його, — підморгнув мені Кім Михайлович. — Він і так напружений, мов струна.

Альфред справді, закинувши голову, як конструктор-авіатор, що стежить за своїм дітищем-літаком, на якому випробувач робить круті віражі, не відводив погляду од макаки.

— Якби в Робінзона Крузо була не коза, а мавпа, йому б жилося набагато легше, — не вгавав я.

— Да Гама, як тобі не соромно! — метнув на мене свій вбивчий погляд Заєць. — Замовкни хоч на хвилину — зараз найвідповідальніша мить...

А таки справді: Чао, силкуючись, тепер уже зубами, перегризала схожу на вузлуватий батіг стеблину — корінець, що утримував горіх.

Ура! Цілковита й повна перемога — Чао в передніх лапах тримала відірваний плід.

Завжди важко починати, а потім усе йде як по маслу. Приклад цього — наша розумниця Чао. За першим горіхом був другий і третій, і так — аж поки їх зовсім не лишилося у верховітті.

Чао увійшла в свою мавпячу роль: вона, легко перескакуючи з гілки на гілку, діставала горіхи, навису перекушувала плодоніжку зубами і кидала горіхи додолу.

Вони сипались градом, падали то тут, то там, і ми, спостерігаючи, як вони летять, намагалися сховатися й уникнути прямого вціляння.

Витівниця макака! Вона не просто кидала ці зеленобокі м'ячі, а намагалася в кого-небудь із нас влучити... Ось горіх упав біля мене, через кілька хвилин він гупнув позад Кіма Михайловича. Та найбільше — несправедливість! — дісталося Зайцеві: мавпа переважно цілилася в нього, і бідному геологові доводилося короткими перебіжками шарахатися з боку в бік. Все ж один горіх влучив — на щастя, лише збив сомбреро, не зачепивши голови.

Мавпячий обстріл закінчився — Чао злізла з дерева.

Із в'язками горіхів — славні трофеї! — поверталися ми в табір.

СМЕРТЬ У ДЖУНГЛЯХ

Чанг лежав горілиць на цупкому простирадлі з лапатої папороті. Очі його були розплющені, і погляд витав десь далеко, за межами цієї зеленоверхої бані, цих парких і задушливих джунглів... Він бачив море, ласкаве, погідне море рідного краю. Воно голубіло на всю широчінь простору — мінливе, лагідне, мов лускою, всіяне переливчастими цятками сонця.

Вдалині, там, де вода стикалася з небом, — ніби рій підхоплених бурею метеликів, — над човнами мерехтіли вітрила.

Більшість Чангових односельців, навіть діти, вранці виходили в море, як землероби виходять на ниву. Бо воно годувало. Іноді приносило біду.

Бувало, то один, то другий рибалка, ставши жертвою урагану, не вертався у виселок до своєї оселі — хвилі поглинали навічно.

Забрало море й Чангового батька. То була, як гадав хлопець, доля. А на долю він не смів нарікати: що сталося, те повинно статися — удари треба сприймати як належне й зносити терпеливо.

Так і ріс Чанг сиротою, замінивши в сім'ї батька. Напівголодне, нужденне життя!.. А потім його земляки піднялися на гнобителів — французьких колонізаторів. Ішла війна, точилися бої. Хоч, правда, не вся в'єтнамська земля виборола волю — на півдні владу захопили місцеві гнобителі.

Так само, як раніше маріонетковий французький імператор Бао Дай грабував багатостраждальний народ, ставленик Сполучених Штатів Америки, сайгонський коротун-базіка Нго Дінь Д'єм довершував справу.

І люди знову взялися до зброї.

Чанг, колись сумирний хлопець, разом із односелами пішов у партизани, став месником.

Страшно навіть згадати, що він бачив у селах, де побували джі-айз.[28] Американські окупанти не щадили нікого — спалювали й розстрілювали дітей, жінок, старих. Вогнем і мечем пройшли вони по в'єтнамській землі. Люди відчули на собі їхню "ласку". Став жертвою американських варварів і Чанг, коли попав на скелю Голова Дракона.

І ось настав його смертний час... Морок затуманює зір, свинцевою втомою наливається тіло. Він ніби провалюється в безодню.

Не пам'ятає, скільки тривало те забуття. Коли розплющив очі, побачив над собою чиєсь заплакане обличчя. Хао, кохана дружина? Ні, не вона, хоч дуже на неї схожа — така ж смаглява, довгокоса красуня.

А, так, здогадався. То — Лота, дівчина, знайома йому ще з клятої скелі. Поряд руський веселун, матрос Васько да Гама, як звуть його товариші; Альфред — винахідливий хлопець, і їхній розсудливий, що ніколи не підвищує голосу, не гримає, начальник — командир. Усі вони зараз турботливо схиляються над ним.

— О-ох... — стогне Чанг і тоне в липкому, гарячому мороці.

Груди розпирає задуха. А все ж, пересилюючи знемогу, Чанг розтуляє уста — шепоче, а може, тільки думає запитати:

— Тай сао нгой та лай ак ню те?[29]

Йому ніхто не відповідає, і він кричить, кілька разів повторюючи ту саму фразу:

— Тай сао... тай сао... тай...

Ніхто не дає відповіді, лише в мозку, як молотком — тук! тук! тук! — слова містера Бетлера, що так запам'яталися Чангу: "Ми, американці,— ха-ха-ха! — будемо владарювати в Індокитаї, хоч і не вдалося скорити

твого задрипаного В'єтнаму. В ньому загинуло п'ятдесят вісім тисяч наших вояків. Не біда — ха-ха-ха! — сатанинськи зареготав він, — якщо експеримент із приживленням зябер не вийде і ти, Чангу, та твої дружки станете мертвяками".

...З білого моря підіймається й клубочиться біла піна. Спочатку хвиля, потім друга — безліч хвиль біжать, лоскітливо торкаючись ніг.

То не вітрило, то мот кан хоа тран — дельфін Бамбі, чи, може, біла пелюстка лотоса, кружляючи, висне над спіненим морем.

— Хао-о-о-о!.. — кличе дружину. — Хао-о-о-о!..

І, розплющивши очі (яскраве світло засліплює на мить) та вигукнувши: "Він б'єт как бан!"[30] — замовкає.

Покалічений експериментаторами, перетворений на людинорибу, хоч і з однією легенею, він не міг довго обходитися без водного середовища, отже, був приречений. І все ж кожен із нас неабияк переживав — було так боляче. Допікали докори сумління, що, може, не треба було брати його з собою. Втім, він би і в океані загинув...

Неподалік від баобаба під кущистим деревцем викопали могилу. Тіло в'єтнамця — худий, мініатюрний, він висох, став схожим на мумію — обв'язали листям, по ліані спустили вниз.

— Ти мужньо жив, дорогий Чангу, — затремтів від хвилювання голос у Кіма Михайловича. — Кров проливав, щоб твоя земля стала щасливою і незалежною. І не твоя вина, що попав до звірів у подобі людини. Навіть із того лігва — скелі Голова Дракона — ти знайшов вихід і допоміг іншим вирватися. Про тебе ми, вірний друже, ніколи не забудемо.

— Спи спокійно, дорогий товаришу — дон ті тхан мен, — скинувши сомбреро, тихо мовив Альфред.

Лота поклала на груди Чангу дві червоногарячі, як кров, орхідеї, а я, змахнувши сльозу, пообіцяв:

— Ми виберемося, Чангу, з цієї зеленої пастки, і я неодмінно ще раз побуваю у В'єтнамі, знайду твоє далеке приморське село й розповім землякам про тебе. Прощавай, друже!

І ми опустили тіло небіжчика в могилу. На дереві, що росло в узголів'ї, Альфред, зчухравши фінкою кору, вирізав кілька скупих слів: "Чанг — в'єтнамець — жертва американських агресорів".

Сонце стояло в зеніті, і ліс, налитий спекою й задухою, ніби завмер — безгоміння. Постоявши в мовчанні над могилою, ми залишили це місце.

НЕТРЯМИ — НА ПІВНІЧ

Учора ми з Альфредом ходили на розвідку за крутогір'я з пальмовою долиною. Кім Михайлович наказував:

— На пройденій стежці, хлопці, як і раніше, лишайте позначки — надломлюйте деревця, робіть інші мітки.

Насичене випарами, вологе тропічне повітря сприяє буянню рослин.

Надмірно бурхливо зростають вони, прискорено й зухвало пнуться вгору, витісняючи з лісу струхлявілі, що не поступаються місцем, пеньки. Там, де ще вчора із землі витикався несмілий пуп'янок, сьогодні вже пробиває дорогу до сонця гінкий пагінець: за єдину ніч підріс, хвацько зіпнувшись на ноги. Усі наші позначки й намагання зафіксувати стежку-слід виявлялися марними — їх заступала нова, буйнозелена порість.

Ми жили на пагорбі багато днів. Уранці, як тільки озивалися мавпи й дрозди, ці невтомні тропічні базіки, ми прокидались, і вже більше ніхто не спав.

Ранок наставав швидко, так само, як і тропічна ніч, — без мінливого переходу від темряви до світла. Забагряніло на сході, ліс ніби потонув у каламутній воді,— і ось яскравіє день.

Діждавшись, поки розвидниться й на тлі соковитої зелені чіткіше вималюється сіро-брунатне ниття ліан, ми починали фіззарядку.

Мені найбільше подобалось підтягуватися й лазити по ліанах і гілках. Чао від мене не відставала. Бувало, я ще тільки заношу руку, щоб підтягнутися, як довгохвоста витівниця — скік, скік! — і вже вгорі.

Одного разу я виліз так високо — аж у верховіття дерев-велетнів, — що побачив океан і розпливчату, ледь помітну пляму Драконової Голови. Стоїть, значить, чортова головешка, не поглинула її безодня!

Заєць хотів піднятися теж, щоб хоч краєм ока, як він казав, глянути на білий світ. Але не вистачило сил, і він, не досягнувши вершини, повернувся назад.

— Пальма першості по скоренню висоти в да Гами й Чао! — урочисто оголосив Кім Михайлович. — Вони наші верхолази.

— Чемпіонів нагороджують, а я нагороди не маю.

— Не спіши, Васько, — відказав командир. — Нагорода тебе не мине. Та й не дбай про неї — будь таким же безкорисливим, як ти є.

А все ж Альфред не пропустив повз вуха моїх слів. На другий день, коли я, завертаючи вранішній моціон, з мавпою злазив із ліани, Заєць дзвінкоголосо, на всі джунглі, вигукнув:

— Ось тобі, відважний і незрівнянний чемпіоне, пам'ятна медаль!

Він надів на шию — спочатку мені, потім макаці — по великому дерев'яному кружалу.

Лицевий бік був увінчаний — вирізьбленою, звичайно, — пальмовою гілкою, а на зворотній стороні напис.

При врученні нагороди Заєць усе переплутав: мою медаль начепив мавпі, а ту, що призначалася для Чао, — віддав мені.

Медалі — іменні, і я на своїй прочитав: "Неперевершеній і абсолютній мавпі".

Не став йому перечити — подякував за себе й за макаку.

Після фізичних вправ ми починали водні процедури. Я спорудив собі "басейн". За ніч у листя дикого банана, яке я жолобком клав між гіллям, стікало — і в росу, й під час раптових досвітніх злив — чимало води.

Один листок, наповнений водою, був моєю криницею: з неї я пив, снідаючи м'якушем кокосового горіха; два інших — цілющі ванни.

Хлопці запозичили цей метод і теж заходилися збирати воду.

День починався новими клопотами: шукали що-небудь їстівне — горіхів у долині вже не стало; йшли на розвідку, прокладаючи далі й далі стежку на північ.

Так, це було наше основне заняття — шукати дорогу, намагатися пробитися крізь нетрі. Щоправда, до цього часу далі гірського кряжа за пальмовою долиною ми не просунулися — густолісся, пута ліан.

І ось зараз, поховавши Чанга, ми тією ж стежкою, що ходили й раніше, подалися на північ.

Вторована стежка скоро привела нас у долину. Райський це куточок! Щось мрійливе жебонів повноводий після дощу струмок; великі метелики кружляли над квітами. Вони були такі барвисті, стільки кольорів переливалося на їхніх крилах, що здавалося: то пелюстки квітів або ж потрощена на дрібні скалки райдуга запорошили долину.

Пальми незалежно й гордо піднімали в небо увінчані пальчатим віттям голови. Навіть на рекламних листівках, яких безліч випускають туристські компанії, не побачиш такої розкоші. І не дивно. Хто ж бо сюди добереться, щоб сфотографувати! А віднедавна острів Носі Мазава, як і атол Дієго-Гарсія, взагалі відмежований од світу: джі-айз, американські вояки, перетворили його на казарму.

Сюди, в нетрі лісу, американці ще не добралися: скільки ми й блукали, людських слідів не бачили. Лота пояснила, що села, де велися фосфатні розробки, — на півночі острова, себто за цими ось джунглями. Є, додала вона, кілька виселків на півдні і один на сході. В цей, останній, потикатися не слід: він неподалік від мису, звідки нас переправляли на Голову Дракона. Там споруджено стоянку для військових кораблів, а на березі — казарму.

Єдиний вихід — іти напролом крізь джунглі в Лотине село Яо-Ватономбі.

На Голові Дракона, якщо там хтось і лишився живий, мабуть, і не гадали, що ми врятовані. Вибратися зі скелі через стрімкі течії неможливо. І хоч ми пересвідчились, що погоні немає, все ж сторожко прислухалися: чи не з'явились бува переслідувачі. Повної впевненості, що вони од нас відстали, не було.

Як показали наступні події, ми побоювались недаремно.

Тепер хоч би нам і хотілося вернутися назад, мабуть, би не змогли: від океану та й од перших стоянок — на узліссі й серед джунглів — відійшли далекувато.

Ішли орієнтуючись за сонцем. Воно палало ліворуч, десь за стіною дерев. Як і раніше, проміння в гущавину не проникало, лише зелений відсвіт просочувався крізь кучеряве гілля. Напівтемно, волого, задушливо.

Робили короткі привали, запасались водою — жолобком покладене на ніч листя, шукали дикоростучі банани або їстівні коренеплоди; спочивали — і знову йшли.

Кокосових пальм більше не стрічали, а нашу макаку ніби підмінили, і вона стала якась невпізнанна: то вередлива, то задумлива або ж грайлива. Часто отак, із доброго дива, прожогом кидалася від нас на ліану і зникала у верховітті. Навіть на голос Альфреда не озивалася.

— Скільки мавпу не годуй, а вона в джунглі дивиться, — переінакшивши прислів'я про вовка, сказав я.

— Нікуди витівниця не дінеться — нехай трохи пострибає,— відповів на це Кім Михайлович.

І Чао дострибалася.

Одного разу вернулась із верховіття з подряпаною мордою. На лапах теж виступила кров.

— Чао, де ти шалалася? — запитав Заєць, ніби й справді макака йому могла зізнатися.

Розгадка прийшла сама по собі через кілька днів. На ліані, по якій спускалася наша мавпа, ми угледіли справжнє чудо-юдо: довгий

пухнастий хвіст, ще довші, з химерним — покруч та й годі! — середнім пальцем руки; пронизливий погляд допитливих очей дивився просто в душу.

Звір був невеликий, можливо, трохи більший за кота, але руки його, особливо пальці, непропорційно довгі, вражали.

У лісах Мадагаскару є напівмавпа — лемур-руконіжка, або, як ще звуть того мавпячого родича: ай-ай. Він справді має довжелезні пальці, якими з-під кори дістає личинки жуків. Але де Мадагаскар і де Носі Мазава — лемури ж руконіжки, знали ми, живуть лише на Мадагаскарі.

Так чи інакше, нежданий гість був схожий на лемура. Він повільно спускався з Чао додолу. Втім, на землю сходити не хотів: повиснувши на ліані, зиркав на нас недовірливо.

Це була новина — до нас пристав лемур!

Наступного дня, коли ми відпочивали, над головою раптом запищало-заторохтіло. Я спросоння, нічого не зрозумівши, крикнув:

— Хлопці, напад із неба!

А таки це й був напад. Зграя мавп і з ними знайоме нам рукате чудо-юдо, шугаючи в гіллі, кидали на землю зламані галузки, кору, невеличкі червоні квіти й шишки.

Що вони від нас хотіли, ці розбишаки, чого напали? Чао загадково поглядала вгору, але від нас не йшла.

Мавпячі наскоки тривали. І в наступні дні мавпи нам просто не давали спокою. Як тільки вляжемось, вони вже тут як тут — починають бомбити.

Ліс повнився їхніми голосами, замовкали навіть дрозди.

День за днем супроводжували нас, не припиняючи витівок. І таки домоглися свого. Чао одного разу майнула у верховіття і вже більше не вернулася. Мавпяча зграя теж зникла невідь-куди.

Ми просувалися на північ.

НАСТОРОЖЕНІСТЬ

Вам, можливо, знайоме відчуття: неначе б поряд нікого й немає, а враження таке, що хтось за вами невідступно стежить?

Це буває, кажуть, від нервового перенапруження, хоч у наші дні трапляються "ясновидці", що твердять, ніби нерозгадана, надприродна сила завжди втручається в свідомість і психіку людини. Здебільшого, "доводять" вони, це вибрики інопланетян — вихідців із неземних галактик.

Так це чи не так, одначе... Чийсь невидимий погляд зверху свердлив і обпікав, як то кажуть, мені потилицю.

Боячись змій, годі з нас і тієї анаконди, що лоскотала Зайцеві п'яти, ми спали на деревах, а прокинувшись, ішли далі. Точніше — перелітали з дерева на дерево.

Так пересуваються в джунглях довгорукі мавпи — гібони. Щоправда, по верховіттю. Вони — мешканці лісів сусіднього Малайського архіпелагу, але, як виявляється, водяться і на Носі Мазаві.

Фінка, якою ми з горем пополам прокладали стежку в гущавині, вищербилась і затупилася. Тоді-то Лота й запропонувала: підсікати хвости ліан, що приросли внизу до стовбурів, і, розгойднувшись, перелітати на них до інших дерев.

Для мене цей вид "транспорту" не новий: ще тоді, коли нас, кількох учасників експедиції на "Буревіснику" (Наташа була теж. Як вона зараз і що? О-ох!..) течія винесла на кораловий атол і зчинилася буря, я, сторчака полетівши з дерева, повис на ліані. Мене добряче погойдало, а все ж я переміг — виліз у гніздо над спіненою водою.

Отож і зараз, коли Лота простягла кінець ліани, я, схопивши його, розгойднувся і... за десятки метрів од неї перелетів на інше дерево.

Альфред спочатку боявся, а потім так навчився літати, як гібон.

Гущавина, сплетіння чагарів, крізь які важко було пробиратися, через силу долаючи кожен крок, лежали внизу, ми ж ширяли над ними, ніби на крилах.

Відстань, яку раніше проходили за день, тепер долали за кілька годин.

— Так, чого доброго, — радів Заєць, — гойднемося і, перелетівши на протилежний бік Носі Мазави, шубовснемося в океан.

— Не кажи "гоп", поки не перескочив! — порадив я.

Одного разу під час чергового перельоту з дерева на дерево я помітив, як у густоліссі майнуло щось червонаве. Мавпа не мавпа: тіло без шерсті, оголене.

Що б то могло бути? І всенький день, аж до Вечора, поки ми й просувалися, а потім відпочивали, на думці стояло побачене, і я ніби відчував на собі чийсь погляд.

Усе з'сувалося через кілька днів.

Ми послали Альфреда по воду. Спустившись із дерева, він наблизився до невеличкої ковбані. Раптом, чуємо, не своїм голосом заволав:

— Ди… ди… ди-дикун! Рятуйте!!!

І, миттю піднявшись по ліані туди, де ми отаборилися, й не попадаючи від хвилювання зуб на зуб, розповів:

— Я побачив сліди чиїхось ніг ще коли йшов по воду, проте не надав тому значення. Подумав чогось, що то наслідив да Гама. Але ж ти, Васько, та й ніхто з нас, до ковбані не підходив. А вже вертаючись назад, зустрівся з незнайомцем. Він, довгочубий, із цеглистим відтінком шкіри, мабуть, за мною стежив. Підходячи до кущів, я від несподіванки ніби скам'янів: на мене спокійно й невідпорно дивилися чиїсь суворі й пронизливі очі. І я, закричавши, побіг.

— Не знаю, що й сказати… — мовив Кім Михайлович. І, звертаючись до Зайця, перепитав: — Ти не помиляєшся, хлопче? Спокійно все зваж. Може, тобі просто привиділося.

— Ні, Кіме Михайловичу, — впевнено заперечив Альфред. — Я бачив його, того незнайомця, як ось зараз вас.

— А ви не вірили, що за нами хтось стежить! — не втерпів я.

— Таки хтось стежить, — згодився Кім Михайлович.

Про те, що нас стривожило, я розповів Лоті. Як міг, так і пояснив: то словами (запас французьких слів у мене, звичайно, мізерний), то жестами.

— О?! — здивувалась вона. — Монстре?[31] — запитала, показуючи на кущі.

І пообіцяла — я її трохи навчив говорити по-нашому:

— Маева,[32] шарман, Васка-Кваска! Лота вам помогайла буде.

Що ж, поміч того, хто не один рік прожив на цьому острові, нам потрібна.

— Мерсі![33] — подякував я.

А Заєць, аби показати, що він дещо розуміє, кинув:

— Мажінуар! Мажінуар!

Це були не слова подяки, а погано вимовлена назва французьких духів — "Чорна магія". Як то кажуть: Заєць чув дзвін, та не знає, де він! Лота, мабуть, теж не розуміла значення тих слів, сприйнявши їх за комплімент.

— О, Зайца кавелієр! Добрая шарман! — своїм співучим голоском засокорила вона.

Я не хотів їх розчаровувати й говорити, що вони обоє помиляються.

БАРАРАТА

Лота свою обіцянку виконала… Коли після короткого переходу, певніше "перельоту" з ліанами в руках над підліском, ми зупинилися, Кім Михайлович також помітив, що в гущавині хтось ховається.

— Правда твоя, Альфреде, — мовив він, — там щось червоне й чубате майнуло.

Я сказав про це Лоті.

— Bon![34] — відповіла вона.

Ми не знали, що задумала наша красуня. Ждали її дій. А дівчина, підвівшись із гілля, човником стулила біля рота долоні і, плутаючи французькі з мальгашськими словами, гукнула:

— Hola! Abo mena aborigene. Hola![35]

Вона кричала навмання, звертаючись, проте, до того червоного тубільця, про якого я їй сказав.

Та ліс мовчав. Ніхто не озивався на її слова.

— Non ce n'est qu'une illusion trompense. Mirage![36] Васка-Кваска! — розчаровано мовила вона, розвівши руками.

— Міраж, кажеш? — насмішкувато запитав я. — Тоді чому ж...

Але не встиг я докінчити, як дівчина закричала, показуючи праворуч на розлоге дерево.

— Par la aborigene![37]

— Ага, ага! — зрадів я. — Переконалася, що там причаївся тубілець?

Лота знизала плечима: мовляв, твоє зверху.

Далі події розгортались, як у гостросюжетному фільмі. Незнайомець постав перед нашими очима, ми з ним вступили в контакт. Він розповів про те, що нас цікавило, допоміг вибратися з джунглів, показав стежку до фосфатних кар'єрів...

Усе це було потім. Та... Не забігатиму наперед і розповім про все по порядку.

Отже, тепер усі переконалися, що в лісі ми не одні.

— Тубільців боятися нічого, — помітивши наше занепокоєння, підбадьорив Кім Михайлович. — Гірше, якщо їх послали "нафторозвідники". Хоч, правда, не віриться, щоб остров'яни, яких американці позбавили всього, пішли до них на службу. Найвірогідніше, що до якесь віддалене лісове плем'я.

— То воно з нами може вчинити зле? — несміло запитав Альфред.

— Аж ніяк! — категорично заперечив командир. — Про так званих "дикунів", людей з острівної глухомані, ходить багато пліток. Їх сіють расисти, ті, хто вважає себе надлюдьми. А вони, ті ж таки куклускскланівці, які в себе у США лінчують негрів, вони і є справжні дикуни. Не бійтеся, друзі,— заспокоїв Кім Михайлович, — тубільці лиха не вчинять.

Особисто я не боявся, пригадавши, як гостинно зустріли нас, мореплавців із "Буревісника", на полінезійському атолі Туамако.

Заєць заспокоївся.

Тубілець вийшов із-за кущів. Пов'язка для стегон прикривала його тіло, в руках він тримав бамбуковий спис.

Тіло було червоне — засмага чи, може, від природи такий колір.

Звернувшись до лісовика незрозумілою для нас мовою, Лота підгукала його ближче. Він слухняно підійшов.

— Це той самий! — прошепотів Альфред. — Він налякав мене біля ковбані.

Високий, стрункий остров'янин, з очима, в яких і настороженість і допитливість, стояв, не знаючи, що ж робити далі. Я замилувався ним. Тіло — довершене й бездоганне: ніби накачані біцепси, литки теж мускулясті. На високе, відкрите чоло спадав пасмами чуб.

Лота знову щось сказала, і тубілець, схопившись за ліану, перелетів до сусіднього з нами дерева. Вони заходилися перемовлятись: Лота про щось запитувала, а незнайомець у відповідь кидав скупі фрази.

— Хорошо, Васка-Кваска, шарман! — засміялася дівчина, кінчивши розмову з тубільцем.

— Що тут доброго? — запитав я.

І тієї ж миті лісовий аполлон зробив останній крок: гойднувши ліану, опинився поруч нас.

Настороженість його не зникла, і списа він не випускав.

Лота заспокоїла, сказала, що ми, хоча й іноземці, але "соа", тобто мирні, і його не скривдимо.

— Мпіве?[38] — запитав він.

Почувши ствердну відповідь, краєчком уст посміхнувся. А очі — допитливі й суворі — нас пронизували й вивчали.

Хто б ми не були — на його переконання, чужинці, прийшли із злом. З давнини темношкірі остров'яни від білих зазнавали тільки горя.

Барарата, тобто стеблина (так звали того лісовика), з діда-прадіда жив на Носі Мазаві. Як соки у галузці лехібе али — великого лісу, — так у нього в жилах текла кров рідного племені.

Силу-силенну книг написали люди про работоргівлю, піратство й невільницькі базари Карібського моря та західного узбережжя Африки. Проте й острови Індійського океану, від давнини до сьогодні,— вселенський базар: тубільці, їхні землі ставали власністю "покупців" — загарбників.

Хто тільки не простягав сюди рук! Португальці, голландці, французи, англійці...

Людей продавали, вивозили в рабство. Чимало забрали і з Носі Мазави. Але ж не всіх, і корінь тубільного роду не вчах.

Американці, прийшовши недавно, вчинили інакше. Вони раз і назавжди вирішили покінчити з аборигенами — одних вивезли з Носі Мазави невідомо куди, інших загнали в концентраційні табори — резервації.

Спочатку взялися за архіпелаг Чагос, потім — за Носі Мазаву, острови, що, як писав кореспондент англійської газети "Морнінг стар", Сполученим Штатам дісталися, "ніби після вибуху нейтронної бомби, — земля без людей — чистими".

Ось на цій землі без людей і переховувався Лотин земляк Барарата.

Дівчина, з його слів, переповіла нам про долю носімазавців — жителів невеличкого острівного висілка, розташованого за кілька миль на захід від Яо-Ватономбі.

То було багато днів тому. У виселок, де були фосфатні виробки, дійшла чутка, ніби з сусіднього села всіх кудись збираються вивозити.

Ніхто цьому не повірив, аж поки Гасан-Анцанца — сільський наглядач — оголосив велику сходку.

Люди, як завжди, зібралися біля резиденції — довжелезного, вшитого цинком, сарая. Там була контора. В одній із кімнат жив з дружиною наглядач.

Ім'я його Гасан, але остров'яни, зазнавши від нього немало лиха, називали наглядача анцанца, тобто — акула, бо жорстокістю він був схожий на морську хижачку.

Отож і цього разу остров'яни від нього нічого втішного не ждали.

Гасан-анцанца прийшов не сам. Разом із ним на поміст перед резиденцією піднялися незнайомі білі люди: їхній самбо-міаді, корабель, став недалеко від берега, за рифом.

Ця сільська акула, Гасай, мабуть, могутніший за чаклуна, за самого ківа — злого духа, якому нічого не варто довести до безтями людину.

Ніхто до пуття не знав, звідки в тутешніх місцях з'явився наглядач. Говорили, що десь ніби на заході є земля, великий острів, на якому Гасан раніше жив. Там він і навчився грамоти, а ще — командувати людьми.

Прибувши сюди, він показав, на що справді здатний. Немилосердний, жорстокий князьок! Так, як оті загребущі, насаджені на рухливу металеву стрічку — транспортер — черпаки, вгризаючись, руйнують незайману фосфатну землю, — так робота, на яку Гасан-анцанца виганяв людей, виснажувала їхні м'язи й душі.

І порятунку не було: все належало Гасану та вахіні — білим чужинцям, які припливали по добуте добриво.

Ось цей повелитель і звертався нині до тубільців, перекладаючи їм те, про що говорив високий білий чужинець, зодягнений у зелену військову форму.

Не всі його слова були зрозумілі остров'янам, але основне вони збагнули: Носі Мазава — чудовий острів, проте поклади гуано й фосфатів уже вичерпані. Тож його треба якомога швидше залишити.

— Вам на поміч, — немов жаба, заквакав Гасан, — прийшли друзі всіх народів — американці. Америка — велика земля, вона може нагодувати й напоїти навіть тих, хто живе від неї далеко. І вожді з тієї прекрасної країни послали на Носі Мазаву свій військовий корабель, щоб він вас порятував і від цих жахливих ям-кар'єрів, які лишилися після забраних покладів, перевіз на інший, щасливий острів. Ну, а Носі Мазаву наші великі брати-американці зроблять знову квітучим: позасипають ями, збудують причали. І, може, колись ви захочете знову вернутися додому.

Люди стояли пригнічені й безмовні. На роздуми не давали часу. Гасан повідомив: остров'яни мають право лише забігти в "компаунд" — величезний, накритий толем сарай-нічліжку, чи в хижки, де жили їхні сім'ї, взяти одяг та дітей.

— І всім одразу ж сюди! — як завжди суворо, додав.

Охочих переселятися на "щасливий" острів виявилось мало. Майже ніхто з тубільців не повернувся до резиденції.

Ось тоді-то великі "брати" — американці — й заходилися годувати й поїти своїх менших братів. Влаштували облаву, силоміць заганяли охоплених жахом остров'ян на корабель. І люди, вже з борту того самбо-міаді, кидалися у воду, пливли до берега.

Сльози. Крики. Плач.

Щоб не лишити в тубільців найменшої надії на вороття, американці підпалили їхні хижки, "компаунд". У розпечене сонцем небо чорним смолоскипом піднявся стовп вогню й диму.

Носі Мазаво, Світлий острове, прощавай! Ти стаєш мертвим, мертвим, мертвим...

Американцям усе-таки не вдалося взяти всіх остров'ян. Дехто втік, і з ними Барарата.

Спочатку втікачі переховувалися неподалік від колишнього висілка, в лісі, а коли кількох із них схопили і там же, на узліссі, розстріляли, — Барарата й ще четверо остров'ян пішли геть від берега — далеко в джунглі.

Минали дні, місяці. Тубільці стали обачніші, жодного з них переслідувачі так і не спіймали. Тепер у джунглях жило чимало людей — втікачів з інших сіл і виселків. Був серед них і Барарата.

— Militarie Americain,[39] які були з містером Ха-ха, нас шукають, — сказала Лота.

— Дружки містера Бетлера? — здивувався я.

— О, так, Бетелера, — відповіла вона, коверкаючи прізвище душогуба.

— Тобі про це сказав Барарата?

— Ie,[40] Барарата, — кинула дівчина погляд на тубільця. — Вони зчиняли tumulte.[41]

— Кіме Михайловичу, — переклав я командиру. — Лота каже, що американці натрапили на слід тубільців, які давно втекли у джунглі і живуть там із сім'ями. Бараратi про це розповів односел, якому вдалося уникнути полону. Янкі з собаками прочісують тепер усі доступні їм хащі.

— Доступні, Васю, — розважливо мовив Кім Михайлович. — А ми в такій глухомані, що американцям сюди не проникнути не те що з собаками, а навіть із мавпами. Отже, дочасно нічого й панікувати.

І все-таки Лоти не повідомлення насторожило.

Двічі за останні дні бачили ми над джунглями вертоліт. Він довго кружляв, потім зник за крутогір'ям. Через годину з'явився знову. Тоді ми не надали цьому особливого значення. Кружляє, ну й нехай собі кружляє — мабуть, робить фотоаерозйомку. Тепер же все поставало в іншому світлі. Від нас, виходить, не відчепилися, намагаються вистежити і захопити, бо про таємницю Голови Дракона, звичайно ж, не повинен знати ніхто на світі: у пресі й так багато галасу з приводу присутності американців на Чагосі. А що буде, коли стане відомо про Голову Дракона й експерименти на ній?

— Невже вони зрозуміли, що ми врятувалися? — подав голос Альфред.

— Очевидно, — відповів Кім Михайлович. — Хтось, мабуть, із охорони лишився живий, угледів, як ми пливли на дельфінах. Ось вони про всяк випадок і прочісують ліси.

— Усе, як у ковбойському фільмі,— зауважив я.

— Твої дотепи, да Гама, — розізлився Заєць, — недоречні.

— Чого ж, події справді розгортаються так, що позаздрив би навіть Майн Рід: зустріч із тубільцем, його стріли, намащені смертельною

отрутою; переслідування втікачів на землі й із вертольота; вродлива тубілка закохується в молодого провідника; весілля в джунглях; вихід з оточення; відважний учасник наукової експедиції, яка заблудилася в незайманих лісах, Альфред Заєць стає…

— Фантазер! — перебив плин моїх думок Кім Михайлович. — Та зараз нам, хлопче, не до фантазування: треба подумати, як діяти, щоб знову не вскочити в пастку.

Я таки прочитав чимало творів про пригоди. Не раз мріяв бути разом із тими сміливцями. Ліси Амазонської долини, джунглі Нової Гвінеї, снігові простори Арктики — всюди побував я на крилах уяви.

Мені не терпілося подорослішати, кинути виклик світу. А вирісши, зрозумів: яким я був наївним! Пробиратися крізь джунглі й долати арктичну пустелю для забави, тільки тому, що ти начитався про них — безглуздя, марна трата часу, як і боротьба з абстрактними ворогами.

І коли я про це думаю, згадується один хлопець, романтик, як говорив про нього дехто.

Романтика крилася ось у чому: той хлопець не хотів бути схожим на інших, прагнув будь-що виділитись серед людей, прославитися на все село.

Після школи його однолітки пішли працювати в поле й на заводи, а великий романтик подався в мандри. Так він опинився у північних районах країни.

Як відомо, популярним стає той, про кого напишуть у газеті або покажуть по телебаченню, — працею заслужена шана. І ось аж із Півночі в районну газету надходить лист, розповідь про хлопця, який, далеко від рідних степів, випасаючи оленів, домігся буцімто неабияких трудових успіхів.

Замітку про земляка, прославленого оленяра — "Лист із півночі", а також фото — великий романтик на собачій упряжці серед оленячого стада — надрукували.

Брехня розкрилася пізніше. Виявилося, що той "герой" ніколи оленярем не був, а з бригадою "шабашників", таких, як сам, егоїстів тинявся на півночі, правдою й неправдою заробляючи грошики. Він же про себе й надіслав листа, підписавшись, звичайно, чужим іменем, і, отже, жорстоко поглузував із своїх довірливих земляків.

Таке міг зробити, до речі, й Анатолій Мотовило, той матрос-"грамотій", із яким я колись плавав і хто потім, погнавшись за довгим карбованцем, списався з "Буревісника", розвів свиней і заходився ними торгувати.

Ну, а я… Чи щасливий я? Мабуть, щасливий. Життя — суворе й прекрасне!

У мене є мама, яка любить мене найбільше за все на світі і до якої я — милі, солодкі згадки! — після плавання вертаюся перепочити. Є Наташа, друзі, море, кораблі.

Я ніколи не прагнув когось здивувати, викликати подив. Так роблять лише самолюбиві егоїсти, в яких немає й крихти совісті. І крізь нетрі Нової Гвінеї чи тороси Арктики пробиватися не збирався. Сталося само собою, що на долю мені випали і шторми, й джунглі, й вороги, не вигадані — справжні, які заважають жити, зазіхають на все живе і з якими — перемогти або померти! — боротимуся до останку.

…— Так що ж ми вирішили, Кіме Михайловичу? — порушив мовчанку Альфред.

— До висілків на узбережжі зараз іти небезпечно, — пояснив він. — Доведеться зачекати.

Ми залишили панданус, розлоге дерево, на якому зустрілися з Бараратою, і разом майнули на захід, до затоки, де, за свідченням тубільця, колись велися фосфатні розробки і стояли бараки.

Місця ті людьми забуті, а зараз і недоступні: колишня дорога заросла гущавиною. Отже, американці туди не доберуться. Принаймні — суходолом.

НЕПРИКАЯНІ

Це було невдовзі після зустрічі з Бараратою. Ми пробиралися — де по ліанах, де низом попід приземистим підліском — на захід.

— Якщо там, як твердить наш друг, є бараки, то найдуться й дошки і колоди.

— А з них можна змайструвати човен! — зрадів я.

— Ось про це я, хлопці, й подумав, — повів далі Кім Михайлович. — Човен краще будувати не на відкритому узбережжі, а десь у затоці — надійніше.

Проте до затоки добратися не вдалося…

Барарата насторожився, подав знак, щоб ми зупинились.

Довкруг здіймалася густо-зелена стіна лісу. Хащі, як і раніше, були непролазні. Крики папуг, вереск мавп пронизували вранішню тишу. Та слух тубільця вловив ще й інші.

— Ма хандріна,[42] — сказав він, показуючи на височезні дерева. І, глибоко вдихнувши повітря — ніздрі його здригнулися, — тихо додав: — Сентрока.[43]

Але хоч як ми вслухалися, нічого, крім лементу мавп та папуг, почути не змогли. І трунок лісу — дурманливі квіти, пряний сандал, кориця, мірт, ще десятки дерев із п'янкими пахощами — владарював неподільно.

А все ж Барарата помилитися не міг. Як він сказав, що потягло димом, то так воно і є — десь вогнище.

Крадькома попрямували до дерев, на які звернув увагу тубілець.

У джунглів свої закони: господар у них той, хто зрісся з ними навічно. Так було споконвіку. Лише в наші дні, в час електроніки, всевидячих телеекранів-пеленгаторів, новітньої техніки, коли, як мовиться, можна "засікти" й відшукати навіть голку в копиці сіна, — ключі од брами до нерозгаданих джунглів потрапили в руки білої людини. Тубільцям тепер — це зрозуміли жителі Носі Мазави — немає порятунку і в глухомані: народ приречений на знищення й вимирання.

І все ж, незважаючи на те, що проти них, дітей природи, білі зайди використовують найдосконаліші технічні засоби — вертольоти, пеленгатори, "людиновловлювачі", — тубільці не втратили вміння зливатися з довколишнім середовищем, ставати в ньому непомітними, а своїм гострим зором і слухом угадувати щонайменше наближення небезпеки.

Не встигли ми наблизитися до тих великих дерев, як у гущавині почулись удари барабана — хтось забив тривогу. І, ніби плюскіт хвиль, серед листя й гілля залопотіло безліч ніг — лісовики тікали.

У видолку, біля поваленого дерева, куди ми підійшли, ще горів огонь. На жару пеклися, обвуглені з боків, гулясті кореневища. То був батат — солодка картопля тутешніх земель.

Поряд лежала видовжена, схожа на гарбуз або величезний огірок, до половини наповнена водою пляшка — калебаса. До речі, це був таки "живий" посуд — висушений гарбуз.

На прим'ятій траві, ніби згустки крові,— червоніли плями від пережованого й виплюнутого бетеля — листя перцю, в яке загортають вапно та потовчені плоди аренової пальми. У тропічних краях бетель заміняє і тютюн, і водночас жуйку.

Мешканці джунглів, мабуть, обідали або тільки-но збиралися обідати, і ми їх зненацька налякали.

Барарата вихопив із багаття підвуглене кореневище, розломив, як розламують печену картоплю, пополам — солодкий, запашний дух вдарив у обличчя, викликав притуплене почуття голоду. У мене мимоволі потекла слина.

"Картоплі" на жару лежало багато — не об'їмо ж ми тубільців, якщо візьмемо дві-три штуки! І, ніби вгадавши наші думки, Барарата вихопив із вогню ще кілька бульб батата.

Кожному припало по половинці. Їли, аж за вухами лящало.

— Я і вовка з'їв би, — впоравшись із своєю порцією й хитро поглядаючи на вогнище, обізвався Заєць.

— Ні, Альфреде! — зупинив його командир. — Ми не повинні порушувати благородних традицій полярників і тайговиків: завжди треба дбати про того, хто прийде після тебе.

— Та я... Та ми... — зніяковів Заєць.

— Гаразд, — на знак згоди махнув рукою Кім Михайлович. — Смачного — потроху. Перебили голод — от і добре.

Він, ніби огороджуючи вогнище, розкинув над ним руки, даючи зрозуміти Барараті, який уже збирався брати батат: мовляв, не треба! Але тубілець викотив із жару картоплину.

— Кіме Михайловичу, може, він, неборак, голодний — нехай їсть, — заступивсь я.

— Ну, звичайно, — нехай обідає.

Але тубілець і не збирався їсти сам — він розломив картоплину і одну половинку подав Лоті, а другу — мені.

Хоч як кортіло їсти, я відмовився. Проте Барарата не хотів брати назад. Тоді я підійшов до Лоти, — бовдур, спіткнувся — гаряча бараболя впала дівчині на коліна, — і галантно, з гасконським чи, може, іншим прононсом, як то робили славетні мушкетери, сказав:

— Mademoiselle, mille pardons,[44] — і, піднявши із землі, подав красуні забруднений спорохнявілою корою батат.

— О, Васка-Кваска! — радісно вигукнула вона. — Mercі bien.[45]

Що не кажіть, нам щастить. Нежданo-негадано за останній час ми зустріли самітного Барарату, а ось тепер групу тубільців. З одного боку, це, безперечно, добре. Значить, у лісових нетрях ми не одні. Тож якось буде: тубільці нам допоможуть. Але інше… Якщо тут переховується багато втікачів, янкі можуть натрапити на їхній слід — помітять дим із неба, з вертольота чи іншим способом запеленгують скупчення людей. Правда, місце з вогнищем, де ми зараз, постійної стоянки не нагадує. Напевно, тубільці зупинилися тут перепочити.

Невже вони так налякалися, що втекли світ за очі, залишивши навіть "стіл"? Втім, американська солдатня — "pilleur", грабіжники й бандити,

як сказала про цих людоловів Лота, — страшніші за змій, за мамбу-крокодила, від якого остров'яни зазнають стільки лиха.

Той, хто побував у їхніх руках, знає: вони — не люди. Жорстокі, кровожерливі звірі! Потрапити до американців — неминуча смерть. (Та ми це й самі добро знаємо.) І тубільці вибрали джунглі — неприкаяність, напівголодне існування.

Нараз Барарата затулив долонею рота — знак мовчати. Ми підкорилися наказу. Нашорошивши вуха, він прислухався. Вслухалися й ми. Але... Те саме: папуги, дрозди, мавпи — їхнє нескінченне базікання, сварки, лемент.

Тубілець гукнув:

— Тофіодрано!

Ніхто на його голос не відповів.

— Тофіодрано! — повторив він. Різноголоса музика лісу поглинула крик.

І втретє гукнув Барарата (Лота пояснила, що "тофіодрано" мовою тутешніх племен означає: "вітер з моря". Цей вислів, як і "орамбаратра" — "сильний дощ", служить запрошенням, паролем для спілкування незнайомих тубільців між собою.

Здалеку, приглушено й тихо, ніби голос просочувавсь із землі, почулося:

— ...орам... ба-ратра... орам... ба-ратра...

— Тофіодрано!!! — ще сильніше закричав Барарата.

У відповідь пароль теж пролунав гучніше, мовби поряд.

Один за одним виходили з гущавини люди — чоловіки, жінки, діти. До нас вони не наближались. Настовбурчивши готові для нападу піки, крадькома визирали з-за дерев.

— Кі… Кі…— тремтячим голосом озвався Заєць. — Кіме Михайловичу, — нарешті вимовив він, — зараз нам буде капут…

— Спокійно, друже. Без паніки!

Тубільці щось незрозуміле викрикували. Навперебій лунали сердиті жіночі голоси, плакали діти.

У таких випадках кажуть: хмари збираються. А й справді ситуація була критична. Нас звідусюди оточили, взяли в лещата. На яке дерево не глянеш — за кожним стоїть тубілець. Один необачний крок — і в нас полетять стріли.

Лота підійшла до Барарати, стиха йому шепнула, він так само тихо їй відповів. І тоді дівчина ступила крок уперед і, звертаючись до тих, хто нас оточив (я, звичайно, довільно переповідаю її слова), сказала:

— Брати мої, остров'яни! Не бійтеся — ці незнайомі вам білі моряки із загиблого судна, які самі зазнали багато лиха, вас не скривдять. Це кажу вам я, ваша землячка Лота Анівона — із танани[46] Яо-Ватономбі. Мене, як і їх, цих іноземних моряків, американські бандити захопили в полон і довго тримали на океанській скелі. Ми звідти гуртом утекли. Нас було п'ятеро. За тими он високими горами, — вона показала на південь, у бік залишеного нами горба, — ми поховали свого товариша, а тепер пробираємося в Яо-Ватономбі. Мої слова може підтвердити Барарата, теж ваш земляк, який уже кілька днів нас супроводить.

Як тільки вона це сказала, з-за дерев, неабияк здивувавши тубільців, та й нас, вибігла заплакана дівчинка й прожогом кинулася до Лоти.

— Фанжава?! — схвильовано вигукнула наша красуня.

У Лотиних очах відбився й подив і радість. А дівчинка, тулячись до її ніг, плакала й плакала.

Не сходячи з місця, ми мовчки спостерігали за тією зворушливою сценою.

— Вона є з мого танани, — хвилюючись, пояснила Лота.

І вже потім розповіла, що маленьку Фанжаву разом з іншими жителями Яо-Ватономбі американці збиралися кудись везти. Але маленька "дикунка" по дорозі до берега втекла. Довго переховувалася в лісі, аж поки натрапила на ось цих утікачів з інших сіл і висілків.

Зустріч землячок була красномовніше, ніж Лотині слова. Тубільці нарешті відважилися до нас підійти.

Їх було багато, може, душ п'ятдесят. Я з болем дивився на цих нещасних людей. Кому вони зробили лихо? Чого змушені поневірятися у вологих, непридатних для життя хащах? Виснажені, знервовані й пригнічені, тубільці не могли не викликати співчуття, і серце моє стислося від жалю.

На тілі в багатьох гноїлися невигойні рани. Особливо тяжко було дивитися на виснажених, рахітичних (тонюсінькі руки й ноги, розбухлі животи) дітей.

Всі здобутки цивілізації, подумав я, вся ота електронна техніка, космічні кораблі, які доставили землян на Місяць; апарати, що скоряють морські глибини; і розум учених, і гучні промови сильних світу цього про

добробут народу — промови тих, у чиїх руках влада, — чого все це варте, якщо люди, в даному разі ці остров'яни, знедолені, приречені на згубу, а в їхніх дітей немає майбутнього?! Для чого і в ім'я чого треба було мирний острів обезлюднювати, робити з нього військовий полігон? Чи не для того, щоб зграя розжирілих на людській крові мільярдерів збагатилася зайвими мільйонами доларів?

І ненароком згадалася бесіда на борту нашого "Садка" перед тим, як він мав рушати в Індійський океан.

— Не рахуючись із волею народів, — говорив лектор-міжнародник, — американські палії в усіх куточках земної кулі поставили свої стратегічні бази. Для чого? — запитаєте ви. Американська вояччина твердить: це продиктовано інтересами безпеки їхньої країни. Грубий обман! Бо, скажімо, той же атол Дієго-Гарсія чи острів Носі Мазава — за тисячі миль од Сполучених Штатів Америки, і на американців ніхто не збирався нападати. Навпаки, вони загарбують землі інших країн. А будуючи стратегічні об'єкти, наживається, в першу чергу, купа знахабнілих мільярдерів-мілітаристів. Замовлення для військово-промислових концернів стали справжньою золотою жилою.

Пентагон — міністерство оборони Сполучених Штатів Америки — між тими концернами щорічно розподіляє десять мільйонів замовлень. Ось деякі з них: концерни "Дженерал дайнемікс", "Локхід" будують підводні човни системи "Трайдент"; лабораторія імені Лоуренса в Ліверморі (штат Каліфорнія) спеціалізується на виробництві нейтронної бомби; концерни "Рокуелл інтернешнл" та інші замість хліба й масла "подарували" американцям сто міжконтинентальних ракет "МХ", стільки ж стратегічних бомбардувальників "В-1", створили літаки-невидимки "Стелт", розробили великомасштабну протиракетну систему в космічному просторі.

— Ці міжконтинентальні ракети, — пригадується, говорив лектор, — ці бомбардувальники, найдосконаліші підводні човни та інші знаряддя смерті — наймасніший кусень спеченого Пентагоном "пирога". За

підрахунками спеціалістів, прибутки поставщиків військового відомства США — всіх отих "локхідів", "дженералів", "рокуеллів" та інших гробарів-концернів на сімдесят відсотків перевищують прибутки підприємств, які випускають у сьогоднішній Америці мирну продукцію. Отже, "індустрія смерті" в США тих, хто "дбає" про народний добробут, набагато вигідніша (бо приносить більші прибутки), ніж індустрія життя.

Мільярди доларів витрачаються на виготовлення смертоносної зброї, а в себе вдома американці не можуть нагодувати знедолених. Ще й намагаються подати "допомогу" іншим народам.

Ось яка вона, та "поміч"! Носі Мазава — невеликий острів. Жменька тубільців, "дякуючи" Америці, поневіряється в джунглях. Здавалося б: така мізерія — дві-три сотні людей — не варта й уваги. Але ці бідні діти, їхній прохальний погляд, що обпікає душу... Я не міг спокійно на них дивитися. Гнів закипав у мене в серці.

— А якщо так (самі розумієте, почуте я переповідаю своїми словами), то ми всі брати! — і високий тубілець, той, що першим вийшов із джунглів, наблизився до Зайця і міцно його обійняв.

Альфред, як видно, не сподівався на таке раптове братання — він пручався, навіть крикнув: "Ой мамо!" Та високий лісовик його відпустив і вже підходив до Кіма Михайловича. Потім — до мене, Бараратн й Лоти. Він усіх по черзі обіймав, щось говорив, усміхаючись.

Потім ми сиділи біля багаття — вели неквапливу розмову. Обідали, та й вечеряли теж, гуртом.

Або — так звали високого тубільця (слово це й означає: "високий") — запропонував нам пожувати тропічних "цукерок" — бетелю. Я відмовився, а Кім Михайлович і Заєць погодилися.

Зуби в них від тієї жуйки зробилися червоні-червоні, як у тубільців, хто жує бетель.

Тоді біля вогню — ми там заночували, відмовившись іти далі,— Або й розповів нам, а Лоліта переклала казку про рибалку Феноманану, крокодила Мамбу та його "жалібні" сльози.

ЛО ЛОХАСАХА — ГНИЛА ДОЛИНА

— Poulet,[47] бідне моє курча, — сказала Лота, гладячи Зайця по голові.

Альфред справді був мокрий, як курка.

Вдосвіта припустився дощ, і ми вимокли до нитки. Нас прикривав саморобний, виготовлений із кори дерева одяг. Ниток, у звичному розумінні слова, не було. Тож краще сказати: вимокли до кори.

Цівки прохолодної води збігали по лапатому листю, ніби з ринви.

— Ну й купіль! — прицмокував язиком Заєць. — Наші сільські дівчата збирають м'яку дощову воду, щоб мити нею коси. А тут її — море: сама, як з відра, ллється на голову.

І Альфред, розкуйовдивши чуба, заходився його полоскати.

Мене дощ розбудив давно. Зрізавши кілька листків дикого банана, я прикрився, намагаючись заснути. Та сон, хоч лусни, не йшов.

Прокинулися й тубільці. Нас здивувало, що жоден із них, як, до речі, й Барарата, не вимок. А розгадка проста: лісовики ще звечора прикрилися листям, яке заміняє їм і ковдру й парасольку.

Що ж, запозичимо це вміння.

Як не періщив світанковий дощ, а таки скоро стих. У лісі розвиднилося, він наповнився різноголосими звуками.

Або запросив снідати — рештки спечених бататів лежали, старанно прикриті, під деревом.

— Дають — бери, а б'ють — тікай, — вирік Альфред сумнівний дотеп і простяг руку по батат.

— Будь скромнішим, — пошепки порадив я.

— Да Гама, — обурився Заєць, — коли йдеться про їжу, я не можу втриматися.

— Та знаю, знаю, клятий ненажера!

Заєць пожадливо гриз, так ніби в нього збиралися відібрати, величезну картоплину.

Перехопивши мій осудливий погляд, Або, навпаки, схвально кивнув головою.

— Цара, соа-соа![48] — мовив він, поплескуючи Зайця по плечу.

— Ти, Васько, якийсь дурнуватий, — не вгавав пожирач бататів. — Чого тебе вчив наш кок Антрекот Антрекотович? — запитав він і сам відповів: — А того, що двигун, хлопчику, не працюватиме, якщо котел судна буде порожній. Отож-бо й воно! — і він уп'явся зубами в смачний м'якуш коренеплода.

Обвуглене лушпиння батата лишало під носом звивисті чорні смуги, а вподовж рота — заїди. Альфред був схожий на розтатуйованого тубільного вождя.

Або, тіло якого з ніг до голови у візерунках, не міг намилуватися своїм "колегою".

— Го-ох, цара, соа-соа, везо![49] — підохочував він.

Ми поснідали, подякували за хліб-сіль гостинним господарям.

— Ну, а тепер, друзі, прощавайте! — за нас усіх сказав Кім Михайлович.

І Лота й Барарата не схотіли лишатися в лісі. Попрощавшись зі своїми земляками (Лота заплакала, обнявши маленьку Фанжаву), вирушили разом з нами.

Перехід був важкий. Крім гущавини, заважали болота. І все ж ми вибралися на чисте узлісся.

Поснули відразу, хто де впав. І спали, мабуть, довго.

Крізь сон почулося басовите гудіння — так, ніби над головою дзижчав джміль. Та й не дивно — мені снилося поле. Я бачив його, вмите дощами, мов наяву.

Гу-у-у-у-у-у… Гуу-у-у-у… — повторювалось одноманітно й нескінченно. І було парко, й припікало, піднімаючись над лісом, вогняно-сліпуче сонце.

— Кіме Михайловичу! Кіме Михайловичу! — сіпаючи за руку командира, заволав я.

— Що таке? Чого ти горланиш? — спросоння озвався він.

— Вертоліт!

— Який іще вертоліт?!

— Он, — показав я за високі дерева.

У просвіті між верховіттям над зубчастою стіною лісу незрушно висів величезний крутобокий вертоліт із смугасто-зоряною емблемою на фюзеляжі. Під ним, звиваючись, гойдався трап, а ще нижче, мабуть, до самої землі, було спущено канат.

На трапі під люком стояв прив'язаний ременями солдат. Він тримався за канат, поправляючи й спрямовуючи його на вісь блока. Здавалося, рибалка витягає волосінь перемету з рибою на гачках.

Бо на тому канаті щось таки піднімали.

— Негідники! — обурився Кім Михайлович. — Американська солдатня половила тубільців.

Я напружив зір і побачив: знизу в сітці піднімали зв'язаних людей. "Так перевозять диких тварин", — майнула думка.

— Але ж як спіймали тубільців? Чи не наші то знайомі, люди, яких вів Або?

— Якщо американці розгромили табір Або, тоді справи кепські — вони можуть довідатися й про нас. Ну, а як їх піймали, питаєш. Це, Васько, для бандитів не проблема. Як у звірів, пальнули з дробовика, в якому набої — ампули снотворного. Одна така дробина — а їх з

автоматичної рушниці вилітає сотні — звалює з ніг і паралізує людину. Вона засинає, з нею можна робити що завгодно.

— Як жорстоко!

— Справжнісіньке варварство, хлопче. А іншого від душогубів і не ждати, — мовив командир.

Альфред, Лота, Барарата прокинулися теж і з-за кущів спостерігали за вертольотом. Його було видно добре. І хоч нас од всевидячих очей янкі ховала гущавина, все ж — од гріха подалі! — Кім Михайлович велів перейти з узлісся за дерева.

Ми бачили, як американці підняли останнього тубільця. Забравши канат та драбину, залишили це місце — вертоліт полетів на південний схід, у напрямку Драконової Голови.

— Сюди вони, мабуть, уже не вернуться.

— Чого?

— А що їм тут робити? — на моє запитання відповів Альфред. — Янкі своє зробили — "очистили" джунглі від людей і майнули на ловлю в іншому місці.

— Так-то воно так, — обізвався командир. — Я боюся, друзі, ось чого: щоб піймані тубільці, якщо це люди Або, не сказали про нас. Тоді людолови цей лісовий район візьмуть на приціл, прочісуватимуть по землі й з неба, і ми опинимося в пастці.

Та побоювання, на щастя, не справдилося. Кілька днів, скільки ми потім і йшли, лишивши узлісся, вертоліт на з'являвся. Рухались ми на захід, до затоки, де, твердив Барарата, стояли гірняцькі бараки. Ліс і ліс без кінця.

Може, Барарата помилився чи ми заблудилися? — закрадався сумнів. Але ж — ні! Учора, під час привалу вирішили визначити своє місцезнаходження. Обрали дерево, що височіло над гущавиною. Я з Бараратою поліз під його крону.

Не бажаю нікому такої мандрівки! Ну, по-перше, стомливо. Спустившись на землю, я кілька днів ходив розкарякувато — ноги рогачем, як у кавалериста, — бо, обіймаючи стовбур, натрудив м'язи. А, по-друге, небезпечно: впасти з такої височини — і від тебе не залишиться мокрого місця.

Коли ми все ж досягли верховіття (Бараратi було легше — він змалку лазить по деревах), зорові відкрився обшир океану. Здавалося, океан поряд, а густо-зелені джунглі пливуть по його іскристій голубіні.

Берегів через ту лісову завісу не було видно. Та ми помітили, що джунглі в одному місці — там, де мало сідати сонце, — роздвоєні, і в них довгастою смугою вклинилася вода.

— Хорібе! Хорібе![50] — радісно вигукнув Барарата.

Я теж зрозумів, що то затока.

Отже, все гаразд — із курсу ми не збилися.

Але... І вчора й сьогодні, хоч як старалися, крізь хащі пробитися не змогли.

Починалися густі мангрові зарості. Барарата їх назвав "афі-афі", а місцевість — Ло Лохасаха, що означає: Гнила Долина.

Вона й справді була гнила: твань, стояча вода, п'явки, які присмоктувалися до ніг і, напившись крові, відлипали й падали вниз, лишаючи на тілі болючі виразки.

Заєць жахається навіть од мишей (нічого дивного: я, наприклад, боюся жаб). І ось нині, намацавши у себе на стегні п'явку, він од переляку мало не впав.

— Ну й завів ти нас, Бараратo, — бурчав. — Якщо і є на світі вампіри, то вони живуть у цій долині,— додав він.

— Ло Лохасаха — раці,[51] — здогадавшись, мабуть, із виразу Зайцевого обличчя, що той обурюється, кинув тубілець і махнув рукою вертатися назад.

Так, не пробравшись крізь вампіряче болото, ми обійшли його праворуч.

День за днем у джунглях — нескінченне число днів. Ми втратили лік часу. Проте свого домоглися — ліс, у який вийшли, був ніби розчищений, рідкий. Під низькорослими чагарями й папороттю, що, сплівшись, утворювали довгі тунелі, зміїлися колись утоптані, а тепер зарослі травою стежки.

Одна з них вивела нас до узбережжя.

ЗАСАДА

Рідне село! Побачити тебе хоч уві сні, стежками, давно знаними, побродити.

Якось, вернувшись із плавання, я розповідав друзям про те, що найбільше в морі на чужині гнітить душу.

— Не спека, не шторми, — говорив я, — а розлука з рідним берегом.

— Невже це правда, Васько? — запитав Сергій, з яким я колись сидів за однією партою.

Ой, правда, друже, та ще й яка! Побув би ти на моєму місці, тоді б переконався.

Ми дихаємо повітрям, не помічаючи, що воно є; п'ємо воду, не задумуючись, що без неї не можна. Отак, мабуть, і з тим, що нас змалку оточує,— сприймаємо його як належне. Ну, і часом, може, не усвідомлюємо, який маємо скарб, багатство, коштовніше за все на світі.

Якби моя воля, я б зробив отак: усіх жовторотих підлітків, перш ніж вони закінчать учитися, посилав би в далеке плавання. Нехай би спочатку скуштували солоного морського хліба, ковтнули з гіркого келиха смутку й туги за отчим краєм, а вже потім торували собі шлях у життя.

Ми щойно вийшли на узбережжя — порослий лісом, в який підковою врізалося море, косогір. Праворуч за неширокою затокою серед пагорбів зеленів пальмовий гай. Під деревами де-не-де видніли чорні кружала — згарища на місці колишніх осель.

Це й було Лотине село, танана Яо-Ватономбі, власне, все те, що від нього лишилося.

Дівчина, угледівши згарище, заплакала. Та й кого б не засмутило побачене! Там, де ти ріс, де минали твої літа — пустир і безлюддя.

Хоч скільки ми вдивлялися, жодної людини не побачили.

— Може, піти просто в село? — запитав я.

— А якщо там засада? Янкі знають, що втікачі рано чи пізно навідаються — тягне ж людину насиджене місце.

— Отже, ти, Альфреде, пропонуєш здалеку "помилуватися" і вернутись у джунглі, до тієї долини?

— Я цього, да Гама, не сказав, але й лізти чортові на роги не збираюся.

— Як би ми, хлопці, не крутили, в Яо-Ватономбі слід навідатися, — розв'язав нашу суперечку Кім Михайлович. — Звичайно, підійдемо обережно, щоб, чого доброго, не наразитися на небезпеку. Може, в селі й немає нікого. Тоді ми пошукаємо човна або самі його змайструємо. Згода?

Ми погодилися. Про цю нашу розмову я переповів Лоті, а вона — Бараратi.

— Соа-сенга, харашо! — відповів він.

Спустившись із пагорбів, ми обійшли затоку й наблизилися до чагарів, які обступали пальмовий гай.

У підліссі серед приземистих дерев Лота непомильно відшукала знайому стежку. Вона вивела нас на край села.

Яка ж бо тут краса! З трьох боків Яо-Ватономбі оточував дрімучий, багатоярусний ліс. Гіганти-дерева сягали аж у небо. За їхньою смарагдовою стіною, уступ за уступом, ніби їх хто спеціально підрізав, росли нижчі й зовсім низькі дерева, непомітно переходячи в приземисту гущавину.

А з боку океану, на вигинистому березі, видніли високі казуарини — "сосни" тутешніх країв.

Ген удалині між стовбурами голубіла вода. І, як у кожному тропічному гаї, зір милувало буйноквіття, а його пахощі п'янили душу.

Коли б не ці жахливі сліди людської трагедії — згарище, рештки обвуглених хижок, — можна було б сказати: райський куточок!

Проте...

— А це що?! — не втримавсь я од подиву. За селом аж до лісу на виднокрузі чорніла понівечена страшними ранами земля. Мовчазна, мертва земля.

Глибокі вирви нагадували кратери на Місяці, а вали — знамениті місячні канали. Жахливіше важко й уявити.

— Ось вони, фосфатні розробки! — знаюче сказав Альфред, розглядаючи канали й кратери. — Живе тіло землі з'їдено безповоротно. І такі "плями", гадаю, по всьому острову.

— Одні варвари покалічили землю, — зауважив Кім Михайлович, — інші її доконали, перетворивши Світлий острів — Носі Мазаву — на мертвий суходіл, а людей — на вигнанців і рабів.

— Хлопці, та що ж це таке? — вигукнув я. — Де тільки не пройде колонізатор, де не ступне його чобіт — усюди горе, всюди згуба.

— Оце ж воно таке, — відповів Кім Михайлович. — Усе живе — і людей, і землю — варвари хочуть перетворити на порох. А ти думав, для чого під прикриттям нафторозвідування всі оті і підводні об'єкти на "Мурені" та "Баракуді", й приготування військові на Дієго-Гарсія та Голові Дракона? Все націлено в мир, у людину, як і ті ракети, що їх американці розміщують по країнах Європи. Звідусюди хочуть узяти нашу й інші миролюбні країни в атомні лещата, нас знищити своєю "чистою" нейтронною зброєю, а самим залишитися живими, так би мовити — сухими вийти з води. Даремні сподіванки! — сердито додав він.

Надивившись на ті "краєвиди", ми спустилися з пагорбів і підійшли до самого села.

За кокосовою плантацією зеленів ще один невеликий гай. І в ньому стояло кілька вцілілих сараїв.

— Там була мій хата — трано, — мовила Лота, показуючи на гай із плямами згарищ. — Terrain...[52] — сумно обвела вона поглядом пустир.

Кім Михайлович і я хотіли вже туди йти, як Барарата нас зупинив. Ні, жестами пояснив тубілець, не треба цього робити! Спочатку він розвідає сам, а вже потім підемо разом.

— Спасибі, друже! — обійняв його за плечі Кім Михайлович. — Так тому й бути — іди!

Барарата крадькома пробрався до гаю. Нам було видно, як він перебігає пустир.

До одного з бараків лишалося не більш як сто метрів. Несподівано пролунав постріл, і Барарата, ніби спіткнувшись об невидиму перепону, впав. Це було те, чого ми найбільше боялися, — засада.

Нараз він підвівся, стараючись вернутися назад. Знову впав.

Розсунувши кущі, Кім Михайлович, а за ним Заєць і я рвонулися на виручку. Та раптом побачили: з-за сараїв вибігають солдати. Їх було багато, і нам із ними не впоратись. Якщо вийдемо, накличемо лиха і всі загинемо.

— Ах ти ж, горе! — бідкався наш командир. — Ну, навіщо я погодився, щоб він туди йшов?

А солдатня вже тягла Барарату до сарая.

Що робити? Як його виручити?

— Відійдімо, друзі, в глиб лісу, до тих он дерев, — з болем у голосі мовив Кім Михайлович. — Постараємося щось придумати, аби звільнити нашого товариша.

Після смерті Чанга це було справжнє нещастя, яке нас спіткало.

Минали дні, а ми не відходили від Яо-Ватономбі.

Треба зробити все можливе й неможливе, щоб виручити Барарату. Так вирішили ми. І щодня, як на роботу, йшли, підкрадаючись, до барака, в якому янкі тримали полонених.

ПІДКОП

Повільно спливає час. Ми не один день риємо нору під бараком. Похмурий, з міцно зачиненими вікнами, стоїть він за мангровими заростями — в'язниця, дарма, що в екзотичній місцевості — майже на березі океану. Там, серед інших тубільців, янкі тримають і нашого провідника — Барарату.

Щоранку, бачимо, вартові женуть людей за Яо-Ватономбі в кар'єри.

Одного разу ми туди зазирнули. Перед очима постала жахлива картина. Обливаючись потом, люди довбали землю, на дно котлованів укладали залізобетонні плити.

— Споруджується щось грандіозне. Може, стадіон, — розглядаючи панораму будівництва, висловив я припущення.

— Стадіон? — перепитав Заєць. — Тобі ж, да Гама, відомо, — нагадав він сказане нам лісовиками, — що американці пообіцяли носімазавцям "вигоїти" рани понівеченого острова. От вони й "гоять": на місці фосфатних виробок будують полігон.

— Ти, хлопче, правду кажеш — це таки схоже на ракетний полігон або на стартовий майданчик, — втрутився в нашу розмову Кім Михайлович. — І, судячи з усього, будівництво недавно почалося. А людей сюди привозять, мабуть, з інших місць. Не інакше "нафтовики" лишили на Носі Мазаві частину тубільців для будівельних робіт. Бо хтось же прокладав їм тунель до Голови Дракона й зводив решту споруд на острові.

Невдовзі ми стали свідками, як на галяві перед бараком приземлився вертоліт, і солдати з нього виводили групу остров'ян. Хтозна, чи то були втікачі, піймані в джунглях, чи, може, ті, кого залишили для робіт.

Так минали дні. Ми рили й рили, поспішаючи на допомогу до свого друга.

На океан і ліси небо зранку лило невидиму, палаючу повінь. А потім наступав нестерпний полудень. Пашіли розімлілі від тепла дерева. Спекотна земля — босоніж не ступнеш — обпікала підошви. Млосно. З океану ані подуву — спить, приколисаний, бриз.

Такої пори і вартовому не гріх сховатися в затінок. І янкі — здоровань, з автоматом напереваги, іде в бунгало, на пагорб, де в колишньому помешканні управителя фосфатних розробок тепер військова казарма.

Ми з нетерпінням чекаємо цієї миті.

Казарма, барак, галява серед гаю — все як на долоні. Нас же звідти не помітно.

Альфред уміє наслідувати крики мавп (немарно він доглядав — царство їй небесне! — за макакою), вдало імітує голоси птахів. Лота робить це не гірше від нього. Тому ми ставимо їх на чати — за мангри, звідки видно пост вартового. Самі ж — Кім Михайлович і я — пробираємося до барака.

Там, за кущами, з боку океану, прикритий травою незакінчений нами лаз...

У нас із шкаралупи кокосового горіха черпаки. Розрихлюючи фінкою землю, вигрібаємо її з ями. Каторжна праця! Руки в кривавих задирках, нігті кришаться — ворогові б не бажав такого.

— Душогубам якраз і місце в таких норах, а не на землі, де вони заважають спокійно жити, — вислухавши мене, пояснив Кім Михайлович.

Ми риємо наосліп, і куди виведе лаз, не відомо, бо до пуття не знаємо, що в середині барака. Можливо, в ньому кілька приміщень, і Барарату тримають не там, куди тягнеться наша нора.

З джунглів раптом долинає крик "мавпи". То Заєць подає сигнал: вартовий повернувся на пост. І ми залягаємо, чекаючи посвисту "дрозда" — умовного знаку, що все гаразд і можна працювати далі.

Увечері, скориставшись гомоном, коли тубільців приганяють із кар'єрів, вертаємося знайомою стежкою на узлісся.

— Багато зробили? — стрічає мене запитанням Альфред.

— Чимало, — знехотя кидаю у відповідь, бо не до розмов — утома валить із ніг.

Я одразу засинаю.

Вранці розбуджують крики, зойк. На пригірку, неподалік від уцілілої церкви, або, як каже Лота, "еглізе", солдати лозинами шмагають прив'язаного до пальми тубільця. Він плаче, благає. Та мучителі не звертають на це уваги — б'ють і б'ють, аж поки нещасний зовсім замовкає, і голова його безвільно повисає над землею.

— Що ж це коїться?! — виривається в мене крик болю.

Лота плаче. Кім Михайлович і Альфред, засмучені, мовчать. Потім Альфред озивається:

— Я думав, давним-давно відійшли в небуття канчуки й тілесна кара, як то було за часів рабовласництва. А воно, бач...

Ніхто йому на це не відповів. Лиш перегодя Кім Михайлович, зітхнувши, сказав:

— Звичайно, хлопці, відтоді, як американці торгували неграми й нищили червоношкірих, індіанців (ви ж бо читали "Хатину дядька Тома" й романи Фенімора Купера), знаряддя тортур удосконалилося. Проте на цьому далекому острові, видно, не знайшлося електричного стільця, вібраційної камери, паралізуючих газів — тих засобів, якими в наш час користуються душогуби. Тому-то янкі й розправилися з остров'янином старим, дідівським методом — лозинами.

Тубілець, якого катували, намагався втекти з окупаційної зони. Але не пощастило. Його затримали аж біля лісу.

— Тепер треба діяти особливо обережно, — застеріг нас командир. — Адже окупантів цей випадок насторожив.

Учора ми, як ніколи, добре попрацювали — нора подовшала. З барака крізь підлогу вже чули голоси. Навіть можна було розібрати окремі слова.

І Кім Михайлович запропонував:

— Передай, Васько, Лоті наше прохання — нехай вона піде з тобою та послухає, що говорять полонені. Може, тоді ми зорієнтуємося, в який бік вести нору.

— Гаразд.

Я переповів дівчині ті слова.

— Сенга, харашо! — відповіла вона.

І ми поповзли до барака.

Обережно вигрібав я землю, а моя супутниця, нашорошивши вуха, прислухалася до гомону вгорі.

Вдень, коли на будівельнім об'єкті ведуться роботи, в бараці лишається небагато полонених — немічні та хворі. Отже, наш поранений друг тут.

Черпак угризався в червону, мовби набубнявілу кров'ю, землю, і нора довшала, а голоси десь над головою ставали дедалі чутніші.

Ось про що, розповіла мені Лота, гомоніли в'язні.

Перший голос. Ти кажеш, Ваво, з тобою від берега до скелі в океані через ампаналану[53] прокладало дорогу багато людей?

Другий голос. Маро.[54] Нас було стільки, неначе зібрали всіх із Носі Мазави. Ми рили незрозумілу й дивну дорогу під землею. Працювали у воді, в багнюці, світу білого не бачили. І більшість ніколи вже й не побачить.

Третій голос. Як так не побачить, Ваво?

Другий голос — той, що належав тубільцю, якого звали Ваво. Вони всі загинули. Одні — знесилилися, інші — від хвороб, і їх американці не випустили з підземелля. Здоровілих — я там побував також — возили тією підземного дорогого в закритому ящику аж на Голову Дракона і навчали плавати верхи на фіа.[55] Мій менший брат, Фено, так і зостався на скелі: живе у воді і плаває, як справжня фіа.

Перший голос. Ваво розповідає нам казку. Хто ж їй повірить!

Ваво. Ні, це не казка — я бачив те на власні очі. Якщо ви не вірите, запитайте в Карами, коли повернеться з роботи. Він теж був зі мною на Голові Дракона, хоч і не любить про це говорити.

Третій голос. Ми назавжди розгнівили злих духів, нас і наших дітей спіткало горе. От і моїх малих кудись повезли на самбоміаді.

Четвертий голос. Ти не журися, Рано. Може, вони в джунглях. Я зустрічав там чимало дітей…

Цей, що говорив про джунглі, звертаючись до вбитого горем тубільця Рано, був наш Бараратa, і Лота мало не скрикнула від радості.

— О Васка-Кваска! — тихо сказала вона. — Там він є, Бараратa. Captivite.

— Спасибі, Лото! — подякував я, з'ясувавши нарешті, куди треба прокладати лаз.

Із джунглів уже кілька разів кричала "мавпа" й озивався "дрізд", але я так захопився роботою, що незчувсь, як промайнув день.

Руки кривавилися; пухирі на долонях, полопавшись, пекли й боліли. Лота намагалася полегшити біль. Вона дмухала на свіжі виразки, ніжно притуляла до них свої долоні, дотикалася устами. І біль, їй-право, вщухав.

Коли я востаннє зачерпнув кокосовим "ополоником" землі, згори сама по собі потекла цівка порохняви, і в нору пробилося світло.

ДО ЗАБУТОГО ВИСІЛКА

Розпанахавши вечорову тишу, пролунав постріл.

— Аборигени! Аборигени!.. Вони втекли, лейтенанте! — горланив вартовий, заглянувши у вікно й угледівши там спорожнілий барак.

— Роззява! Йому доручили охороняти не Сінг-Сінг,[56] а всього-на-всього задрипаний сарай із смердючими дикунами, і він проґавив.

Хтось у темряві круто вилаявся, й тієї ж миті, ніби озвалася сотня дроздів, з бунгало застрочили автомати. Збиваючи то тут, то там галузки з дерев, у лісі засвистіли трасуючі кулі.

Бараратa сильно накульгував, припадаючи на поранену ногу. Ми, підтримуючи його попідруки, пробиралися напередодні второваною стежкою.

Було темно. Крізь верховіття цідилося зоряне світло. Дерева стояли мов заворожені, вершинами сягаючи в самісіньке небо. Папороть над головою нагадувала водорості морського дна, і ми петляли в пітьмі, ніби поринали в безмежну пучину.

Стежка вела до Гнилої Долини, яку недавно залишили. Точніше, вона огинала невеликі, порослі манграми затоки — хорібе, бігла на захід понад скелястим узбережжям — туди, де, твердив Барарата, має бути давно покинутий гірняцький виселок.

Тоді, натрапивши на Ло Лохасаху, ми до висілка так і не дійшли — на заваді стали болота, твань з огидними п'явками. Ну, а коли взяли праворуч і звернули на північ, опинилися в Яо-Ватономбі, де Барарату й підстрелили.

Наш намір зробити підкоп під бараком виник не зразу. В ті дні ми, як справжні слідопити, зранку рушали в джунглі. Вивчали місцевість, шукали стежки, яка б вивела до затоки з гірняцькими оселями коло фосфатних виробок.

Шукали й не знаходили, знову шукали. Та й пізніше, коли заходилися рити нору, аж до полудня, поки вартовий стояв на посту, теж не марнували часу — йшли на розвідку в ліс.

Але стежки на захід не було. І ми її прокладали самі — під кущами, серед узгір'я — непомітну, проте рятівну й надійну в цих дрімучих нетрях. Вона стала нам у пригоді, нею ми зараз відходили на захід.

Барарату ми виручили — втеча вдалася... Коли згори пробилося світло, я обережно вибрав довкруг землю. Нора поширшала, стала схожою на крутобокий глек, днище якого — підлога барака — було вимощене нещільно пригнаними дошками. Одну з них я відхилив і уздрів таке: в бараці, на двоярусних нарах, один біля одного лежали зморені працею тубільці — ті, кого янкі щойно пригнали з кар'єрів.

Хворі, серед яких був Барарата, лежали в кутку, правобіч від нашого лазу. Худі, виснажені, з глибоко запалими очима, погляд яких — затуманений, байдужий — витав десь далеко, вони більш нагадували мерців, ніж живих людей.

Де я бачив таку сцену, подібне пекло, в яке варвари кинули людину? Пам'ять блискавично підказала: кадри з документального кінофільму про фашистські концтабори Бухенвальд і Освенцім.

Отже, і через десятиліття після, здавалось би, остаточного краху фашизму він знову ошкірював свої мерзенні зуби, пожадливо пив людську кров. І дарма, що те огидне слово — фашизм, яким іменувалася гітлерівська тиранія, поступово зникає з ужитку, — значення й зміст його лишаються колишніми: насильство, поневолення, навіть якщо чинять їх не гітлерівці, а сини "вільного" світу, великі "гуманісти" — американці.

Наша копітка, стомлива робота була завершена — наскрізна нора вела в барак. Та я, аби не звести всі старання нанівець, ще більше — не опинитися в пазурах у окупантів, діяв обачно й не поспішав.

Насамперед уважно вивчив внутрішнє розташування в'язниці. Ще раз з'ясував, коли до неї підходить, заглядаючи у вікна, вартовий.

На другий день після того, як лаз був готовий, ми з Лотою знову пробралися під барак.

Тубільці були на роботі в кар'єрах. Тут же лишився Барарата і ще кілька хворих остров'ян.

Спечний полудень, як і завжди, загнав вартового у прохолодне бунгало. Альфред із джунглів подав сигнал: можна починати!

— Нумо, Лото, говори! — звернувсь я до дівчини, пропустивши її вперед, до підлоги.

— Соа-сенга, добре, Васка-Кваска, — пошепки відповіла вона і, відхиливши дошку в настилі, сказала:

— Барарато, і ви, його друзі, не дивуйтеся й не зчиняйте галасу! Це я, ваша сестра, Струнка Пальма — Лота Анівона з танани Яо-Ватономбі, в якій вас тримають кляті вороги.

— Лота?! — почувся приглушений крик Барарати.

— Так, це я, — відповіла дівчина й відразу ж продовжила почате: — Слухайте уважно: ми під бараком прорили нору. Вона веде в мангри, аж до океану. Нею ви зможете вийти на волю. Скажіть про це всім полоненим, але так, щоб не чула варта. Увечері, коли закінчаться роботи в кар'єрах і вам накажуть спати, вдайте, що поснули, а самі, в цьому ось місці,— вона просунула руку в щілину, — відхиліть дошки і тихо вийдіть із барака. Ми чекатимемо вас на узбережжі.

— Спасибі тобі, сестро, — в один голос озвалися тубільці.

— Ми так і зробимо, Лото, як ти велиш, — докинув Барарата. — А тільки як же бути: п'ятеро серед пас дуже слабі.

— Вони першими і вийдуть, — порадила дівчина. — Допоможіть їм. У джунглях буде легше.

— Соа-сенга! Соа-сенга! — на знак згоди підхопили тубільці.

— Ходімо, Лото, — покликав я.

Ми повернулися в ліс. Розповіли друзям про ті переговори.

— Хоч би нічого не перебило, — висловив побоювання Заєць.

— Ми, Альфреде, зробили все, що могли, — сказав я. — Тепер усе залежить від тубільців — чи зможуть вони непомітно вийти з барака.

— Будемо сподіватися на краще, — відповів Кім Михайлович. — Усе, друзі! — додав він. — Нам тут робити більше нічого. Альфред нехай поки що лишається — може, раптом виникне необхідність попередити про небезпеку, А ми тим часом прокрадемося до узбережжя, в засідку.

Нелюди-расисти, здебільшого там, в Америці, натякають про неповноцінність "малих" народів. Що ж, вони, годованці капіталістичного світу, мастаки принижувати гідність інших, сіяти ворожнечу й розбрат між людьми. Та ми знаємо, що на землі немає неповноцінних народів — є неповноцінні умови життя. Бо хіба ж нормально, коли діти негрів та індіанців у самих Сполучених Штатах Америки не можуть навчатися, кольорове населення країни позбавлене людських прав? Хіба ж не варварство, цивілізована Америко, синів і дочок малих народів — скажімо, тих же ескімосів Аляски — тримати в резерваціях чи на деяких островах Океанії для втіхи багатих туристів, аборигенів лишати в умовах первісного життя, свідомо гальмуючи поступ доби?

Плаваючи на дослідних суднах, я набачився тих зарубіжних "див" — і резервацій Аляски, й хваленого острівного "раю" Океанії, де людей, як звірів у зоопарку, оглядають і фотографують для екзотики у вбогих хижках заможні американські туристи.

Та, незважаючи ні на що, ті люди живуть і не втрачають ні душі, ні гідності: діти природи, вони, як ось ці, носімазавці, сильні й незламні своєю кмітливістю й душевною чистотою.

Наші побоювання за те, що полонені не зможуть тихо вийти з барака, були марні.

Настав вечір. На дверях клацнув засув — тубільців знадвору загнали в барак. Потім вартовий крикнув — велів їм спати.

Затамувавши подих, стояли ми в мангровій гущавині.

Шелеснула гілка, щось м'яко й вкрадливо, ніби проповзла ящірка, зашаруділо. І тієї ж миті перед нами виросла струнка постать.

Барарата!

За ним ішли інші — крадькома, непомітно, як привиди. Йшли, аж поки в бараці не лишилося жодної людини.

Пригнувшись, Кім Михайлович повів людей до лісу.

Джунглі відчинили потаємну браму, стуливши над нами свої рятівні долоні.

А вже тоді застрочили автомати й загундосили кулі…

Ми простували далі й далі на захід, лишаючи десь позад себе непривітну танану Яо-Ватономбі.

Стрілянина не вщухала. Проте янкі стріляли навмання, і кулі нас не зачіпали. Та й як вони могли зачепити, якщо ми йшли під прикриттям джунглів! Йшли без спочинку цілу ніч.

Вранці над островом прогуркотів вертоліт. Отже, нас шукають. Правда, пошуки вели на схід від Яо-Ватономбі, в тому районі густо-зелених нетрів, звідки ми недавно прийшли. Ну, а наша стежка зараз бігла вподовж узбережжя на захід — туди, де з одного боку розкинулись болота й гори, а з другого до спадистих скель підступав океан.

Втікачів було багато. Через кілька днів, коли ми відійшли від Яо-Ватономбі досить далеко, старший серед тубільців, Харама (що означає — скеля), запропонував іти на схід, у глиб лісів.

— Подякуй йому, — звернувся до Лоти Кім Михайлович. — Скажи їй, Васько, нехай Харама веде своїх людей подалі від клятого села та не потрапляє до рук американців. Ну, а ми підемо своєю дорогою...

Сумне було наше прощання — прощання людей, які подолали спільне горе.

І ми розійшлися.

Барарата й Лота цього разу теж лишилися з нами.

ЧОВЕН

Давно колись читав я книжку "Мандрівка на "Снарку", яку написав Джек Лондон. У ній розповідалося про морську подорож від берегів Сполучених Штатів Америки до архіпелагів Тихого океану.

Твір той не такий відомий, як решта книжок знаменитого автора, і ви про нього могли й не чути. Та річ не в цьому. Мені запам'ятався один епізод, точніше — мрія, яку плекав американський письменник... Довідавшись, що Джек Лондон вирушає в далеку дорогу, безліч знесилених життям американців звернулася з проханням взяти їх у мандрівку. Звичайно, Джек Лондон не міг цього зробити — його "Снарк" був крихітний вітрильник. І тоді він, людинолюб, хто близько сприймав біль народу, відповів: "Коли-небудь, якщо мені пощастить заробити купу грошей, я збудую велику шхуну, на тисячу добровольців, щоб обійти навколо світу".

Згадавши ті слова, я, Василь Гайовий, подумав: якби можна, я теж побудував би човен і забрав би у нього всіх знедолених з острова Носі

Мазава. Забрав би не для прогулянок, а щоб порятувати їх від американської вгуби.

Відтоді, як ми залишили Яо-Ватономбі, вирвавши з полону Бараратy та інших тубільців, минуло багато днів. Можливо, місяць, а то й більше.

Затоку й колишній виселок біля неї знайшли не відразу. Довго блукали джунглями, петляючи в міжгір'ї, обходячи болота й мангри.

І нарешті дійшли.

Перед нами знову постала в страшних ранах земля: глибокі каньйони, схожі на розверзлі кратери ями-вирви.

Ліс було винищено. По рудих, випалених сонцем схилах кущилися, сяк-так пустивши в неродючий грунт коріння, приземисті чагарі. Здалеку вони були схожі на жебраків із торбиною за плечима та ціпком у кістлявій руці.

На широкому плато серед трави зміїлася іржава вузькоколійка. В кількох місцях валялися перекинуті вагонетки, якими з кар'єрів вивозили добуті фосфати. На узбережжі лежали до половини затоплені водою решткри гранітного пірса.

Згарища на місці осель; обвуглені, без віття й листя, пальми; перегнилі й струхнявілі шкаралупи кокосових горіхів; тлін і забуття — ось усе, що лишилося від фосфатних виробок та гірняцького висілка!

— Тут гірше, ніж у Яо-Ватономбі.

— Все спалили дотла.

— Пройшлися вогнем і мечем, душогуби!

Вийшовши із джунглів на узвишшя, де гостроносим острівцем уклинився незайманий ліс, ми оглядали "величну" панораму руйнації. Ставало сумно від побаченого й думки, що даремні були сподіванки знайти в цьому висілку човен або хоч дошки, з яких можна спорудити пліт.

А потім ми спустилися вниз...

З півдня виселок огинала затока, пролігши по гущавині далеко від узбережжя. Широка біля океану, за пласким, вигинистим мисом вона вужчала. З обох боків її обступали джунглі. Переплетене верховіття утворювало дах. Здавалося: у лісі прокладено довгий, наповнений водою тунель.

Човна ми не знайшли, і Барарата, який порадив відвідати цю місцевість, неабияк переживав.

Ми жили в лісі над затокою. Рана в Барарати — прострiл вище коліна — гоїлась. Лота поїла свого земляка настоєм тропічних трав, кілька разів на день прикладала до рани цілюще зілля.

Американці сюди, видно, не навідувалися. Вертоліт знову кілька разів прогув аж ген на сході. Отже, пошуки велися далеко від цього висілка, і нам поки ніщо не загрожувало. Але ж і втіхи мало — як звідси без човна втечеш!

— Ти, Васько, передчасно радів, пророчив нам стрімкий розвиток подій: втечу з полону, весілля в джунглях. Зайве базікав і про мене, — похмуро кинув Заєць.

— Я ж не думав, Альфреде, що все так станеться і ми сядемо на "мілину" — ні човна, ні будівельного матеріалу, з якого б можна було його змайструвати.

Поки Барарата хворів, ми обстежили береги затоки. Кілька разів навідувалися у виселок. І все даремно — того, що шукали, не знайшли.

Пройти через такі випробування, вирватися з підводних об'єктів "Мурени" й "Баракуди" і не менш страшної Голови Дракона, — й сконати в забутому людьми й богом висілку...

"Ні, так не годиться!" — казав собі кожен із нас, думаючи про останню, на яку ми, звичайно, сподівалися, втечу.

Перебування у висілку коло затоки — це таки справді були останні дюйми нашої багатотрудної дороги. Останні, принаймні на цьому клятому острові, тому що попереду нас чекало безмежжя океану — шторми й урагани, довгі блукання серед невідомих архіпелагів.

Одіссея не кінчалася...

Я вже розповідав про природну обдарованість і кмітливість тубільців. А тепер хочу повторити: вони, звіку-зроду долаючи стихію — суворі джунглі, невблаганне море, — навчилися не відступати перед лихом, хоч яке грізне воно було. Ось хоч би взяти й остров'ян Носі Мазави. Винахідливі й мужні, що не скорилися волі американських зайд, вони пішли в ліси, непролазні, згубні хащі, де на кожному кроці чатує небезпека й смерть. Пішли, щоб вижити й перемогти.

Наш провідник, сміливець Барарата, — один із них.

Як тільки загоїлася рана й хлопець почав ставати на прострелену ногу, відразу ж заявив:

— Барарата знайде лакану!

Ви, мабуть, пам'ятаєте: лаканою тубільці звуть човен.

Почувши про намір Барарати будь-що віднайти лакану — Лота переклала його слова, — я посміхнувся.

— Щось мені не дуже віриться, — сказав я, — у всесильність нашого друга. Ми ж бо й самі нишпорили по всіх усюдах, переконалися, що талі нічого немає.

— Я теж, Васько, мало вірю. А втім — хто-зна, що він задумав, цей маг, — розвів руками Заєць.

І, ніби вгадавши наші сумніви, Барарата, звертаючись до мене, рішуче мовив:

— Васка-Кваска, ходімо до ловокелі![57]

— Іди, да Гамо, — погодився командир. — А ми тим часом пошукаємо їстівного.

Кім Михайлович, Альфред і Лота лишилися неподалік від гирла, я ж із Бараратою подався у верхів'я — туди, де затока, петляючи між гір, утворювала звивисті мілководі бухти.

У ту гущавину, оточену прямовисними скелями й урвищами, раніше проникнути не вдавалося. Після численних спроб ми знову верталися назад.

Син джунглів, Барарата, таки знайшов стежку!

За якусь годину-другу ми з ним подолали неприступні крутогір'я. І ось яким чином. Мов за канати, схопившись за гілля й ліани, піднялися у верховіття, а вже тоді, як ото раніше в джунглях, тією повітряною дорогою попрямували далі.

Наполохані мавпи кинулися врозтіч, і я мимоволі вигукнув:

— Чао! Чао!

Не зрозумівши, чого я кричу, Барарата метнув осудливий погляд: мовляв, дивак, Васка-Кваска!

А й справді: чого ото галасувати? Хіба серед безлічі мавп неодмінно повинна бути й наша знайома, втікачка Чао? Малоймовірно. Та все ж кортіло ще хоч раз на неї, витівницю, глянути.

Зелені деревні жаби також пустилися навтіки… Було млосно, і ліс ніби завмер — не чути пташиних голосів. Лише дрозди, ці всюдисущі пернаті, виводили свою завчену, одноманітну пісню.

Перескакуючи над смарагдовим, незайманим плесом води з дерева на дерево, ми досягли однієї з бухт затоки — глухого закуття серед скель.

— Васка-Кваска, там — фаді![58] — показав Барарата на пагорб, що здіймався високо над затокою.

Очі його сповнилися панічним жахом, і він затремтів.

— Чого ти, друже? — запитав я, лагідно взявши його за руку.

— Фаді, фаді кіборінтані![59] — повторював він, квапливо спускаючись із дерева та намагаючись більше не дивитися на священний горб.

А я, навпаки, з цікавістю його розглядав.

Горб як горб — нічого примітного. От тільки на маківці, ніби кружало од велетенського багаття, між зеленню чорніла порожня пляма — хтось, мабуть, спалив і викорчував дерева. А може, блискавицею в грозу підпалило ліс. Бо чого б та й як на таку верхотуру залізали люди?

Тільки-но я це подумав і вже зібрався спускатися вниз, ненароком зиркнув на дерева, що обступили згарище правобіч. Моїм очам відкрилася незабутня картина: вгорі до стовбурів були прив'язані мумії людей.

Примарними свічками врізалися вони в зелень верховіття.

Ось чому так злякався, викрикуючи магічне слово "фаді", мій друг! Не було сумніву — перед нами священний пагорб, тубільне кладовище чи, може, жертовник.

Хоч я й не тубілець і не вірю в прикмети та забобони, все ж по тілу побігли мурашки. "А нехай їм грець, тим муміям!" — вилаявся подумки. І хутко спустився до Бараратi.

Зір у мого провідника бездоганний: там, де я не помітив нічого, він, гострозорий, уздрів дуже багато... Вже потім, коли Барарата підвів мене до скелі й показав на воду, я побачив: на дні, серед валунів, стояли затоплені дерев'яні човни.

І фаді — жертовне місце на пагорбі, й кладовище затонулих човнів у бухті — все наганяло гнітючі, тривожні думки. Я губився в здогадах, не розумів, що це означає.

Згодом Лота пояснила.

— До фаді, Васка-Кваска, — сказала вона, — померлого підвозять човном. Десять днів і десять ночей горить на галяві багаття — афо. Коли

ж огонь згасає, ті, хто привозив померлого, сходять із пагорба вниз. Човен опускають на дно, а самі вплав добираються до гирла — вінани.

Оглянувши кладовище човнів — їх було понад десять! — ми вплав повернулися назад. І я, хвилюючись, розповів друзям про побачене.

Вони вислухали мовчки — не зрозуміло, раді були чи розчаровані почутим. Першим заговорив Альфред.

— Та не доведи й помилуй! — вирік він. — Хто видав, щоб човном, у якому перевозили мерців, пускатися в океан? Я на таке не відважуюсь. Досить ми набачилися смерті на суходолі!

— По-твоєму, краще гнити в джунглях або знову попасти на Голову Дракона? — обурився я.

— Помовч, да Гамо, — заспокоїв мене Кім Михайлович. І, звертаючись до всіх нас, сказав — От що, друзі мої, нам треба все зважити й вивірити. Якщо ті човни, про які ти, Васько, розповідаєш, придатні для плавання, то чого б їх справді не взяти. Готові дерев'яні човни. Та це ж неабияка знахідка! — радісно вигукнув він. — Ну, а те, що ними перевозили небіжчиків, не біда — вони, — хитро підморгнув мені,— священні і тебе, Альфреде, благополучно вивезуть із клятого острова.

— Робіть як знаєте, — відказав геолог. — Я не стану заперечувати. А тільки думки своєї не зміню: негоже на жертовному човні плавати живим.

— Знов за рибу гроші! — розгнівався Кім Михайлович. — Сказано ж тобі, що іншої ради немає. І човни, які знайшли Васько й Барарата, — остання надія вибратися з острова.

— Ти, Зайцю, у своїх поглядах суперечливий і, як вітер, мінливий, — додав я. — На "Садку" в океані, пригадується, ти мене повчав не бути

надумливим та не вірити ніяким забобонам, а тільки одним незаперечним, науковим, як ти казав, фактам. Тепер ти заспівав іншої. Як тебе, голубе, розуміти?

— Розумій як хочеш, — сердито кинув він.

— Ну от що, хлопці, годі сперечатися, — подав голос Кім Михайлович. — Готуймося до походу. Завтра, тільки-но розвидниться, вирушимо в джунглі, обійдемо виселок. Може, все-таки знайдемо дощок на човен. Бо, відверто кажучи, я й сам мало вірю, що затоплені човни годяться для плавання. Невідомо, чи вони цілі, й узагалі, що воно за човни. Можливо, тубільці їх будують лише для близьких рейсів — перевозити небіжчиків, а для далекого плавання вони непридатні.

Збагнувши, що ми нападаємо на Альфреда і той засмучений, Лота підійшла до нього і, як мале дитя, що його скривдили, погладила по голові.

— Бідна, бідна Зайца. Ай-яй, Васка-Кваска, ти раці — нехарош! — кинула вона осудливий погляд на мене.

Кім Михайлович усміхнувся.

— Отак завжди, — сказав він. — Жінка на боці скривдженого. Голубина ласкавість, ніжне серце!

Барарата тільки кліпав очима, не розуміючи, про що ми сперечаємося. Та, зрештою, не відомо чому, озвався й він, повторюючи слова про жертовне місце та про заборону туди ходити, сказані ним тоді у джунглях, біля тубільного кладовища.

— Фаді кіборінтані! Фаді, фаді…— без упину повторював він, а в очах у нього знову майнув панічний жах.

"Як ми ще мало знаємо свою душу, — подумав я. — Нас часом лякає темрява, здається, що вона населена загрозливими привидами. Ми, буває, віримо в "пророчі" сни, хоч ті сновидіння просто собі викликані пережитим, що пройшло повз нашу увагу і ніби минуло безслідно. Та, як видно, щонайменші порухи лишають у серці слід...

Дикун і цивілізована людина. Хіба не з того самого тіста зліплена наша душа? Мабуть, усе в тому, як ту душу настроюєш, на який лад".

Такі думки й роздуми викликала в мені боязнь нашого освіченого Альфреда й неписьменного тубільця Барарати перед невідомими, загадковими й темними силами.

Човни будують так: беруть сокиру, колоди, дошки. Рубають, тешуть, припасовують одну до одної. Тільки от: нізащо не можна брати свіжих, буйнозелених дерев — матеріал із них може пустити коріння, й човен тоді прирасте до дна, як це сталося з яхтою "Біда" у відомій книжці "Пригоди капітана Врунгеля".

Плоти будувати значно легше, хоч вони теж вимагають чималих зусиль — згадайте, скільки клопоту завдав "Кон-Тікі" відомому норвезькому дослідникові Туру Хейєрдалу або "Сім сестричок" Уїльяму Уїллісу!

Прийшовши до затоки з колишнім гірняцьким висілком, я заходився сушити голову над човно— та плотобудівництвом: як ми його почнемо та як закінчимо.

Пригадалася сила-силенна прикладів — від Робінзона Крузо ("Робінзон будує човен і шиє собі новий одяг" та "Робінзон будує інший човен, менший, і намагається обігнути на ньому острів" — розділи чотирнадцятий і п'ятнадцятий із славетного роману Данієля Дефо) до дядька Тимоша — мого односела, який жив на белебні і збудував собі

очеретяний пліт, щоранку перепливаючи на ньому ставок, причалюючи на протилежному боці, де був тракторний стан колгоспу.

Теж знайшов порівняння — якийсь там дядько Тиміш! — скажете ви. А чого ж! Хіба б дядько злякався моря?

Що б там ви не говорили, я переконаний: у кожному селі є свої Тури Хейєрдали. Бо земля й степи народжують мореплавців.

Морочив, сушив я ото голову над тим, як ми візьмемося будувати пліт чи ковчег. А вийшло зовсім інакше — нас виніс у океан усе-таки жертовний човен. Човен тубільців.

1

Дон ті— товариш; тхан мен — дорогий (в’єтнам.).

2

"Маля" — так американці охрестили першу атомну бомбу, яка 6 серпня 1945 року з літака "Енола Гей", названого іменем матері пілота Тіббетса, була скинута на Хіросіму і забрала в могилу сімдесят вісім тисяч мирного населення. У Нагасакі від атомного вибуху загинуло вісімдесят тисяч чоловік.

3

Ви моряки з іноземного корабля?! Що ви тут робите? (фр., мальгаш., англ.)

4

Що ви тут робите? (фр., мальгаш., англ.)

5

Ви француз? Із Парижа? (фр.)

6

Ні, мадемуазель, я не з Франції (фр.).

7

Шкода… (фр.).

8

Таке життя (фр.).

9

А все-таки ви француз! (фр.).

10

Товариші, пливіть мерщій сюди! (в’єтнам.)

11

Вони хочуть пас перехопити! (в’єтнам.).

12

Тут тунель, який веде в океан! (в’єтнам.)

13

Лейтенант-коммандер — військове звання у США, що прирівнюється до звання капітан-лейтенанта в нашому флоті.

14

Кореспондент газети "Шєльмоноль жульорехен" помилково називає Дарвіна французьким мандрівником. Насправді ж Ч. Дарвін — англійський природознавець.

15

На подив, уривок із щоденникового записника Ч. Дарвіна (розділ "Острів Кіліпг. Коралові утворення"), крім слів "кровожерливі тубільці", які в дарвінівському тексті значаться просто "мешканці", процитовано правильно (прим. автора).

16

Іхтіологи — ті, хто вивчає риб, цетологи — китів і дельфінів.

17

Мавпа, здається, захлинулася! (в’єтнам.)

18

Тут — у значенні: благородний, прекрасний іноземний мореплавець! (мальгаш.)

19

Тубілка, очевидно, хотіла сказати: "harmant", або "charme", що по-французьки означає: "чудово", "краса яка".

20

Відпустимо їх, нехай пливуть (в’єтнам.).

21

Не забувай мене, білий дельфіне… (в’єтнам.)

22

Лакана — човен, пірога; рано — вода; воаніхо — кокосова пальма (мальгаш.)

23

Доброго ранку (англ.).

24

Вам це корисно (англ.).

25

Ванна готова, сер! (Англ.)

26

Погляньте, він знову тут! (в’єтнам.)

27

Carcinia Ost — індійське дерево з сімейства звіробійних Cuttiferae. Гумігут — камедь, що з нього тече, насамперед спричиняє — набагато сильніший, ніж касторове масло або наш жостір проносний! — розлад у шлунку. Можливо, професор мав на увазі анчар, інакше — упас, малайське дерево з сімейства тутових — Moraceae, сік якого справді сильна отрута, що паралізує дихання (прим. автора).

28

Так ще називають американських солдатів.

29

Чого люди такі жорстокі? (в’єтнам.)

30

Прощавайте, друзі! (в’єтнам.)

31

Чудовисько (фр.).

32

Добре (мальгаш.).

33

Спасибі! (фр.)

34

Добре! (фр.)

35

Агов! Високий червоний аборигене! (фр., мальгаш.)

36

Ні, це тільки видиво. Міраж! (фр.)

37

Там тубілець! (фр.)

38

Моряки? (мальгаш.)

39

Американські вояки (фр.).

40

Він (фр.).

41

Переполох (фр.).

42

Плач дитини (анталаотра).

43

Дим (мальгаш.).

44

Мадемуазель, мільйон разів перепрошую (фр.).

45

Велике спасибі (фр.).

46

Село (мальгаш.).

47

Курча (фр.).

48

Тут у значенні: "Гаразд, добре-добре!" (мальгаш.)

49

Везо — моряк (мальгаш).

50

Затока! (мальгаш.)

51

Поганий (мальгаш.).

52

Пустир… (фр.)

53

Перешийок (мальгаш.). Точніше було б сказати: "міакатра-нірано", чи "салака" — протока.

54

Багато, безліч (мальгаш.).

55

Морська риба. Тут: у значенні "дельфін" (мальгаш.).

56

Відома в'язниця в США для особливо небезпечних злочинців.

57

Бухточка (мальгаш.).

58

Заборонене, священне місце (мальгаш.).

59

Пагорб (мальгаш.).